

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZEZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

1956 • ÉLJEN A FORRADALOM!
NÉPÜNK ÉS A BIBÓ-FELEJTÉS
PÁLOS KÁPOLNA PILISSZÁNTÓN
A TITANIC ÚTJA MINT VILÁGMODELL
PETER C. ABONYI TEMPLOMA
TANULMÁNYOK • CSANÁDY GÁBOR,
FERENCZ MARCEL, KOLUMBÁN
GÁBOR, KŐSZEGHY ATTILA, KOVÁCS
FERENC, MUNTEÁN LÁSZLÓ
IN MEMORIAM TOMORY LÁSZLÓ

2006/3

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZENHETEDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK SZÁM

KÓS
KÁROLY
EGYESÜLÉS

2	MIKLÓSSY ENDRE: Éljen a forradalom!
6	MIKLÓSSY ENDRE: Népünk sorsa és a Bibó-felejtés
16	PILISSZÁNTÓ, PÁLOS KÁPOLNA
18	KRIZSÁN ANDRÁS: Fűzkápolna a völgyben
20	CSANÁDY GÁBOR: A katolikus templomok koporsóforma oltárainak római eredete
24	PETER C. ABONYI: A felvidéki Két Szent Szív-templom
28	FERENCZ MARCEL: Vár és stadion párhuzama
31	KŐSZEGHY ATTILA: Toronyházak és jövőprivatizáció
36	Az Erdélyi Országépítő Kós Károly Egyesület hírei
39	KOVÁCS FERENC: A központ keresése
42	MUNTEÁN LÁSZLÓ: Vakolatrégészet
46	HÍREK, NAGYSZEBENI PÁLYATERVEK
48	CZAKÓ GÁBOR: Eladhatjuk-e anyánkat?
49	In memoriam TOMORY LÁSZLÓ
50	KOLUNDZSIJA GÁBOR: A Titanicon nincs pánik

A címdalalon, valamint a borító 2. és 3. oldalán: a pilisszántói pálos kápolna részlete, modellje és tervei (vázlattevő: Makovecz Imre, kiviteli terv: Örfy József)

E számunk az OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatásával készült.

A folyóirat rendszeres támogatói a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagjai: AXIS Építésziroda Kft., BAUSYSTEM Kft., BEÖTHY és KISS Kft., BÍOKÖR Kft., BODONYI ÉS Társa Építész Kft., CSIKY és Társa KKT., DÉVÉNYI ÉS Társa Kft., EKLER Építész Kft., Farkas Miklós, HADAS Műterem Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építész Bt., KVADRUM Kft., MAKONA Tervező Kft., MÉRMŰ Szövetkezet, PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., SÁROS és Társa Építésziroda Bt., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, VÁNDOR Építész Kft., valamint a BONEX Építőipari Kft., COMPART Stúdió Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1034 Budapest, Kecse utca 25. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Siklósi József. Felelős szerkesztő: Gerle János; e-mail: gerlej@mail.datanet.hu. Lapterv, tipográfia: Makovecz Benjamin; e-mail: makoveczb@mail.datanet.hu Nyomás: VEL Kft., Budapest. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen. Szerkesztőségi ügyintézés, szervezés, előfizetés az alábbi címen: Artbureau Kft. 1065 Bp. Nagymező u. 4. I/132. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabk@freestart.hu. Egy szám ára: 540 Ft. Előfizetési díj a 2006. évre 1800 Ft. Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk. Megvásárolható az alábbi boltokban: Balassi Könyvesbolt (Bp. II. Margit u. 1.), Budapest Galéria (Bp. V. Szabadsajtó út 5.), Emese Álma Könyvesbolt (Bp. X. Fehér út 1.), Fehérlófia Könyvesbolt (Bp. VIII. József u. 8.), Írók Boltja (Bp. VI. Andrassy út 45.), Lira és Lant Rt. Szakkönyvtáruháza (Bp. VI. Nagymező u. 43.), Litea Könyvesbolt (Bp. I. Hess András tér 4.), Lyra Könyvesbolt (Vác, Piac u. 1.), Magyar Építész Szövetsége Könyvtára (Bp. VIII. Ötpacsirta u. 2.), Napkapu Könyvesbolt (Vigadó Galéria, Bp. V. Vigadó tér 2.), Nemzeti Kultúra Boltja (Sopron, Várkerület 13.), Osiris Könyvesház (Bp. V. Veres Pálné u. 4-6.), Püski Kiadó Könyvesboltja (Bp. I. Krisztina krt. 26.), Szkítia Buda Könyvesbolt (Bp. XI. Ménesi út 1/a.), TERC Építőipari Szakkönyvbolt (Bp. XIV. Pillangó park 7-9.), UR Kiadó Könyvesbolt (Bp. VI. Ó u. 19.), Vince Könyvesbolt (Bp. I. Krisztina krt. 34.) Vince Kiadó Műcsarnok Könyvesboltja (Bp. XIV. Dózsa György út 37.), valamint a LAPKER Rt. budapesti és vidéki árusítóhelyein. Az *Országépítő* honlapjának új címe www.orszagepito.org helyett www.orszagepito.hu

---

Miklóssy Endre

ÉLJEN A FORRADALOM!

„Mesemondás. Lehetett is ez valaha? Hogy egy kicsiny, elszigetelt országnak rokontalan nemzete kilenc oldalról rárohanó támadás ellen védelmezte volna magát diadallal, dicsőséggel! A földműves elhagyta ekéjét, a tanuló elhagyta iskoláit, a családapa boldog tűzhelyét és ment a zászlók alá. Tizenhárom-tizen négy éves gyerekek csoportja emelte a nehéz fegyvert és hetven éves galambbősz férfiak álltak a gyerekekkel egy sorba. Őri családok elkényeztetett fiai jöttek önként s együtt sanyarogtak a parasztfiúkkal esőben, zivatarban, sárban, szemétagyon, rongyban és dicsőségben! Mindenki testvér volt a trikolor alatt, nem gúnyoltak senkit tónak, németnek. Azok mind egy zászló alatt egy haza fiainak vallották magukat. Ha megverték a sereget, nem futott szerteséjjel. Igyekezett ismét összegyűlni és folytatni a harcot.”

A magyar szabadság XX. századi kísérletéről még ötven év után sem írt senki effélet, mint Jókai Mór a *Köszívű ember fiait*-ban. Igaz, az ő sorai száz évvel később is érvényesek.

A szabadságról sokféle okos dolgot elmondtak az évszázadok folyamán, de valami lényeges mindig homályban maradt belőle, nagy pedagógus-gondolkodónk, Karácsony Sándor meghatározásáig: „A szabadság lényege a Másik Ember szabadsága.” Ez a meghatározás ugyanis ellentétes a főáramú európai gondolkodás emberképével, amelynek az alapja az atomizált, elszigetelt ember, és éppen ezért alaptörvénye az önzés. A kölcsönös önzések persze kölcsönös veszélyeztetést is jelentenek, és társadalomba az emberek ennek a problémának a megoldására szerveződnenek. Karácsony emberképe ettől szögesen eltér, és éppen ezért a szabadság kialakulását is másképpen vezeti le. Ha ugyanis a másik ember szabad, akkor biztonságban érzi magát, így énnekem se kell félnem tőle, vagyis a szabadsága átsugárzik énrám is. És ez független a véleménykülönbségektől. Az 1600-as évek derekán történt, hogy az országgyűlésen a protestáns rendek a sérelmeiket hozták elő, mire felállt a katolikus Zrínyi Miklós horvát bán, és ezt mondta: „A ti hitetek nem az én hitem. De a ti szabadságotok az én szabadságom.”

Hogy ez mit is jelent, és miképpen működik a társadalmi élet valóságában, annak a legfrappánsabb példája éppen a mi, látszólag a semmiből kipattant 1956-os forradalmunk. Aminek lelki tartalmáról a mélységesen megrendült Füst Milán ezt írta: „A politikai meggondoltság és okosság, a politikai mérséklet, a forradalmároknak embertársaink iránt való szolgálatkészsége és szívbéli jóakarata volt az a csoda, amely újra feltámasztotta szívemben minden szeretetemet honfitársaim iránt. Mert ezek a fiúk, s az egész nép nem nagybirtokosok után kiáltozott, nem vagyonokat akart harácsolni magának, ebben a tiszta és fegyvermezett, gyönyörű forradalomban egyetlen önző vagy fasiszta hang nem hallatszott. S ez az, amire én büszke vagyok, amit nem akarok többé elfelejteni.” (1957 januárjában még elment az Írószövetség feloszlata előtti utolsó közgyűlésére. Élete további tíz esztendejében nem ment ki többé az utcára. És amikor megkérdezték tőle, miért, azt válaszolta: nagyon hideg van.)

Miből kezdődött a forradalom, az történelmi elemzés tárgya, nem tekintem itt a feladatomnak. Ki kell azonban emelnem a sokféle előzményből, társadalmi nyugtalanságból, hatalmi provokációból a történelmi szolidaritást: ugyanis a mindent elindító nagy megmozdulás nem az önzésből, még csak nem is a gyakorta szentnek tekintett nemzeti önzésből indult el, hanem egy Lengyelországot támogató rokonszeny-tüntetés volt közös hő-sünk, Bem József, a legendás tábornok a szobránál. (A lengyelek vissza is adták ezt. Néhány nappal később egymillió ember tüntetett Varsóban a szorongatott magyarok mellett, majd a szabadságharc leverése után a legtöbb önkéntes segítséget éppen tőlük kaptuk.)

Lengyelországban 56 elejétől mind a hatalom, mind a társadalom egyre kaotikusabb állapotba került. A sztalinizmus XX. szovjet pártkongresszus után hirtelen meghalt a lengyel sztalinista hírhedt vezére, Bierut (lehet, hogy hozzá is segítettek...), nem akadt, aki pótolhatta volna, a társadalom pedig egyre nyugtalanabb lett: júliusban egy munkásfelkelés napokra elfoglalta Poznant. Leverték ugyan, de a nyugtalanság nem csillapodott. A kommunizmus végével azonban senki sem számolt még akkor, így a követelés a nemzeti kommunizmusnak tartott, mindaddig házi őrizetben lévő Gomulka hatalomra juttatása volt. (Ő majd csak 1970-ben fog a gdanski hajógyári munkások közé lövetni.) A makacs szovjet vezér, Hruscsov ettől sokáig elzárkózott, majd hogy megállítsa az erjedést, október 18-án a tankjaival körbevette Varsót. Viszont megmozdult a lengyel hadsereg is... A konfliktus aztán békésen elrendeződött, a szovjetek beadták a derekukat – csak hogy erről a zavaros hírek és az állandó hazudozás miatt nálunk nemigen tudott senki. Így amikor 22-én a Műegyetem diákjai meghirdették a másnapi szolidaritási felvonulást, az már tulajdonképpen okafogyottá vált. Viszont a szellem a palackból kiszabadult, és láttuk, nem is akárhogyan: a másokkal való együttérzésből.

Illyés Gyula versének, az *Egy mondatnak* az a költői titka, hogy nem egy, hanem kettő. A vers igen hosszú mondat arról, hogy a zsamokság miképpen foglalja magába lidércnyomás-szerűen az egész életet, semmit sem lehet tenni, ami ne az ő szolgálatában állana, még meghalni sem lehet előle. De a másik mondat valahogy úgy hangzik: ha ez így van, akkor egyetlen emberhez méltó feladat a zsamokság megdöntése. De ezt már a hallgatónak magának kell kimondania, és ettől válik a vers világformáló erővé.

A félelemről tudni kell, hogy individuális valami, és éppen ezért könnyen eltűnhet olyankor, amikor azt élem át, hogy nem pusztán énrólam van szó. Így tűnt el ekkor, csodaszerű módon az emberek lelkéből – pedig már igencsak volt tapasztalatunk arról, hogy mitől van okunk félni. Elképesztő volt az a magabiztosság, amivel a néptömeg vonult az utcán, tudva pedig, hogy gátlástalan ávós orgyilkosok bármikor közéjük lőhetnek. Mint ahogy meg is tették. És az emberek bátorsága ettől nem veszett el. Tamási Lajos legendássá vált versében így emlékezik meg erről:

*Piros a vér a pesti utcán,
munkások, ifjak vére ez.
Piros a vér a pesti utcán,
belügyminiszter, kit lövetsz?
Kire lövettek összebújva
ti megbukott miniszterek?
Sem az ÁVH, sem a tankok
Titeket meg nem mentenek!
S a nép nevében aki fegyvert
Vertél szívünkbe, merre futsz?
Véres a kezed már régen.
Gerő Ernő, csak ölni tudsz?"*

(Megjegyzendő: Gerő volt az a bizonyos Pabló elvtárs, aki sok-száz anarchistát lövett agyon 1937-ben a forradalmi Barcelonában. Erre céloz a vers.)

A tüntetők első számú követelése Nagy Imre hatalomba juttatása volt. Ebből fonták később a kötelet is a nyaka köré, de tökéletesen igazságtalanul. Nemcsak hogy köze nem volt az egész megmozduláshoz, de nem is értette. Petri György így emlékezik meg a helyzetről:

*Személytelen voltál, mint a többi zakós,
szemüveges vezér, nem volt érces
hangod, mert nem tudtad, hogy mit is mondjál
hirtelenjében a sok egybegyűltnek. Épp a hirtelenje
volt szokatlan számodra. Csalódottan
hallgattalak, cvikkeres öregember."*

Amikor sebtében előrangatva és teljességgel tájékozatlanul beszélni kezdett, szerencsétlen módon az *Elvtársak!* megszólítással, az óriási tömeg egy emberként hördült fel: *nem vagyunk elvtársak!* (Néhány napja egy ilyen mondatért még elvitték az embert.) Nagyon különös, de a szál nem szakadt el ettől. Nagy Imre a magyar egység szimbóluma maradhatott az emberek szemében még azután is, hogy az ávosok vérfürdőikkel igyekeztek a nevét bemocskolni. Ő pedig, ha lassan és mindig elkésve is, elfogadta azt, amit a felkelt nép követelt az ország vezetőjétől.

Ahogy a történelmi legenda szerint az egységes magyar nemzet megszületett Árpád fejedelem pajzsra emelésének pillanatában, úgy született most meg ismét a teljes nemzeti egység ezzel a közfelkiáltással: „nem vagyunk elvtársak!” Ez az egység azonban nem csupán negatívumot, elutasítást, hanem pozitívumot, állítást is jelentett, aminek a tartalma elképesztő gyorsasággal bontakozott ki a következő napokban. „Aki magyar, velünk tart” volt a forradalom kulcsmondata. Ugyanaz, amit kissé körülményesebben még Illyés Gyula mondott annakidején: „Nem az a fontos, öcsém, honnan jössz, hanem az, hogy hová mész.” Ettől hullott szét azonnal a diktatúra (amely az „osztályharc” ideológiája szerint éppen hogy azt tartotta számon, hogy ki honnan jön), a lengyeleket meg annyiban szárnyaltuk túl ezúttal, hogy az egység fogalmából a kommunista műtársadalom eszményét kiküszöböltük. („Csak az a szervezet engedhető meg, amit a Párt hozott létre” – körülbelül ilyesforma az alapmondat. Erre mondta viszont az avantgard művész Kada, hogy „az élet *titka* az, hogy nincs neki *titkára*.” A forradalom társadalmi önszerveződése azután fényesen igazolták is ezt.)

Anélkül, hogy a kommunistákat úgy egészében ellenségnek tartottuk volna. A nemzeti egység a politikai pluralizmust éppoly természetes módon foglalta magába, mint Zrínyi Miklós

idejében. Mutatja ezt az egység megtestesítőjének, Nagy Imrénének inkább szimbolikus, mint valóságos alakja – az eseményeket egyáltalán nem irányította, mégis a döntő hivatkozási alap az ő személye volt. De ezen túlmenően Pongrácz Gergely is megemlékezik arról, hogy a Korvin-közi harcosok között milyen sok párttag volt. (Igaz, a párttagság a Rákosi-korban igen formális volt, a csúcsponton 1,8 millió volt a regisztrált tagság létszáma. Hogy aztán ezek valójában mit gondoltak a világról, arról viszont sohasem készült felmérés.) Angyal István, annak a Tűzoltó utcai csapatnak a parancsnoka, akik egy egész szovjet harcokcsi-egységet semmisítettek meg, egyenesen Kádár Jánossal tárgyalt mint kommunista az együttműködésről. (A perében őt kérte mentőtanúnak, persze hiába. Fel is akasztották, bár én szívesebben láttam volna helyén hajdani partnerét.)

De hát mi ez a *közös*, ami köré megszerveződött egy poszt-kommunista társadalom? A jelzőt nem véletlenül használom itt. A kommunizmus néhány évének brutalitása annyiban történelmi feladatot töltött be, hogy összezúzta az egész társadalmat, benne az 1867 óta egyre áthidalhatatlanabbnak látszó rang- és osztálykülönbségekkel: a nagybirtok-nagytóke felszámolása után a polgárság, a történelmi középosztály, a kisvállalkozók, a kisiparosok, a parasztság, a szervezett munkásság likvidálása következett – de egyben az őket elválasztó ellentétéké is.

És ha a nemzeti egységet a közös elnyomás teremtette is meg, ebből az egységből pozitív tartalom tudott születni. Nem csupán üres jelszó vagy szimbólum volt, mint a Kossuth-címer, vagy a lyukas zászló. (Lényeges különbséget láthatunk ebben is az 1990-es úgynevezett rendszerváltáshoz képest.)

Ennek a közösségnek társadalmi, társadalom-szervezési valósága volt. Először esett meg mivelünk az, hogy kiválaszhattuk azokat a vezetőket, akiket jónak láttunk, a közigazgatásban csakúgy, mint a munkahelyünkön.

Hogyan választottunk? Szemléltetesképpen Liska Tibor esete. 1952-ben a Pénzügyminisztériumban dolgozott, ahol rábízta, dolgozza ki a gazdaság szabályozásának megfelelő módszerét. Mivel az időt már rendesen rogyadozott a magyar gazdaság, hála a felemelt ötéves tervnek, a kuláküldözésnek, beszolgáltatásnak, padlássópréseknek, „munkásarisztokraták” megfélemlítésének, Sztahanov-mozgalomnak stb. Ő aztán írt egy 30 oldalas javaslatot, amelyet ezzel a mondattal fejezett be: „Különbözik ez az egész fölösleges addig, amíg a kopasz rém itt garázdálkodik fölöttünk.” Az Ávo még a fénykorát élte ekkor, Recsk javában üzemelt... A dolgozat belső használatra készült, számozott példányokban. A Minisztérium párttitkára, aki az első példányt megkapta, a haját tépte és sürgősen beszédette az egészet mindenünnen. Liska megúsza, de azért híre megy az ilyesminek. Amikor aztán egy szép őszi napon oly sok ember jelent meg a pesti utcán, felmerült a minisztérium dolgozói között, hogy az idők szavának megfelelően ki kéne dobni a párttitkárt az ablakon. „Nem úgy, honfitársaim – szóló közbe Liska. – Az ávosok eltűntek, a személyzeti nyilvántartás őrizetlen. Nézzük hát meg, mi van erről az emberről feljegyezve, és annak alapján majd okkal ítélezhetünk fölötte.” Így is tettek. Azután a párttitkárt megválasztották a Nemzeti Bizottság elnökének...

A közigazgatás alapja akkoriban a tanácsrendszer volt. A vezetői általában eléggé kontraszelektáltak, gyakorta gyűlöletesek is voltak. Részben nem önmaguknak, hanem a rendszernek a hibájából, mivel az alkotmány szerint a tanács az állami akarat végrehajtó szerve. *Végrehajtásban* nem is volt hiány, de

ez nem tette igazán népszerűvé az apparátust. A forradalom negyedik napjától azonban alkalmmal összeállt, az ott dolgozók, meg a helyi közélet aktívizálódó szereplői által választott Nemzeti Bizottságok vették át az irányítást a közsférában, a gyárakban pedig szerveződni kezdtek a munkástanácsok. A Nemzeti Bizottságokból, mint azt a felhozott példa is mutatja, nem voltak eleve kizárva az addigi tisztségviselők sem, de a kiválasztási elv a személyes megbízhatóság lett.

A bizalom... Elképesztő példáit mutatta ennek a forradalmi ország. A harcok során megsérült kirakatokból semmi sem hiányzott. „Ez a miénk, a közösség vagyona” – volt a közfelfogás. Az elesettek hozzátartozói számára ruháskosarakban gyűjtötték a pénzadományokat, ezek a kosarak őrizetlenek voltak, és amikor egy-egy megtelt, az Írószövetség megbízottai kiürítették, számba vették és intézkedtek a felhasználásról. Fekete Gyula, akkoriban a Szövetség titkára, azt mondta erről, hogy azért nem kellett őrizni, mert ha valaki netán lopni akart volna belőle, azt a járőrök azonnal meglincselik.

A közellátást pedig úgy biztosították a harcoló fővárosban, hogy megindultak a vidék adományai. Teherautószámra, szerelvényszámra érkeztek naponta az élelmiszer-adományok a nyomorúságból önmagát még éppen összeszedni kezdő parasztságtól. Általában a reggeli vonatokhoz csatolták a szükséges tehercsíkát, és a vasutasok gondoskodtak a küldemények megfelelő helyre juttatásáról. Tökéletes gyűjtő-elosztó szervezet jött létre, egy pillanat leforgása alatt, egyszerűen a bizalomra építve.

Az ötvenes évek első felében a nekivadult diktatúra elképesztő emberfarkasokat szabadított a társadalomra, „kik kéjjel öltek, nemcsak parancsra” – mondta erről az embertípusról mártír-költőnk, Radnóti Miklós. Sok százezer bebörtönzött és megkínzott ember élt az országban, és mégis, midőn a hatalom biztosította védelem összeomlott, teljesen hiányzott belőlük a vérbosszú igénye. (A szórványos lincselések tetten ért orgyilkosokat sújtottak, és maguk a fegyveres felkelők léptek fel ellenük, mint az még a hírhedtté vált Köztársaság-téri vérengzésnél is történt.) Ennek a titka is a bizalom volt, bizalom abban, hogy majd a törvény fog igazságot tenni.

Mint ahogy a munkástanácsok is a bizalomból építkeztek. A Rákosi-rendszer alapos szellemi-erkölcsi kontraszelekciója a gyárak vezetésén is meglátszott. De hozzáértő és tisztességes memőkök azért mindenütt voltak. Az új munkásigazgatás pedig őket kereste meg azzal a kéréssel, hogy vegyék át a gyár vezetését. Az addigi vezetőknek bántódásuk nem esett, barátságosan invitálták őket vissza a munkapad mellé. Fontos tudnunk azt, hogy a magyar ipar a negyvenes években jutott legközelebb a világszínvonalhoz – azidőtájt még megelőztük Japánt – és az Öt éves Terv eszement gazdaságpolitikája ezt még nem rombolta le. Ez a tény volt az, ami a munkások önbizalmának az alapját adta. Szakértő vezetéssel, gondolták, semmi baj nem lehet, a gazdaság jövője, a munka, a javuló életkörülmények feltételei biztosítva lesznek.

(Kitérőként annyit, hogy az 1989-es rendszerbomlásnál a munkásoknak ez a fajta önbizalma már teljesen hiányzott, és okkal. Iparunk akkorra már félelmetes mértékben leépült.)

A munkásság egyébként is a felkelés kulcsszereplője volt, oly mértékben, hogy akár munkásfelkelésnek is mondhatnánk az egészet. A kommunista berendezkedésű diktatúrának a megoldhatatlan belső ellentmondása ez. Rendszerspecifikus módon imádják a nagyszervezeteket, eszményképe az óriásüzem, sok-

ezer dolgozóval – és éppen ez az emberkoncentráció az, ami megszerveződve félelmetes erővé válhat. (A parasztság, a maga szétszórt állapotában soha, a gebinesek vagy a bedolgozók sem.) A felkelő csoportok nagyrészt munkásfiatalokból álltak, mint ahogy a roppant erejű november-decemberi utóvédharc is a munkástanácsokhoz fűződik. Igaz, erkölcsileg az egész magyar társadalom mögöttük állt. A XIX. és XX. század munkásfelkeléseinek az volt a szerkezeti fogyatékosága, hogy osztályügy maradt, a polgári rétegek nagy része, a parasztság pedig teljes egészében a legjobb esetben is idegenül tekintett rá. Azidáig a magyar felkelés volt az egyetlen, amely az egész társadalmat maga mögé állíthatta. (Később a cseh és a lengyel történet is ugyanerről szólt.)

1951-ben több tízezer budapesti úgynevezett „osztályidegent” telepítettek ki szerte az országba. Ezek egyike, egy öreg arisztokrata mondta akkoriban apámnak a diktatúra bukásától meghatottan, hogy „mi erre sohasem lettünk volna képesek.” Valóban, erre csak hatalmas, jó szervezett társadalmi csoport képes. Aminek az alapja adva volt a nagyipari munkásságban, amely csoda módon meg is tudta szervezni önmagát.

Ami viszont erőszakból született, azt csak erőszak döntheti meg. Így vált a fegyveres felkelés a forradalom „szívévé”. A szovjet tankok éjszakai bevonulása a fővárosba egy kitervelt összeesküvésre mutat, Szerov tábornok KGB-főnök kezét sejtethetjük benne, aki hasonlóan szervezte meg 1953-ban a berlini munkásfelkelést és a harcocsik erődemonstrációját. (Az akkori cél Berija megbuktatása volt.) Kopácsi Sándor rendőrkapitány számolt be arról, hogy őjröngött az akkor még azonosítatlan szovjet tiszt 23-án dél tájban, midőn még a tüntetés sem indult meg: „fasiszta csőcselék garázdálkodik Budapesten”. (Vajon honnan tudta előre?) A fegyveres harcot tulajdonképpen az robbantotta ki, hogy a magyar munkások másképpen reagáltak, mint a berliniek. Mégis valószínűnek látszik, hogy a diktatúra enélkül is megbukott, és az állam társadalmiasítása éppen úgy megtörtént volna. Az is valószínű, hogy a magyar állam fegyveres erejét nem lehetett volna felhasználni a népmozgalom ellen.

A szovjet tankok azonban az egész kérdést leegyszerűsítették, mert innentől fogva mindenki nemzeti szabadságharcnak érezte, és a felkelés ettől nyerte igazi átfogó erejét. Mindössze 15-20 ezer lehetett a felkelők legnagyobb létszáma, ennél még az ávosok is többen voltak, nem is szólva a százezernél is nagyobb néphadseregről. Csakhogy bevetni a felkelők ellen nem lehetett őket, minden ilyen kísérlet csődöt mondott: 23-án éjjel nem mentették fel a Rádiót, a Kilián laktanyába a felkelő csoportok leverésére küldött Maléter egységei szétfoszlottak éppúgy, mint Hodosán őrmagynak a Korvin köz ellen fölvezényelt határfőrei. Amikor Földes László tiszt csoportja összesített támadást akart indítani, egy katonai puccsal átvéve a hatalmat, Pongrácz Gergely bizalmas üzenetet kapott a katonai főiskola tisztjeitől, hogy át fognak állni. Az akció akkor is kilátástalan lett volna, ha Nagy Imre nem fűjja le az egészet. A szovjetek ezért a november 4-i invázióban magyar egységeknek még a szimbolikus részvételét se tartották ajánlatosnak.

(A katonák szerepét árnyaltan kell néznünk. Egyrészt, mert a hadsereg végül is parancs alapján működik, enélkül nem hadsereg. A tiszték esetleges ingadozása ezért nem tekinthető egyszerűen köpönyegforgatásnak. Nem oly könnyű megítélni azt, hogy hol van a határa a parancsoknak. Életveszélyes is lehet, az említett Hodosán vagy Dudás István, a mosonmagyaróvári

tömegmészárlás parancsnoka így lőtte agyon a parancsát megtagadó tisztjeit. Másrészt a forradalom leverése utáni vizsgálatokban minden inkriminált katonának az életéért kellett küzdenie, ezért a vallomásaik nem igazán mértékadóak.)

A felkelés harci teljesítménye pedig elképesztő. A kézfegyverekkel felszerelt, kiképzetlen fiatalok megsemmisítettek egy egész páncélos hadosztályt. A katonai szakértők nem hittek a szemüknek, úgy vélték, valami „agyközpont” irányítja az egészet (ennek a vezetőjét vélelmezték azután Maléter Pálban). Valójában még koordináció is alig volt az egyes alakulatok között, a szervezőtudomány meg tűnődhet azon, hogy hátha nagyobb a teljesítmény akkor, ha „mindenki tábornok”, vagyis nem kell parancsra várnia. Hogyan is működik az ilyen? Pongrácz Gergely már a Korvin-köz megválasztott parancsnokaként utasítani próbált egyszer valakit egy feladat végrehajtására. „Parancsolsz ám a jó édesanyádnak!” förmedt rá az illető. Gergely magába szállt: végül is itt kizárólag önkéntesek vannak, esküt nem tettek, addig maradnak és azt csinálnak, amit akarnak. Viszont a feladat mégis adott. Ezért aztán fordított egyet a szaván, és önként jelentkezőt kért a végrehajtására. És az iménti affér szereplője azonnal, elsőként jelentkezett. . .

A fegyveres harc a célját elérte, a megtépázott szovjet csapatok kivonultak a fővárosból és az egész országban megdőlt a diktatúra. Sőt, az újjászerveződő társadalom körvonalai is látszóttak már. Polgári demokráciának ígérkezett, többpártrendszerrel, plurális tulajdonviszonyokkal, állami, magán és csoporttulajdon egyenrangúságával. A szovjet orvítamadás ezt derékba törte, ám a magyar társadalom ekkor mutatta be a következő csodát.

A munkástanácsok eredetileg az üzemekben kezdtek szerveződni a vezetési válság áthidalására. Politikai programjuk nem volt. A kormány elűzése azonban új helyzetet teremtett. Mivel ezt a kormányt mindenki elismerte legitimnek, a szovjet tankok hátán érkezett Kádárt minden intézkedésével semmibe kellett venniük. A Nagy Imre-kormányt viszont nem volt elképzelése erre a helyzetre, elszigeteltté is vált a jugoszláv követségen, így került előtérbe Bibó, aki újonnan kinevezett államminiszterként a hivatalában maradt, és helyzetértékelést, majd kibontakozási programot készített. Ez burkoltan elismerte volna ügyvivőként a Kádár-kormányt, a tényhelyzetnek megfelelően, de csak a szovjet csapatok kivonásáig, illetve az azt követő szabad választásokig. Ez a program igazi súlyát a munkástanácsoktól kapta.

November 11-től, a fegyveres ellenállás végleges leverésétől kezdődött az új forduló. Pillanatnyilag semmilyen közigazgatás nem létezett, és ennek a hiánynak a pótlására az üzemek munkástanácsai területi szervezetet hoztak létre, először a fontosabb gyármegegyedekben, majd pedig egységes szervezetként a Nagybudapesti Munkástanácsot. Ez kimondatlanul is az egész országnak a munkásságát képviselte. Ez a munkástanács tette magáévá Bibó javaslatát és kezdett el tárgyalni Kádárral a végrehajtás módjairól.

Bibó a demokráciának nagyszerű elméleti szakértője is volt. A legfontosabb megállapítása az, hogy működőképes demokrácia nem lehetséges szellemi elit nélkül. Az elit egyszerűen értékhordozó személyeket jelent, olyanokat természetesen, akik ezeket nemcsak hirdetik, hanem képviselik is. Éppen ezért ezt az elitet pusztán a hatalom nem nevezheti ki, de a diploma és a tudományos fokozat, sőt a szellemi felkészültség sem elég hozzá. Hadd világítsam meg egy példával, amelyet Mohás Liviától kölcsönözök. Nagyjapja a XIX. század végén református pap

volt egy kis erdélyi falucskában, ahol még nem volt iskola. Felvette magában, hogy megszervezi, de ehhez a demokratikus felépítésű egyházközösségben a presbitérium jóváhagyása kell. Az viszont elutasító volt. „Minek az, tiszteletes úr! csak kavics nő a gyerek fejibe a sok tanulástól, nem lesz, aki vigyázzon a pulykákra, meg az a sok költség!” Sokáig folyt a vita, egyre reménytelenebbnek látszott a dolog, míg végül a pap begorombult, az asztalra ütött „Adta bugris parasztjai! Majd én megmutatom, hogy azért is lesz iskola!” Mire a legöregebb presbiter, békítőleg: „Jól van no, tiszteletes úr! Hát hiszen szóból ért az ember!” És megszavazták az iskolát.

Jellegetes lélektana van a valóban demokratikus alapú szerveződésnek, megmutatva miképpen keletkezik a tekintély a felismert érdemből és hogyan sugárzik vissza ez az egész közösségre. A Parlament épületében folyó tárgyaláson a gyári munkások által megválasztott küldöttek ültek, megfélemlített nyuszikként. Mígnem egyszer géppuskasorozat hallatszott az utcáról, és felhorkant Rácz Sándor, a fiatal esztergályos: „Ezért meg ki viseli a felelősséget?” Kádár pulykavörösen felpattant, kikérte magának a provokációt – noha el sem hangzott a neve – és kirohant a teremből. A küldöttek ezek után egyhangúlag Rácz Sándort választották elnökké, és nyulakból oroszlánná váltak. Akárcsak Bibó, a szelíd szobatudós, aki az írásait annak biztos érzetében készítette, hogy az egész magyar nép mögötte áll.

A Nagybudapesti Munkástanács aztán az erejét is hamarosan megmutatta, országos sztrájkot tudott szervezni, amikor csak szükségesnek tartotta, a szovjeteket pedig annyira zavarba hozta, hogy időnként közvetlenül kezdtek tárgyalni vele, ami Kádárt igencsak idegessé tette. Annyira világosan munkásszerveződésként volt, hogy a bolsevistáknak különösen nagyot kellett köpniük a saját ideológiájukra, hogy szétverhessék. Égtek a telefonvonalak, mozgósításra kerültek a kommunista pártok élére állított KGB-ügynökök, valamint a „társutas értelmiség”. Végül december 5-én sikerült a Kominform segítségével ellenforradalmárokká minősíteniük a magyar munkásokat. „Most már lövünk” – mondta ekkor Buci Gyuri, az áruló egykori szociáldemokrata munkásvezér önbizalommal telten a háta mögött álló kétszázézer Vörös Hadseregétől. És lőttek is. December 8-án Salgótarjánban, midőn – az egykorú mondás szerint „fasiszta bányászok, kenyérrel a kezükben megtámadták a békésen lövöldöző pufajkásokat.” A Nagybudapesti Munkástanács tagjait letartóztatták, súlyos börtönbüntetések kaptak. (A Kennedy elnök által kialkudott amnesztiával szabadulhattak 1963-ban.)

Ismét Jókait kell idéznem. „Győzni fognak! De az nem fog használni semmit. Csak nagyobb veszedelem támad belőle. Csodákat fognak tenni, kényszeríteni fogják a világot, hogy őket tisztelje, ragyogni fog csillagzatuk az egész elsötétült Európa fölött. Annál rosszabb rájuk nézve. Ítéletük már ki van mondva, megpecsételve a világ minden hatalmasai által. Ha meghalnak egy ütéstől, jó, ha nem, kapjanak másik ütést, és annyit, amennyi elég lesz nekik, hogy meghaljanak.”

Az ötvenes évek végén volt egy nagy munkásgyűlés Angliában, ahová meghívták Kéthly Annát is, a Nagy Imre-kormány száműzetésben élő szociáldemokrata miniszterét. A bértollnokok remekül működtek, ontották a válogatott rágalmakat a magyar forradalomra, és mély benyomást is tettek a hallgatóságra. Mígnem egyszer felállt a finomarcú ősz asszony, és csak ennyit mondott: „Éljen a forradalom!” A hangulat azonnal megfordult, és a vörös patkányok eltűntek a sűgolyukban.

Miklóssy Endre

NÉPÜNK SORSA ÉS A BIBÓ-FELEJTÉS

Tisztelettel ajánlom Rácz Sándornak, a Nagybudapesti Munkástanács megválasztott örökös elnökének és minden tisztelet nélkül az egykori Kerekasztal önjelölt lovagjainak

AZ ÚJRA-FELFEDEZÉS ÉS AZ ÚJRA ELFELEJTÉS

Bibó István, a szobatudós úgy vált történelmi főszereplővé, hogy október vége felé, amidőn a 45-ös pártok újrászerveződtek, a Parasztpárt nem építhetett a hajdani politikai vezetőire, mivel közülük az antikommunisták, mint Kovács Imre, már nem voltak jelen a politikai életben, a társutasok és a kriptokommunisták pedig oly mértékben kompromittálódtak az előző években, hogy most senki sem kívánt rájuk támaszkodni – igaz, ezt ők maguk is felmérték. Maradtak a népi írók, akik azonban magukat aktív politizálásra alkalmatlannak tartották – joggal – és így végül Illyés Gyula javaslatára a népi mozgalomhoz tartozó államjogászt delegálták miniszterként Nagy Imre új, koalíciós kormányába. A szovjet invázió után játszott politikai kulcsszerepe, a magyar kormány, a magyar demokrácia és a magyar nép tántoríthatatlan képviselője a közvetlen életveszély árnyékában azután ráirányította figyelmet elfelejtett elméleti munkásságára is, főleg a 40-es évek második felének politikai publicisztikájára, mivel emberi helytállása egyszersmind gondolatait is hitelesítette.

A börtönből, ahová életfogytiglani ítélettel került, 1963-ban jött ki a Kennedy amerikai elnök által kialkudott, úgynevezett nagy amnesztiával. Hátra lévő éveit azután elzártágban és fokozódó hazai ismeretlenségben töltötte, ami egybeesett a Kádár-konzolidáció látszólagos sikerével és történelmünk elfelejtési kísérletével. Ám a 70-es évek végétől, különös egybeesésként a halálával, munkásságának valóságos reneszánsza következett Magyarországon. Az első látványos megnyilatkozása ennek éppen a születésnapjára készül, de kényszerűen emlékkönyvvé alakuló szöveggyűjtemény volt, három tucat különböző, mértékadó értelmiségi tisztelgése az ember és a mű előtt. A könyv szamizdatban készült, a politikai vezetés iszonyú hisztériáját váltotta ki (Knopp-Kornidesz jelentés a szerzők politikai osztályozására, megosztására és eltérő szankcionálására), és valóban úgyszólván kiindulási pontja lett a 80-as évek egyre terebélyesedő földalatti irodalmának.

Az értelmiség egységesnek látszó értékrendje ezidőjájt Bibó körül kristályosodik. „*Demokrata az, aki nem fél*”. A nyolcvanas évek lassan bontakozó független gondolkodású értelmiségi mozgalmi ezzel a mondattal bátorítják önmagukat. Talán maga a *demokratikus ellenzék* fogalma is innen született. Ide sorolható az a fordulat, amikor a marxista indíttatású radikális értelmiségi ellenzék átértékelte végül az 1956-os magyar forradalmat. A *Harmadik Út*, Szabó Zoltán 1960-ban Nyugaton megjelent Bibó-válogatása most belekerült a Mértékadó Értelmiség köztudatába. A láthatóan düledező kommunista világelrendezés utáni „*kiezertő utat egy aknamezőről*” Zsille Zoltán az ő hagyatékában keresi. Halványan ugyan, de felbukkan az 56-os munkástanácsok emléke is.

Mindez persze szűk értelmiségi csoportok belügye. Akik azonban jól felméri, hogy hatalomba, vagyis jobbító elgondolásaik érvényesítéséhez csak két úton juthatnak: pártkarrier vagy tömegtámogatás útján. A pártkarierről lassanként világossá vált, hogy szellemi ember számára sehová sem vezet, mert mire netán bejönne, semmi sem marad az eredeti célból. Erre vonatkozik a korabeli önironikus mondat: Az értelmiség előtt két út van. Az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. (Amiből is látszik, hogy a közfelfogásból az értelmiségi lét értelmének a tudata akkor még nem veszett ki.) A társadalmi támogatás, aminek a lehetetlenségéről szól burkoltan ez a mondat, pillanatilag járhatatlannak látszik. De vajon véglegesen az-e?

Végül is ezt a problémát oldotta meg a rendszerváltás előzményeképpen a pártállam által megoldatlanul hagyott és társadalmi felháborodásig fokozódó néhány *közös ügy* (res publica): a Duna, a falurombolás, a forradalmunk tisztessége. Erre a lóra ült fel aztán az úgynevezett rendszerváltó politikai elit és állapodott meg az önbizalmában megrendült hatalommal – miről is?

A közös nevező az volt, hogy kerüljük el a forradalmat. Emögött azonban tisztázatlan, sőt egymással szögesen ellentétes célok rejtőztek. A vezetés második vonala, amely sok szempontból már jó tíz éve gyakorolta a tényleges hatalmat Kádár helyett, ekkoriban már világosan látta, hogy az állammonopolista közös tulajdonnak és a bolsevik típusú monolit hatalomgyakorlásnak végképp befellegzett, a kommunista világmegváltó üdvtanról nem is beszélve, és ehelyett az egyéni érvényesülés kerül előtérbe, aminek már nincsen köze a haldokló párt által kínált karrierhez. Kádár puccszerű eltávolítására éppen azért került sor, hogy a Nagy Átalakulás zavartalanul végbe mehessen. Ezt a receptkönyvet zavarták meg a tömegmegmozdulások. Az újonnan felbukkant politikai elit és a rendszerváltást elindító nomenklatúra közötti tárgyalás célja ennek az átmenetnek a biztosítása volt. Az egyéni érvényesülés mindkét félnek fontos volt, az újak azonban úgy vélték, hogy ehhez tömegtámogatás szükséges, erre hivatkoztak is. Ekképpen került sor a kompromisszum eredményeképpen a többpárti választásokra, amelyről a pártok újdonsült vezeterei a hatalmuk teljességét várták.

Az új helyzetre való felkészülés során, Kádár közelre várható bukásával és a teendőkre vonatkozó általános tanácsalansággal Bibó a nyilvánvalóan bekövetkező új rendszernek egy időre úgyszólván kulcsalakja lett. (Magam is úgy véltem akkoriban). Ennek az alapja a 70-es évek végétől kibontakozó Bibó-értelmezés, és ezen belül főképpen a nép megszólíthatóságának víziója volt. Így keletkezett az egyetemen a Bibó-szakkollégium, került megrendezésre a 87-es Bibó konferencia. Aztán, ahogyan a rendszerváltás kézzelfogható valósággá vált, Bibó nyomtalanul el is tűnt a hivatkozások közül. Mind e mai napig. E történelmi tudatvesztéssel együtt pedig eltűnt az a szellemi tartalom is, amit az ő nevéhez fűzhetünk, és ami vizsgálódás és hivatkozás tárgya volt a 80-as évek rendszerváltáson tűnődő ellenzéki mozgalmában. Íme egy részlet a Népszabadság egyik 1990. augusztusi számából, a változás gyorsaságának szemléltetésére.

„A bolsevik típusú kísérlet antitézise nem az a már korábban zsákuutcának bizonyult harmadik utas, nacionalista zagyvaság, amit a harmincas évek eleje óta kínálnak nekünk populista hordószónokok, hanem...”¹ mindegy is itt, hogy mi, hiszen ezt az úgymond zagyvaságot még 1960-ban is kínálgatták nekünk Bibó István válogatott írásainak a címében. Maga Bibó pedig 1945-ben ezt írja: „A harmadik, egyedül helyes út a belsőleg kiegyensúlyozott, de radikális reformpolitikát folytató, demokratikus, független, szabad Magyarország lehetősége.”² Populista hordószónok volna tehát ő is? De hát mi itt a baj? A radikális reformpolitika? A demokrácia? A független Magyarország? Sose magyarzták el nekünk, melyiken voltak annyira fennakadva. Lassanként persze világosodik előttünk, hogy mind a hárommal bajuk van, bár anélkül, hogy ezt kifejtették volna.

Mindössze három hónap telt el a választás után, és Bibó, ha meg nem nevezetten is, immár a szégyenpadra van ültetve. És ebben egyetértés van az új politikai elit tagjai között is. Antall József például annyival intézte el, hogy „naiv volt.”³

Aki elégedett mindazzal, ami itt 1990 óta történt, vegye ezt természetesnek, mint egy kinőtt és éppen ezért el is dobott ruhát. De akinek nem igazán tetszik, annak el kell tűnődnie az alternatív lehetőségeken, ide értve mindenek előtt azt, amit a rendszerváltozás hajdan ígérkező kulcsalakja hirdetett és képviselt.

A PÁRBESZÉD ÉS A KOMPROMISSZUM

Bibó elméleti tudós volt, de ez őnála nem az élettől elszakadt és a cselekvésről lemondó európai idealizmust jelenti. Hanem a gondolkodóknak abba sorába tartozik, amit minálunk Karácsony Sándor, Fülep Lajos vagy Szabó Lajos képviselnek, és amiről Hamvas Béla azt mondja, hogy minden gondolat annyit ér, amennyit realizál önmagából. Mivelhogy az európai kultúra csődjét éppen a realizáció hiánya idézte elő.

Bibó, az államjogász számára a Horthy-rendszer képtelen társadalomszerkezete és az ebből fakadó csúfos összeomlás lehetett az a kihívás, ami a gyakorlati politikába vezette. 1944 nyarán már egy politikai kiáltványt fogalmazott meg,⁴ Németh László társadalomfelfogásának⁴ a gyakorlati alkalmazásaképpen, majd év végén belépett a politikai tényezővé vált Nemzeti Parasztpártba, sőt amíg tisztességgel tehetette – a svábok deportálásáig – állást is vállalt a Belügyminisztériumban, a közigazgatási reformterv megvalósítása céljából. Ezekben az években nagyszámú, a magyar demokrácia aktuális helyzetével foglalkozó cikket írt, részint pártja nézeteinek a formálása, részint az események kedvező befolyásolása céljából. A politikai helyzet kilátástalanná válása, a kibontakozó kommunista puccs vetett véget ennek a munkájának, amiről utóbb azt mondta, hogy ő tulajdonképpen csak 1945 és 48 között élt, mert a társadalomformáló hivatását csak ekkor tölthette be.

Külön elemzést igényelne ez a rövid, de sokat ígérő korszak, ami a 44-45-ös „félforradalom” és a 47-48-as kommunista hatalomátvétel közé esik. Amiről meg kell jegyeznünk, hogy a

¹ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* (1945) in Válogatott tanulmányok, II. 77. o.

² Ez kétségkívül igaz. De talán ahhoz is kell naivság, hogy a keresztény Magyarországot majd „kalózok és rablóvezérek” fogják felépíteni, ahogyan ő intett minket annakidején.

³ Bibó István: *A magyar munkásság békeajánlata a középosztálynak* Kézirat, 1944. június

⁴ Németh László: *Az értelmiség hivatása* (1943)

30-as évek reform-mozgalmaiban, a népi mozgalomban és a dogmatizmusától megszabaduló szociáldemokráciában gyökerezett, és társadalmi-szellemi megalapozása volt az 1956-os forradalmunknak.

Bibó ekkor írott cikkei azonban nagy részben ellentmondások, hibásan megállapított tényeket és rossz politikai helyzet-megítéléseket nagy számban tartalmaznak. Éppen ezért kiindulópontjai lettek a Bibó-életmű legújabb keletű elutasításának. Nem tárgyunk itt ennek a részletes elemzése, mégis érintenünk kell Bibó makulátlan gondolkodói tisztességének a megvilágításához, sőt ezen túlmenően politikai stratégiája megértéséhez is. Hiszen egy politikusról kevés az, ha csupán tisztességesnek mondjuk – gondolatainak és tetteinek hiteles politikai értelemmel is rendelkeznie kell. Bibó esetében ez a *kompromisszum* fogalmában ragadható meg. Ami őnála nem elvtelen megalkuvást jelent, hanem azt, hogy a demokratikus társadalomformálás csak a társadalom tagjainak akaratóból mehet végbe, tehát létre kell hozni az eltérő szándékok között a kiegyenlítést.

Bibó a politikai helyzetet félreismerte. 1945-ben kelt nagyhírű tanulmánya, ami azután alapja lett az úgynevezett demokrácia-vitának, ezzel a mondattal kezdődik: „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától és fél a reakciótól.”⁵ A cikk maga, miután oktalannak mutatja be mindkét félelmet, sőt arra figyelmeztet, hogy önbeteljesítő jóslattá válhatnak, egyúttal egyenlőségelet is tesz középük. Bibó maga is őszintén osztozott a reakciótól való bizonyos fokú félelemben, nem mérve fel azt, hogy a Horthy-rendszer 44-es csődje tényleg kiiktatta a reakció befolyását a közgondolkodásból. A választáson győztes párt, a kisgazdák, azelőtt is ellenzéke volt ennek a hatalomnak, és a politikusaiban a legcsekélyebb hajlam sem volt arra, hogy most, a csúfos bukás után ahhoz térjenek vissza.

Azt is rosszul mérte fel, hogy a kommunistákkal lehetséges az együttműködés. A kommunisták iránti akkori szimpátiája elvi alapokon nyugodott, mert az a nem-formalizált hatalomgyakorlás, amit azidőtájt ők hangoztattak a legmarkánsabban, Bibó szemében a demokrácia megalapozási lehetősége volt. Erről később részletesebben beszélünk.

De miért is nem lehet velük együttműködni? Szemléltető példaként nézzük meg Révai József mondatát a demokrácia-vitában: „Gyerekesen helyt nem álló, egy informálatlan embernek az állításával vetekedő a mi pártunkkal szemben az a föltevés, hogy 'aki nincs vele, az ellene van'.”⁶ Néhány évvel később ugyanő mondja majd azt, hogy „aki nem kommunista, az fasiszta”. Az ellentmondást nyilván azzal oldaná fel, ha a fejére olvasnák, hogy „más volt a helyzet”. Ez az, amit sok évtizeden át *marxista-leninista dialektikának* csúfoltak, mert a valóságban nem egyéb, mint az emberi lényeknek, az önálló ítéletalkotás készségének a felszámolása. A gondolat helyébe az utasítás magyarázata lép, és aki mégis a saját gondolatához ragaszkodik, az már „nem kommunista”. Hogy mégis miért nem teljesen haszontalan a párbeszéd, arra a keresztény ember optimizmusa tud választ adni – mindenki először ember és csak azután kommunista, ezért nem szabad feladni azt, hogy ember-

⁵ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* (1945) in Válogatott tanulmányok, II. 15. o.

⁶ Révai József hozzászólása a demokrácia-vitában, in Válogatott tanulmányok II. 112. o.

ként kezeljük. Történelmünk, elsősorban pedig az 56-os forradalom ezt igazolta is.

Komoly problémája ezeknek a cikkeknek az is, hogy tele vannak tárgyi tévedésekkel. Nem történelmi szakmunka ez, mondhatnánk, hanem alkalmi publicisztika, amelyben forráskutatásra nem volt lehetősége a szerzőnek. Napirendre is térhetnénk fölöttük, csakhogy ezek a tévedések mindig a mi rovásunkra esnek. Csak a példa kedvéért, a zsidókkal való háború alatti bánásmód tekintetében pozitív példaként szerepel velünk ellentétben Románia.⁷ Nem esvén szó arról, hogy a Vasgárda és a Siguranca népiirtó tevékenységének közel félmillió zsidó esett itt áldozatul.⁸ Ami cseppet sem mentség ugyan a nálunk történetekre – de olyan egyoldalúság, ami többféle kárt okozott,⁹ a külső megítélésünket és a belső párbeszéd lehetőségét is rontotta. (Minden szomszédos országban államtitokként kezelték a holocaustot, és ma, bár a tagadása bűncselekménynek minősül, beszélni mégsem szoktak róla úgy, mint minálunk, persze emlékműzeuma sincsen, csak a németeknél).

Két dolgot kell az efféle eseteknél figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy Bibónak valóban nem álltak források a rendelkezésére, kénytelen volt a média híreire hagyatkozni, amelyek pedig éppenséggel ezeket a torzításokat közvetítették.¹⁰ Másrészt azonban az ő számára ezek csupán kiindulási alapok a kérdések érdemi megbeszéléséhez, a dialógushoz. Aminek az első számú feltétele mindig a partner álláspontjának a lehető megértése és tudomásul vétele, hiszen enélkül nem jöhet létre érdemi párbeszéd. Bibó egész politikai publicisztikájában éppen ezért valósággal boszorkányos, hogy ezek a tévedések csöppet sem csorbitják a mondanivaló érdemi igazságát.

Az már a következő kérdés, hogy tévedéssel lehet vitatkozni, hazugsággal viszont nem, beleértve a mindennél rosszabbat, az önnön becsapásra irányuló hazugságot. Ez az oka annak, hogy 1945-ös tanulmánya még valóságos párbeszédet tudott előhívni, a későbbi években pedig ez már nem volt lehetséges. Az önmaguknak is hazudó kommunistákkal sem, és természetesen a mind jobban fenyegetett nem-kommunistákkal sem, akikből éppen ez csinált antikommunistát, és akik számára különösen bántó lehetett ez a helyzetleírás.

Bibó túl későn veszi észre a párbeszéd lehetőségeinek megszűnését. Persze az embernek nem könnyű feladni az illúzióit. Politikai publicisztikája ezért egyre problematikusabb, a 47-es írásokat már lábjegyzet nélkül nem is tanácsos olvasni. Ezek a tanulmányok minden kétes tartalmuk ellenére mégis gondolatgazdagok. Bibó az általa kényszerűen vállalt kompromisszumokkal igen határozott célokat kívánt elérni. Nézzük meg ezt talán legproblemátikusabb tanulmányán, az *Összeesküvés és köztársasági évforduló* című íráson.

Ma mártudjuk, ez volt a fordulat tényleges éve, a demokrácia felszámolásának kezdete, és a Magyar Közösség összeesküvési pere volt az egyik kulcslépés. Ez volt az első komoly koncepció per Magyarországon. A kommunisták addigi próbálkozásai

valószínűleg nem irányultak többre, mint a hatalmas kiszagda többség gyengítésére, de most már a párt szétverése került napirendre. Bibó ezt bizonyítva nem vette még észre, ezért úgy vélte, hogy folytatható az 1945-ben elkezdett dialógus. Egy eljárásrendi és egy komoly, a messze jövőbe mutató stratégiai célja volt vele, aminek érdekében egy sor megalkuvást kellett tennie az általa is felmérhető igazság rovására. Valószínűtlen, hogy elhitte volna Nagy Ferenc miniszterelnök, vagy a nagy tudós Vatai László „összeesküvését”, vagy hogy rendjén valónak tekintette volna, hogy Kovács Bélát, a Magyar Országgyűlés mentelmi joggal rendelkező képviselőjét a szovjet titkosszolgálat Szibériába hurcolja. Mégis napirendre tér ezek fölött, hiszen a támadó szándékú kommunistákkal próbál szót érteni, mentve, amit még lehet.

A cikk kiindulása akkori párttársa, Darvas József írása, akiről még nem tudták, hogy kriptokommunista. Darvas szerint az összeesküvésnek három fő komponense volt: „*a Horthy-rezsimet visszaszóró katonák és úriemberek*”, „*a kommunista mozgalom néhány szektása*”, és a „*nemzeti és középosztályi sértődöttségben vagy parasztromantikában megrekedt, a magyarság nemzeti problémáinak társadalmi vonatkozásaival szemben vak, csak svábokat és zsidókat látó elemei*”,¹¹ és igazából csak a harmadik összetevő veszedelmes.

Ha most eltekintünk attól, hogy összeesküvés egyáltalán nem volt, de Magyar Közösség igen, akkor Darvas helyzetértékelését abban a tekintetben reálisnak mondhatjuk, hogy tényleg ez a háromféle erő szállhatott szembe a készülő kommunista diktatúrával.

Dálnoki Veres Lajos vezérezredes, akit még Horthy nevezett ki *homo regiuussá*, vagyis az ő akadályoztatása esetére tényleges államfővé, és akit éppen ezért a Gestapo el is hurcolt, valóban fontolgatta, hogy legitímnek tekintett hatalmát visszaszerezze, de társasági beszélgetés szintjén ez nem ment túl.

Weishaus Aladár, a „szektás kommunista” idekeverése már a hamisítatlan sztálini recept szerint történt, ezzel a paranoiás világfelfogással lehet valaki egyszerre trockista, cionista, Gestapo-ügynök és amerikai kém. A Magyar Közösséghez már a származása miatt se lehetett köze, viszont a Kominternhez sem volt, hanem autonóm módon szervezte a hazai illegális kommunista mozgalmat Demény Pállal együtt (akit Rákosi utasítására Péter Gábor már 1945. február 13-án letartóztatott), sőt az ő szervezeteiken kívül jószerivel nem is volt kommunista Magyarországon. Aminek a titka éppen az volt, hogy sohasem engedelmeskedtek a Komintern havonta megváltozó tébolyult utasításainak, és ezért elég hatékonyan működtek. Ők viszont valóban elvhu emberek voltak, éppen ezért jelentettek kockázatot a berendezkedő moszkovita diktatúrának.

A Magyar Közösség a húszas évektől működő titkos szervezet volt, azzal a céllal, hogy a tagjai egymást lehetőleg vezető pozíciókba juttassák, a kívánatos társadalmi reformok megvalósítása céljából. Olyasféle volt tehát, mint a szabadkőművesség, mint a szegedi fehér sváb tisztek EKSZ nevű szervezete (a Magyar Közösség elsősorban ezt tekintette ellenfélnek), mint az oxfordi diplomások sokszáz éves érdekszövetsége, vagy mint az amerikai egyetemek „Skulls and Bones” szerveződése. Összeesküvés sohasem szerepelt a programjukban, a német megszállás után jelentős antifasiszta munkát végeztek, és 1945

⁷ Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* (1948) in Válogatott tanulmányok, II. 626. o.

⁸ Matatias Carp: *A román holocaust (1946–48)* Magyar kiadása: Primor, 1993.

⁹ Esterházy Jánost például, a pozsonyi parlament egyetlen képviselőjét, aki nem szavazta meg a zsidók deportálását és kiirtását, háborús bűnösneként halálra ítélték, és csak a nemzetközi zsidó szervezetek osztatlan felháborodása mentette meg az életét egy életfogytig tartó börtön számára.

¹⁰ Külön elemzést igényelne, hogy minek köszönhetjük ezt az immár folyamatosnak mondható rágalomhadjáratot.

¹¹ Bibó István: *Összeesküvés és köztársasági évforduló* (1947) in Válogatott tanulmányok, II. 445. o.

után gyakorlatilag szünetelt a tevékenységük. Mivel azonban köztisztviselőként álló magyar értelmiségiek voltak, tömegbefolyásuk nem volt elhanyagolható, ezért Darvasnak volt némi igaza, midőn őket vélte a legveszélyesebbnek a kommunista agymosásra nézve.

Itt azonban ütközik a dolog Bibó szellemi kötődésével, a népi mozgalommal. A mondvascsinált váddal egyidejűleg hajsza indult a népi írók, elsősorban Veres Péter és Németh László ellen, ami az utóbbira komoly veszélyt is jelenthetett volna.¹² (Hogy a Magyar Közösséghez sem volt köze, a légből kapott összeesküvésről nem is szólva, az ekkor már mellékes kérdésnek számított.) Németh Lászlót szellemileg nagyon komolyan meg is védi a rászórt ostoba rágalmaktól, mindmáig ez talán a legjelentősebb értelmezése Németh László életművének.

Bibó, miután elemzi a helyzetet, így foglalja össze a mondanivalóját. „*Hiábavaló minden elgondolás, amely elképzel kommunistaellenes demokráciát antiszemizmussal nélkül vagy magyar nemzeti visszaütést úri restauráció nélkül. De ugyanígy hiábavaló ezen a szövödéken kívül keresni fasisztákat.*”¹³ Van ebben még mindig valamelyes illúzió a kommunistákkal kapcsolatban, de érdekesebb ennél, hogy milyen finoman fejezi ki azt, hogy objektíve túlméretezett számárság az összeesküvés feltúrózása. A legérdekesebb pedig az, hogy a magyar történelem 1956-ra éppen azt tudta produkálni, amit Bibó még lehetetlennek tart: kommunistaellenes demokráciát antiszemizmussal nélkül és magyar nemzeti visszaütést úri restauráció nélkül. De ehhez már az ÁVH élményére volt szükségünk.

Az összeesküvést tehát tényként elfogadva javaslatokat tesz a kezelésmódrára. „*Nem jó, ha a nyomozásnak élesen körülhatárolt politikai feltételei vannak*”,¹⁴ mert csökkenti a hitelességet. Bibó itt a kommunista úgynevezett igazságszolgáltatás szívét, a politikai koncepciót per célozta meg. Egyébként pedig téved. A hatalmi monopólium birtokában semmi jelentősége sincsen a per hitelességének. „*Nem meggyőző egyszerűen fasisztákként kezelni az összeesküvőket*”. No és, mondhatnánk erre. Szükség van rá, hiszen aligha lehetne másféle rágalmat kitalálni ellenük. „*Nem jó politikailag türelmetlenül kihasználni*”, és minden bajért felelőssé tenni őket. Itt is a sztálinizmus lényegét érinti, amely az összes kudarcát oly sikerrel varrta mindenféle összeesküvésnek nyakába.¹⁵ „*A megtorlás ügyében a magyar demokráciának meg kell mutatnia, hogy nem fél, se nem hisztériás, se nem gyáva és mártírlegendát sem idéz fel.*” Bibó személyiségét tekintve rendkívül feltűnő, hogy az „igazság” kérdése fel sem vetődik, hanem csak pragmatikus mérlegelés. Aligha volt ez a szíve szerinti, viszont a nyilvánvaló célja a megtorlás enyhítése volt. Sikertelenül. Ámde mégsem haszontalanul: Bibó tisztánlátását bizonyára jelentősen javította a problémáknak ilyen világos megfogalmazása. A sztálinizmusnak olyan éleselméjű, bár burkolt kritikája ez, aminőt az időtájt nem sokan írtak.

A kompromisszum és a dialógus azután Bibó egész életművét végigkíséri, híres 56-os politikai írásai is ennek jegyében

¹² Németh László *Égető Eszter* című regényében örökölte meg ennek az összefüggéseit.

¹³ Bibó István: *Összeesküvés és köztársasági évforduló* (1947) in Válogatott tanulmányok, II. 447. o.

¹⁴ Bibó István: *Összeesküvés és köztársasági évforduló* (1947) in Válogatott tanulmányok, II. 448-449. o.

¹⁵ Szolzsenyicin a *Gulag-szigetcsoportban* külön fejezetet szentel ennek a témának.

születtek, és a hatvanas években a nemzetközi szervezetek benuhátról és ennek a megszüntetéséről írott nagy tanulmánya is,¹⁶ az akkori nemzetközi politikai konfliktusok megoldási javaslatával: Észak-Írország, Ciprus, Palesztina. Mondhatjuk ezt az írást naiv racionalizmusnak, viszont mindezek a kérdések azóta sem oldódtak meg, sőt tovább mérgesedtek. Viszont az elvileg lehetséges megoldást még mindig csak Bibó egykori javaslatai mutatják. *Parva sapientia regnatur mundus*, a világot csekély bölcseséggel kormányozzák, idézhetnénk az egykori svéd kancellár híres mondatát.

A HATALOM ÉS LEGITIMITÁSA

Bibó, az államjogász számára kezdettől fogva kulcskérdés a hatalom legitimitációja, szoros kapcsolatban a hatalom ellenőrizhetőségével. Az ellenőrzés nélküli hatalom ugyanis könnyen biztosítja önmagának a formális legitimitását. Ez a kvázi-isteni pozíció az abszolút hatalmak jellemzője, azonban eredendő gyengeségként hordozza a valóságos isteni hatalom hiányát: egyrészt beleütközhet más hatalmi tényezőkhöz, másrészt végső korlátai vannak a teremtett világ vastörvényeiben. Az abszolutizmusok ezért végső sikertelenségre vannak kárthatva ugyan, ámde addig mérhetetlen szenvedés okozói lehetnek.

A hatalom megosztása is rejthet azonban veszedelmeket, mivel káoszba taszíthatja az országot. „*A köztársaság, ha nem tudja a politikai tekintély kérdését megfelelően megoldani, akkor az anarchia és az önkény alternatívái közé kerül, vagyis a monarchiánál rosszabb állapotba.*”¹⁷ – írja Bibó. E probléma megoldására vetette fel már Arisztotelész a hatalmi ágak megosztását, vagyis olyan ellenőrzött szisztémát, ami a szükséges egységet mégsem csorbítja, hanem funkcionálisan osztja szét. Montesquieu pedig ennek az elméletnek a gyakorlati igazolását az általa mindenek fölött tisztelt angol alkotmányban látja megtestesülve.

Bibó azonban rámutat arra, hogy ez egyáltalán nem a tisztán formalizált jogrend eredménye, ahogyan Montesquieu állítja.¹⁸ Ellenkezőleg, az angol alkotmány igen kusza, mert a törvényhozó, végrehajtó és ítélkező kompetenciák össze-vissza vannak keveredve benne. Egészében véve mégis teljességgel működésképes már jó háromszáz éve, biztosítván a hatalom megfelelő ellenőrzését. Mitől van ez?

Az igazi alkotmány szerinte mindig történelmi termék. Anglia esetében a feltörekvő polgárság és a királyi hatalom közötti konfliktusok oldódtak fel és váltak ezáltal kezelhetőekké az alkotmányos rendben.

A modern szabadság-eszme történelmileg a rendi szabadság eszméjéből fejlődött ki. „*Az urak szabadsága is egy neme a szabadságnak*” – veszi védelmébe a hajdani rendi jogokat az abszolutizmus ellenében. Reprezentatív példa erre a holland himnusz szövege, Orániai Vilmos herceg imája, amelyen kimutatható, hogy a szabadság milyen elemekből tevődik össze.¹⁹ Ebből a képletből tudja megmagyarázni egyébként Rákóczi Ferenc szabadságharcának értelmét is.

¹⁶ Bibó István: *A nemzetközi államközösség benuhátról és annak orvosságai* (1977) in Válogatott tanulmányok, IV.

¹⁷ Bibó István: *Összeesküvés és köztársasági évforduló* (1947) in Válogatott tanulmányok, II. 457. o.

¹⁸ Bibó István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* (Akadémiai székfoglaló, 1947) in Válogatott tanulmányok, II. 367-398. o.

¹⁹ Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme* (1972) in Válogatott tanulmányok, III. 97. o.

Még érdekesebb az amerikai alkotmány, ami ugyan dogmatikusan követi Montesquieu elvét, mégis kimutathatóan a hajdani gyarmati jogrendből származik, ahol a kormányzó nem volt alávetve a helyi joghatóságoknak, hanem csak a távollévő és többnyire alig-alig látszó angol királynak. Ebből a több évszázados gyakorlatból alakult ki a prezidenciális rendszer, amelyben az elnök egy személyben állam és kormányfő is, a törvényhozás gyakorlatilag nem válthatja le őt, ám bár ő sem befolyásolhatja a törvényhozást. A hatalmát pedig a 4 éves újraválasztási kényszer korlátozza. Ez gyakorlatilag a királyi szuverenitás helyébe lépő népfenség elve, aminthogy a király hajdani bíraskodási hatalmát is a választott esküdtszék veszi át.

Ezzel a beágyazottsággal válhatott a történelem legsikeresebb írott alkotmányává az amerikai. Érdekes itt összehasonlítani az 1936-os sztálini alkotmánnyal, amely a teljes kudarcát nem a tartalmának, hanem a történelmi alap hiányának köszönheti. „*Olyan jogi alapelvek, amelynek nincs eljárási technikája, annyi mint a semmi*”²⁰ – mondja Bibó az efféle alapidokumentumokról, amelyek nem érintik a hatalomgyakorlásban kialakult eljárási technikákat. Érdekes ezen gondolkodnunk mindenféle alkotmányokkal kapcsolatban. . .

A hatalom legitimitását pusztán formális alapon nem lehet megnyugtatóan megalapozni. Nézzük meg például Nagy Imre 56-os kormányának legitimitási ellentmondását. A forradalom szemszögéből nézve illegitim erő, az a Pártközpont nevezte ki őt, amely ellen maga a forradalom irányult. Másrészt Kádár vérbírósága is meg volt akadva, hiszen nekik, a kommunista vezetésnek, ezt a kinevezést legitimnek kellett volna tekinteniük, ámde ezzel elismerik rendelkezéseinek törvényességét. A bíróság ezért kénytelen volt arra az abszurd jogi álláspontra helyezkedni, hogy Nagy Imre „eljátszotta” ezt, mivel elárult valamit, amiről nehéz megmondani, hogy micsoda²¹, és éppen ezért a pernek homályban kellett hagynia még azt az alapkérdést is, hogy mikor történt volna ez az „árulás”. A formális államjog számára ez a helyzet megoldhatatlan. Bibó számára viszont egyszerű: a legitimitás forrása a bár nem formalizálódott, mégis általános elfogadottság, ami kétségkívül fennállt Nagy Imre kormányával kapcsolatban.²²

Az Alkotmány, benne a hatalom ellenőrzésének a mikéntjével, nem a formális jogi koherenciától hatásos, hanem a kialakulásának történelmi körülményeitől. Így például az 1944-es Ideiglenes Nemzetgyűlés, bár nem tett eleget a képviselői demokrácia formális szabályainak, hiszen tagjait nem választották, hanem kooptálták, mégis legitim volt a történelmi helyzet miatt, mert a mindaddig legitim hatalom megdőlt, nem kis részben a saját hibájából. Az 1949-es választás Népfront-listáját viszont a kommunisták formálisan kifogástalan, legitim módon fogadtatták el – csak éppen a hatalmat kellett előbb illegitim módon, népellenes puccsal magukhoz ragadniuk.

Az 1989-es alkotmányreform legitimitási problémái pedig abból adódtak, hogy figyelmen kívül hagyták az adott helyzetben egyedül lehetséges, Bibó-féle megközelítést. A kérdés itt az, hogy egy elutasított és végső soron illegitim, viszont formáli-

san koherens alkotmányos helyzetből, a kommunista diktatúrából miképpen térhetünk át egy másikra, ami demokratikus.

Ténylegesen az történt, hogy miután megválasztottuk az Országgyűlést legitim alkotmány nélkül, ezt felhatalmazásnak tekintette arra, hogy elfogadjon az Alkotmányt, így utólag legitímálja önmagát. Mi mást tehetett volna? Egyet: a népfenségre hagyatkozást. Vagyis nem a politikai elit megválasztásával kezdeni a rendszerváltoztatást, hanem a formális szabályoknak, az Alkotmánynak a nép által történő jóváhagyásával.

A nép ezt jobban érezte, mint a rendszerváltó politikai elit. Ezért volt olyannyira népszerű az egyébként sanda szándékú „négyigenes” népszavazás 1989 végén.²³ Ezt szimbolikusan értelmezték az emberek, a rendszerváltozásra mondott IGEN-ként, vagyis silány pótléka volt az Alkotmánnyról szóló soha meg nem tartott népszavazásnak.

Ennek a balul sikerült alkotmányozásnak aztán máig ható, és mindinkább súlyosbodó következményei lettek. A politikai elit hatalmát a parlamenti többség hatalmában kodifikálta. Ez választja meg a köztársasági elnököt, az Alkotmánybíróságot, a főügyészt, a legfelső bíróságot, a rendőrség, a Nemzeti Bank, a Számvevőszék, a Statisztikai Hivatal vezetőjét, a médiumok irányítóit, a választási bizottságok vezetőit – minden létező hatalmi és ellenőrző tényezőt.

Övé tehát minden hatalom. És ki választja őt? Nem a „nép”. A nép legfeljebb az étlapról választhat, de ezt az étlapot pártközpontokban állítják össze.

És ki ellenőrzi ezt a páratlan, bolsevizmusra emlékeztető hatalmi koncentrációt? Egyetlen alkotmányos kontroll létezik csupán, a négy évente ismétlődő választás. De Magyarországon, amely 1867 óta klasszikus hazája a névleges többpártrendszernek, ez nem feltétlenül hatékony ellenőrzés. Többféle történelmi véletlen egybeesésével²⁴ 1998–2002 közt epizodikusan kormányozhatott ugyan egy másik politikai erő is, de ez aligha fog megismétlődni. A monolitá épült Hatalomnak minden lehetősége megvan önmaga bebetonozására és a külső ellenőrzés lehetőségének a megszüntetésére, és aligha tartóztatja meg magát ezeknek a felhasználásától.

A másik, ebből következő, ám még súlyosabb következmény, hogy a formális jogállamiság rendjére hivatkozva ki lehetett zárni a társadalmat és annak minden önszerveződését a saját ügyeibe történő beleszólásból. Nem volt nehéz. „*Semmi sem könnyebb, mint egy szigorú rangsorhoz szokott társadalomban valamilyen rangsor nevében rendet, jogot és biztonságot teremteni, ez azonban a mozdulatlanság rendje, joga és biztonsága, nem pedig a szabadságé*”²⁵ – mondja Bibó profétikusan a várható következményekről.

A DEMOKRÁCIA, MINT A KLIKKURALOM ANTITÉZISE

A Bibó-felejtés jelentőségének felméréséhez nézzük meg mindenekelőtt az ő definícióját:

²³ Az SZDSZ egyrészt ezzel kívánta kitömi a viszonylagos ismeretlenségéből, másrészt pedig elűzni Pozsgay Imrét, az MSZMP reformerőinek akkori népszerű vezetőjét a köztársasági elnökségtől.

²⁴ Meghatározó fontosságú volt, hogy a pártvezetés még nem határozta el magát egyértelműen a rablókapitalizmus támogatása mellett, és ez zavart keltett a soraik között.

²⁵ Bibó István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme* (1947) in Válogatott tanulmányok, II. 504. o.

²⁰ Bibó István: *Az 1956 utáni helyzetről* in Válogatott tanulmányok, IV. 720. o.

²¹ A Varsói Szövetségből való kilépés tekinthető ugyan ilyennek, de csak akkor, ha előtte elismerjük azt, hogy közvetlenül a szovjet alkotmány joghatálya alá tartozunk. Ettől azonban még a vérbíróság is visszaretent.

²² Dudás Józsefet, a kalandor felkelőparancsnokot, aki nem bízott Nagy Imre miniszterelnökben, a saját emberei vették őrizetbe.

„Demokrácia a nép uralma, közelebbről egy olyan politikai rendszer, amelyben a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, ellen tudja őrizni és ha kell, el tudja kergetni. A népnek tudatában kell lennie annak, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik. Ahhoz, hogy ezt a tudatot megszerezze, először harc kell, és csak utána játékszabály.”²⁶

A huszadik század magyar történelmében négy olyan sorsforduló zajlott le, amelyben a kialakult és stabilizálódott hatalom összeomlott: 1918, 1944, 1956 és 1989.²⁷ A nyolcvanas évek végének a helyzete 1956-tal semmiképpen sem, de a másik két eseménnyel összehasonlítható. Mindhárom alkalommal úgy bukott meg a fennálló hatalmi apparátus, hogy abban a külső körülmények játszottak meghatározó szerepet, és nem a nép saját erőfeszítése. Nem élhettük át tehát a demokráciának azt az elemi fundamentumát, erőnk megtapasztalását, amiről Bibó beszélt. A helyzet ennek dacára jóval kedvezőbbnek ígérkezett a nyolcvanas évek végén, hiszen a változás mögött nem állt olyan retentő külső fenyegetés, mint 1918-ban vagy 1944-ben. Viszont hiányzott az a forradalmi helyzet is, ami 56-ban a kommunista erőszakrendszer összeomlása nyomán napok alatt megteremtette a nép beleegyezésén nyugvó demokratikus hatalmat. Az úgynevezett „kiegyezései rendszerváltásra” ilyen társadalmi-politikai helyzetben került sor. Erre mondta nem alaptalanul a Bibót cseppet sem kedvelő Antall József – vele mégis egyetértőleg –, „tetszettek volna forradalmat csinálni!” Mivelhogy enélkül, ahogyan már Bibó is megfogalmazta, nem maradt más kezdet, mint a játékszabály.

Mindazonáltal vegyük figyelembe, hogy a régi hatalmi apparátus egy röpké pillanatra *valóban* összeomlott. A helyzet így a szó közvetlen értelmében anarchikussá vált, s a rendszerváltó önjelölt politikai elit, amely, mint láttuk, legsürgősebb feladatának azt tartotta, hogy önmagát bebetonozza a hatalomba, nem látott más lehetőséget, mint az érdemi vezetést visszaadni a begyakorlott régi apparátusnak: az államigazgatást, a közvagyonnal való gazdálkodást, a médiairányítást. Mindezt abban a reményben, hogy a parlamenti hatalom birtokában politikailag majd irányítani lehet őket. Ebből természetesen következett, hogy 1990 nem 1945-re, és főleg nem 1956-ra, hanem 1920-ra hasonlított leginkább, vagyis a megbukott addigi uralkodó osztálynak a hatalomba való visszatérésére. Ez az, amit az Antall József által ironikusan „Petur bánoknak” nevezett rendszerkritikusok paktumpolitikaként bélyegeztek meg – tévesen. Nem paktum volt ez, hanem Bibó-fejletés.

A helyzet pedig az összehasonlíthatatlanul kedvezőbb induló helyzet dacára rosszabbá vált, mint 1920 után, amikor is 4-5 év alatt mégis sikerült konszolidálni és új fejlődési pályára állítani az országot. Akkor ugyanis lehetett hivatkozni egy bizonyos kontinuitásra. A régi-új uraknak nem kellett megtagadni a

múltjukat, a nemzeti katasztrófát illetően részben joggal hivatkozhattak történelmi balszerencsére és igazságtalanságra, amivel jócskán elfedhették a saját felelősségüket. Bethlen István konszolidációja, vitathatatlan személyes ügyessége mellett, azért lehetett olyan sikeres, mert volt mire támaszkodnia. A rendszer távolról sem volt demokratikus, viszont a stabilitása érdekében gazdaságilag is, politikailag is össze tudta békíteni a hatalommal a meghatározó fontosságú rétegeket, és a nép kezelési módjára is kialakított egy nem teljességgel visszataszító, noha teljességgel antidemokratikus szisztémát.

Az 1989-es összeomlás után konszolidálódó rendszer hasonlóképpen emelt ki egy uralkodó réteget, és fojtotta el az uralom érdekében a társadalom aktivitását. A helyzet mégis egészen más lett, hiszen nem hivatkozhat semmiféle kontinuitásra. (A hajdani gulyás-kommunizmusra, vagyis a tömegeknek addig még sosem tapasztalt jólétére ugyan hivatkozhatna, de hát ennek éppen ő vetett véget, jobb ezért nem emlegetni.) A kapitalizmusnak nemrég még esküdt ellenségei váltak egyik percről a másikra a legelszántabb híveivé.²⁸ Az átalakulás egyik hőse, Kovács László pártelnök mondta első királyunkról: „István király példája arra tanít minket, hogy a haladás érdekében az emberek időnként meg kell változtatni a meggyőződését.” Szerintem ugyan ilyesmit inkább Sztálin szokott volt mondani, ámde történelmileg mégis páratlanul sikeresnek bizonyult anélkül, hogy a hatalomátmentésen kívül bármi más hozadéka lett volna az országra nézve.

A most kialakult rendszemek épp az az Achilles-sarka, hogy legitimációjához valóban el kellene felejteni egész múltunkat, jót és rosszat is. A kommunista rendszert, aminek a szociális eredményei éppúgy a mai urakon volnának számon kérhetőek, mint a végső gazdasági csődje. Az 56-os forradalmat, amit Európa, ahová most állítólag tartozunk, ünnepel,²⁹ őket viszont éppen hogy megdöntötte, és csak a ma közellenségnek számító, egykori Szovjetunió mentette meg a hatalmukat. A kelet-európai hajdani antikommunista szolidaritást csehekkel, lengyelekkel, szovjet disszidensekkel.³⁰ A Horthy-rendszert, amelyet kapitalista lévén, még szidni sincs honnan. (Az egyenlőtlenségei is kisebbek voltak mellesleg.) A demokratikus munkásmozgalmat, amiről a társadalom önszerveződése juthat az eszünkbe. (Meg az, hogy épp a kommunisták számolták fel.) A negyvenes évek lefejezett demokratikus kísérletét. A történelmi Magyarországot. A kisebbségbe szorult magyarokat. A nyugati emigrációnkat. A 80-as évek ellenzéki reformmozgalmaikat és tömegmozgulásait. Mindenekelőtt pedig a kialakult helyzet urai számára a legveszedelmesebbet: a Harmadik Utat.

BIBÓ ÉS A HARMADIK ÚT

A Harmadik Út ideológiáját minálunk a népi mozgalom teremtetten meg.³¹ Ebbe a szóba sokfélélt lehet beleérteni, mégis min-

²⁶ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* (1945) in Válogatott tanulmányok, II. 50. o.

²⁷ Ehhez a négyhez még hozzászámíthatjuk az 1919-es kommünt, az 1920-as ellenforradalmi rendszert, az 1944-es nyilas puccsot, az 1947-es kommunista hatalomátvételt és Kádár 1957-es ellenforradalmát, mint megannyi rendszerváltást. Kilenc (!) rendszerváltás, vagy annak legalábbis a kísérlete egyetlen évszázad alatt. Ez valószínűleg világszűcs, és nem csupán ingatag külpolitikai helyzetünket mutatja, hanem egy alapvető társadalmi fogyatékos-ságot. Mert csupán 56 született a nép akaratából, és még 18-ról és 45-ről mondhatjuk azt, hogy legalább a nép érdekei szerint próbálták csinálni. A többi ugyanarról szól: a nép kijátszásáról.

²⁸ „Leraktuk a fejlett kapitalizmus alapjait” – mondta néhány éve elégedetten egy demokratikus képviselővé átalakult hajdani KISZ-titkár. Elég volt a hívószót kicserélni a hajdani pártszemináriumi szövegben.

²⁹ A középiskolás tanulók számára évfordulós pályázatot írtak ki *Freedom Fighter* címmel, utalva a Time Magazine 1956. decemberi híres címlapjára. A győztesek Moszkvába utazhatnak. No comment.

³⁰ Különösen feltűnő a hajdani úgynevezett Demokratikus Ellenzék lapítása ebben a kérdésben.

³¹ Magát a fogalmat Wilhem Röpke alakította ki (*Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*) a 30-as években, mint az államszocializmus és a laissez-faire kapitalizmus közti tertium datum.

denki érzi az egész koherenciáját, és éppen ez adja az erejét is. Bibó István nehezen vitatható értelmezésében a fogalom lényege a kényszerűségnek beállított hibás alternatívák elkerülése. Ezek végigkísérték az egész magyar XX. századot, néha mint politikai tömbök közti választás, néha mint társadalmi berendezkedés, néha mint gazdaságpolitika. Ilyen volt a két háború közötti rendszer „Horthy vagy Kun Béla” alternatívája,³² amelynek jegyében például diszkreditálni lehetett a földreformot, de amelyből mégis egy harmadik lehetőség valósulhatott meg: Szálasi. Ilyen volt az „aki nem kommunista, az fasiszta” problémafelvetés, amelyben a legcsekélyebb érdemi kritikát azonnal összeskütvéssé lehetett minősíteni. A legújabb efféle pedig a diktatorikusan szabályozott állami gazdaság, vagy pedig teljességgel szabályozatlan rablókapitalizmus, amit még piaczgazdaságnak sem mondhatunk, hiszen szabályai a piacnak is vannak. Erre mondogatják nekünk megint jó másfél évtizede, hogy „nincs harmadik út”, és ezért „ezt a békát le kell nyelni”.³³ Tanulságos viszont végigkísérnünk, hogyan jutottunk el a béka-nyelés állapotába, ami szorosan kapcsolódik a Bibó-felejtéshez.

A népi mozgalom, ahová Bibó szellemileg tartozott, a „reakció vagy felkelés” dilemmáját olyan reformpolitikával kívánta kikerülni, amelynek az alapja egy átfogó demokratikus átalakulás. A reakciós Horthy-rendszer ugyanis mozdíthatatlan volt, számos társadalmi és gazdasági nyavalyával megverve, viszont a felkelés Magyarország ingatag külpolitikai helyzetében csak katasztrófát hozhatott volna, éppen ezért csupán a szélsőjobb játszott ezzel a gondolattal hatalmi pozíciók szerzése céljából. A népi értelmiségiek programjának lényege ezért joggal hasonlítható Széchenyi Istvánéhoz: a polgári viszonyok és a polgári tudat megteremtése, amiből azután szinte magától fog kinőni a társadalmi reform, az érdemi demokrácia. A vita legfeljebb azon volt, hogy e folyamat magja gazdasági vagy kulturális legyen-e inkább. A Horthy-rendszer minden társadalmi alkotóeleme viszont harcba szállt ellene,³⁴ rossz idők jártak rá, és végeredményben csak egy történelmi katasztrófa, a háborúvesztés nyitotta meg előtte az utat. Vagyis „a nép megláthatta ugyan volt urainak a gyengeségét, de ebben nem a maga erejét tapasztalta meg, hanem rajta kívül álló elemi erőket.”³⁵

A lehetőségnek, ami így létre jött, Bibó szerint három fő összetevője a nagybirtok megszűnése, a vármegye eljelentéktelenedése és az „urak futása”.³⁶ Ez tehát a történelemtől kapott ajándék volt, viszont a demokrácia fogalmilag azt jelenti, hogy a nép maga irányítja a sorsát, ezért csak kollektív erőfeszítéssel, és folyamatos munkával érvényesülhet. De mi van akkor, ha az ehhez szükséges belső erő hiányzik, mint az 1944-45-ös évek fordulóján? Bibó megoldási javaslata erre a „határolt és tervezett forradalom”.³⁷ „Meg kell keresnünk az állami, társadalmi, gaz-

dasági és kulturális életnek azokat a pontjait, ahol az ügynevezett konszolidáció végzetes megmerevedést, a régi beteg erőviszonyok visszatérését (...) jelenti. Ezeken a területeken fokozni kell a radikális változások tempóját. (...) Ki kell jelölnünk a konszolidáció területét is, mert egyedül ez tudja útját állni a közéletünket elborító félelmeknek.”

A radikális reformok területei: szolgáló közigazgatás, szabad helyi önkormányzat, kitágult nevelési perspektíva, belső erőkonnyugvó gazdasági társulások.

„Az uralkodásra beállított közszolgálatunkat a népet tárgyi feladatok megoldásán keresztül szolgáló apparátussá kell tegyük. A helyi önkormányzat alapvető keretbeli, szervezeti és személyi átalakulása az egyedüli biztosíték arra, hogy a magyar nép nagy tömegei megtapasztalják a maguk erejét a hivatalbéli hatalmasságokkal szemben. (...) A közoktatástígy az a terület, ahol a jelenlegi elgyávult, leziüllesztett, előítéletektől terhelt, tehát a jövő szempontjából használhatatlan mai nemzedék helyébe lépő új nemzedék lelki és erkölcsi és társadalmi alakításának a feltételeit megszabhatjuk. A szövetkezetek jelentik végül azt a területet, ahol a szabadság, önkormányzat és emberi méltóság politikai bizonyításával párhuzamosan a gazdasági társulásnak új, emberhez méltó formái kinőhetnek. (...) A termelési és gazdasági társulásoknak olyan formáiról van szó, amelyeknek a belső életét a társulásnak radikálisan szabad szellemű formái kell hogy megszabjanak.”

Láthatjuk itt a Magyar Zoltán iskolája által megkövetelt szakszerű szolgáló közigazgatás, a részvételi demokrácia, az értékközpontú oktatási rendszer, sőt a munkás-önigazgatás igényeit. Ezek közül némelyek forradalmunk idején már az igen rövid idő alatt is csírázni kezdtek. Láthatjuk továbbá, hogy az eltelt több mint fél évszázad alatt mindezek a problémák semmiféle megoldást nem nyertek, következésképpen éppen olyan aktuálisak, mint Bibó határolt és tervezett forradalma idején, aminek a reményében bízva nem tetszettünk forradalmat csinálni.

Másképpen történt. A közigazgatás ma hatalmaskodóbb, mint valaha. Csírájában fojtotta meg a részvételi demokráciát, az állampolgári passzivitás talán még sohasem volt annyira erős, mint manapság. Minek? Úgyis hiába – szól az általános vélemény. Az oktatásügy minden szintjén a padlón van, habár kilátás van a további süllyedésre is. Mindenesetre erősebben osztályszempontú, mint valaha, és itt közvetlenül a pénz játssza a meghatározó szerepet, annak megfelelően, hogy az új uralkodó osztályt is a pénz hatalomból való részesedés határozza meg. Ami meg a dolgozói öngazgatást illeti, soha még ilyen távol nem álltunk tőle, egyébiránt illően ahhoz, ahogyan a globalizálódott pénzhatalom közvetlenül átvette Magyarország gazdaságát.

Mindezek a radikális reformok, amelyeket Bibó nélkülözhetetlennek tartott, csak egy bizonyos nyitott struktúra, egy jogilag nem egzaktul formalizált rendszer keretében valósulhatnak meg, és a 89-90-es átalakulás éppen arról szólt, hogy ellenkezőleg, szigorúan formalizálni kell minden működést. Kivéve éppen azt a két területet, amelyeken Bibó létfontosságúnak tekintette a szigorú jogrendet.

Bibó másik követelménye ugyanis az volt, hogy bizonyos területeken aprólékosan követni kell az írott jog betűjét, a közrendészet és az általános gazdaságpolitika területén.

„A rendőrség egy szakigazgatási ág, melynek eljárásmodjait nem a haladó szellemiség, hanem a jó szakigazgatás

³² Még maga az igen okos Bethlen István is bedőlt ennek, midőn azt mondta, hogy minálunk nem lehetséges a szabadelvű politika, mert az bolszevizmusba torkollik.

³³ Maga Antall József ajánlotta ezt a produkciót.

³⁴ A harmincas évek népi-urbánus vitája talán a legelképezetőbb produktuma ennek a helyzetnek: a „városi demokraták” szálltak szembe a mozgalommal, hatalmas megerősítést nyújtva ezzel a Horthy-rendszer status quo-jának sőt a szélsőjobboldali mozgalmaknak is.

³⁵ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* (1945) in Válogatott tanulmányok, II. 53. o.

³⁶ Bibó István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945-évi változás értelme* (1947) in Válogatott tanulmányok, II. 503. o.

³⁷ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* (1945) in Válogatott tanulmányok II. 55-57. o.

*szükségletei és követelményei kell megszabják. Nagyon rövidlátó dolog a rendőrséget politikai pozícióként értékelni.*³⁸ A vitában ezzel szemben Lukács György azt vetette fel: „A jogszabályokat nem kell szorosan alkalmazni, hanem a legteljesebb rugalmassággal a jogszabályok mögött álló világnézet nagy, végső céljaihoz igazítani.”³⁹

Lukács álláspontját különösen megdöbbenővé teszi, hogy ő, Bibótól eltérően, közvetlen moszkvai tapasztalatból ismerte, mit jelent az, ha a jog helyébe a „forradalmi lelkiismeret” lép. Meg kell itt jegyezni, hogy a német katasztrófa minden tekintetben sokkal nagyobb volt a miénknél, de ők a konszolidációt egészen más logikával, nem a világnézet, hanem a formális jog alapján hajtották végre, 1945 után éppúgy, mint 1990 után. Lehet ennek is része abban, hogy egész másutt tartanak, mint mi, és nem ők számítanak ma az Európai Unió legkorruptabb országának.

A törvény betűjének betartása, Bibó egykori javaslatával ellentétben, viszont a hajdani kommunistákéval egybehangzóan, most is a „nagy, átfogó célok” alá van rendelve. Legfeljebb annyi a különbség, hogy most nem a „proletariátus érdeke” vezeti az igazságszolgáltatás kezét. De nem kevésbé határozottan vezeti.

Az általános gazdaságpolitikáról pedig, amelynek lelkiismeretes szabályozását Bibó szintén a szoros szabályok alá vetett területnek tartotta, semmit sem tudunk mondani, hiszen ilyesmi másfél évtized óta nem is létezik Magyarországon. Összefoglalható az egész három tézisben: az egyik a nagypapa adósságának változatlan fizetése, ami ma már az államháztartás 40%-a körül van, a másik az a privatizáció, amelynek az elméleti alapja, hogy az állam a legrosszabb tulajdonos (el is tűnt az egész vagyon nyomtalanul, a magyar gazdálkodók mit sem kaptak belőle), a harmadik pedig, hogy mindenki egyen kevesebbet. A jövedelmek ennek megfelelően ma a 70-es évek szintjén vannak, a belső vásárlópiac összezsugorodása pedig az egész hazai gazdaságot fojtogatja.

Bibó 1945-ben kelt írása a magyar demokrácia válságáról valóságos receptkönyv lehetett volna az 1989-90-es átalakulás számára. Viszont, mint láttuk, gyakorlatilag éppen az ellenkezőjét csinálták mindannak, amit ő javasolt, és látjuk ennek az eredményeit is. Hogy miért történhetett így, annak három összetevője volt: annak a párbeszédnek a hiánya, amelyet ő minden demokratikus cselekvés alapjának tekintett, aztán a lappangva létezett, és most napvilágra került osztályszerkezet, végül az értékrendbeli különbség. Az, amit az új politikai elit felkészületlenségének szoktak mondani, csupán a következménye ennek a háromnak.

A rendszerváltás előtti időszakban rengeteg szakmai és társadalmi vita zajlott a szükséges átalakításokról. Tartalmukat nézve ezek persze zavarosak voltak, viszont a társadalom elég nagy részét megmozgatták. Ha valakinek ez fontos, akkor tanulságosan összegezni lehetett volna őket. Sőt, az egy pillanatra magára hagyott társadalom szervezkedni is kezdett, és ösztönösen éppen a Bibó által hajdan megjelölt területeken. Civil fórumok szerveződtek helyi kérdések megoldására, iskolaszékek alakultak, független szakszervezetek, szerveződni kezdtek

a munkástanácsok is. De hát ezek csak zavarták egyrészt az elég pontos átalakulási forgatókönyvekkel rendelkező nomenklatúra köreit, másrészt a hatalom felé tartó és önmagát tévedhetetlennek tekintő új politikai elit gondolkodásmódját. Éppen azért kellett ezeket a területeket hatáskörökkel jogilag körbebástyázni, hogy véget vessenek eme „anarchikusnak” tekintett kezdeményeknek.

*„A közösségi formák eltorzulása, az értékmérők általános elbizonytalanodása közepette sokkal nagyobb és fáradtságosabb erőfeszítésbe kerül a valóság érzékelésének a közvetlenségét, a bajok és veszedelmek lemérésének a félelemmentességét, az erkölcsi mértékek tisztaságát és a helyes cselekvés lendületét megőrizni.”*⁴⁰ – állapítja meg Bibó a nehézségek gyökerét. Valóban, az ügynevezett rendszerváltás elsősorban a közösségi formák eltorzulásáról és az értékmérők bizonytalanságáról szól.

A társadalmiszerkezetet illetően az a különös, hogy két nemzedéknyi osztály nélküli társadalom után is zavartalanul helyreállt a „kettős társadalom” hajdani szerkezete,⁴¹ megőrizve, sőt kibővítve az antidemokratikus gondolkodásmódot. Habár fontos változásokkal és hatalmi-gazdasági pozíciók nélkül, de felül lévőknak tekintik magukat az „úri középosztály” és „városi polgárság” leszámazottai egyrészt⁴², a pozíciókat kiharcolt munkás- és paraszt káderelit, mint a „másik Magyarország” képviselője másrészt, mindketten élesen elkülönülve a néptömegektől, akik éppúgy ki vannak szorítva a hatalomgyakorlás közeléből is, mint hajdan. De mint látható a választások alkalmával, az ügynevezett „alsó néposztályok” mindenképpen a „másik Magyarország” képviselőit érzik magukhoz közelebb.

Külön tanulmányt érdemelne, hová tűnt az a reform-értelmisség, amelyhez a XX. század közepének nagy demokratikus teljesítményei fűződnek, amely a történelemben először tudta megteremteni a társadalmilag egységes Magyarországot, aminek a feltétele a szellemi és erkölcsi teljesítménye miatt az egész társadalom által elfogadott értelmiségi elit, amelyhez maga Bibó is tartozott. Éppen ez az 56-ban megteremtett nagy egység hullott szét darabokra (együtt az 56-os demokráciával), és aki a hazai választások történetét tanulmányozza, azt is láthatja, hogy ezek a falak 1990 óta épültek fel ilyen erőssé.⁴³ *„Ilyenkor hajlunk arra a feltevésre, hogy az alkat több, mint adottságok, lehetőségek és statisztikai arányszámok puszta halmazából kifejlődött egyéniség, hanem mindezeket összegező belső szabályozó törvényszerűség is. Ilyen gyamink lehet, de jaj annak, aki konkretizálni akarja.”*⁴⁴ Bibó, a racionalista számára ez nagyon kellemetlen felismerés, ugyanis mintegy korlátja az ésszerűség és a jóindulat érvényesíthetőségének, vagyis egész politikai stratégiájának. Mindazonáltal szembenéz vele anélkül, hogy belemerülne abba az irracionálisba, ami viszont kizárja az ésszerű cselekvés lehetőségét. Emberlétünk olyan korlátja

⁴⁰ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*, in Válogatott tanulmányok, II. 607. o.

⁴¹ Erdei Ferenc: *A magyar társadalom a két világháború között*, in Valóság, 1976/4-5.

⁴² Szabó Ivánnak, az MDF egykori elnökének emlékeztető szavai a „rémes tagságról”, vagy a szociálliberalisnak mondott miniszter, Kóka János hasonlata a békákra emlékeztető tisztviselőkről az „úri gögnek” olyan fokát mutatják, ami még a Horthy-rendszerben is ismeretlen volt.

⁴³ Az MDF 1990-es imponáló választási győzelme éppúgy ahhoz az illúzióhoz kapcsolódott, hogy ő ennek az értelmiségnek a pártja, mint az azt követő megsemmisítő veresége az illúzió szertefoszlásához.

⁴⁴ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. In Válogatott tanulmányok, II. 617. o.

³⁸ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága* (1945) in Válogatott tanulmányok, II. 41. o.

³⁹ Lukács György hozzászólása a demokrácia-vitában, in Válogatott tanulmányok, II. 97. o.

ez, amelyet anélkül kell tudomásul vennünk, hogy ez megbénítaná cselekvésünket.

A rendszerváltás véghezvitelében a főszereplők rejtett értékrendbeli azonossága lett a meghatározó, azzal a közös alappal, hogy *épp a Bibó-hagyaték volt az, amelyből senki sem kért*. Ez első pillanatra módfelett különös, hiszen a „szociális piacgazdaság”, amit a rendszerváltás a zászlajára tűzött, és amit néha még ma is emlegetnek, éppenséggel a röpkéi harmadik út részleges megvalósítása volt a háború utáni Németországban, és mind a konzervatív, mind pedig a szociáldemokrata párt a magáévá tette. Magyarországon, ahol másfél évtizede egyfolytában úgymond konzervatív vagy szocialista kormányzat van, azt hinné az ember, hogy teljes összhangban, kormányváltástól függetlenül folyik ennek megvalósítása. Ám ehelyett éppen a harmadik út tagadásában mutatkozik konszenzus a kormányok között.

Bibó (és Röpke) társadalmi rendjének alapja az ellenőrzött kapitalizmus. Ez az ő számukra elsősorban azt jelenti, hogy enélkül a társadalmi demokrácia is csorbul, mert a hatalom átkerülhet a gazdasági monopóliumok kezébe. Nálunk azonban zavart keltett az értelmiségi fejekben egyrészt az állami irányítású gazdasági modell nyilvánvalóvá vált csődje, másrészt a fejlett nyugati országokban végbement neoliberális gazdasági fordulat, amely radikálisan véget vetett az állam kiegyenlítő-szabályozó szerepének, ami a világháború óta hosszú időn át gazdaságpolitikai evidenciának számított. E politika fényes igazolást nyert azáltal, hogy végeredményben öneki köszönhető a kommunista világrendszer vér nélküli bukása. Ezért aztán az ajándék lónak nem illett nézni a fogát, és még az se tűnt fel senkinek, hogy azért csak van valami különbség az Egyesült Államok és Magyarország gazdasági helyzete között. Országunk állapotát ugyanis egyáltalán nem ismerték a rendszerváltó hatalmi tényezők, és a dialógustól való elzárkózásuk miatt nem is ismerhették. A „szociális piacgazdaság” címkéje pedig, amit jól hangzó szlogenként a másfél évtizede folytatott magyarországi neoliberális gazdaságpolitikára tűztek, olyan, mint döglött öszvéren a csengő.

Meg kell jegyeznem viszont, hogy az „istenadta nép” ennél azért jóval okosabb volt, amíg tehetett. Javasatait és a próbálkozásait azonban maga alá temette az akkoriban még öntelt és talán valóban nagyhírű úgynevezett magyar szürkeállomány felkészületlensége, együtt azzal a példátlan szellemi terrorral, amelyet a rendszerváltás alábbi tízparancsolatában foglalhatunk össze:

1. A gazdasági hatalom a privatizáció által automatikusan és mindörökké elválik a politikai hatalomtól.
2. A többpárti választási rendszer azonos a politikai demokráciával.
3. A monetarizmus magában elég a gazdaság fellendítésére.
4. A pénzkezelés ellenőrzése felesleges, hiszen mindenki becsületes itten.
5. Az állam ellátási funkciói részben fölöslegesek, részben piacósíthatók.
6. Az ide érkező tőke kirekesztőleges célja a magyar piacgazdaság fellendítése.
7. A hazai termelőkapacitások védelme azonos a bukott szocialista protekcionizmussal.
8. Az az igazgató, aki nem volt jó hivatalnoknak, tulajdonosként kiválót fog produkálni.
9. A dolgozói tulajdonlás elavult marxista eszménykép.
10. Aki a fentieket nem osztja, az fasiszta vagy kommunista.

Külön elemzést igényelne, miképpen állt elő ez az elképesztő zagyaság a három alaptényezőből, a párbeszéd hiányából, az osztályszerkezetből és az egyéni haszonszerzés kizárólagosságává torzult értékrendből. Annyit kell itt rögzítenünk, hogy ez az egyedülálló gazdaságfilozófiai abszurditás természetszerűleg megteremtette a maga gyümölcseit a társadalmi élet és a kultúra egész területén, csírájában pusztítva el a demokratikus szabadságeszményt, ami Bibó legfontosabb politikai hagyatéka.⁴⁵

ÜZENET A TÁVOLI JÖVŐNEK

1947-ben, midőn Bibó az államhatalmak elválasztásáról akadémiai székfoglalóját írta, még épp Európához tartoztunk, amely a náciizmus veresége után újjászületett demokrácia eufóriájában élt. Ebben voltaképpen Bibó is osztozott, és ez a tapasztalati alapja az európai kultúrkör azon értékelésének, hogy az a két csúcspont, ahol vitán felül meghaladja más kultúrák eredményeit, a zene és a társadalomszervezés. „Még az európai hatalomgyakorlás szörnyűségeit is azért hányhatjuk a szemére, mert az aránylag magas erkölcsi mércéit szoktuk meg, és egyáltalán el tudjuk képzelni, hogy a hatalomgyakorlással szemben magas erkölcsi mércét lehet felállítani.”⁴⁶ E józan optimizmus tette számára lehetővé, hogy a demokrácia eljövendő lehetséges veszedelmeiről szót ejtessen. A veszedelem a hatalomkoncentráció lehetősége, és ennek három területét írja le.⁴⁷

Az első az államhatalom gazdasági kiterjeszkedése. Ez előidézi a hatalmi szervek gazdasági korrumpálódását és „magával hozza a gazdasági élet bürokratikus és imperatív megszervezését.” Visszafejlődés az előző állapothoz mégsem lehetséges, hanem csak az egyes termelők spontán közreműködése segíthet.

Mint láttuk, ez volt az államszocialista berendezkedésű országok gyakorlata, és a végső kudarcuk oka is éppen abban keresendő, amit Bibó éles szemmel megjelölt. Jóval kisebb mértékben ugyan, de a piacgazdasági berendezkedésű országokban is érvényesült ez, sőt ma az Európai Unió szuper-bürokráciája gyakorolja. A jelenség mindazonáltal jól ismert, és ott megpróbálnak fellépni is ellene, bár az erőfeszítés kevésnek látszik.

A kialakuló új helyzetben az államhatalmi filozófiák szerepe lényeges változáson ment át. Így az a liberalizmus, amely a XIX. században még a szabadságjogok kiszélesítésének irányába hatott, mára lényegesen megváltozott. „A liberalizmus új teher-tétele, mely az egész rendszert hamissá és ellentmondóvá teszi azzal, hogy alárendeli az aránytalan, funkciótlan és felelőtlen nagyvagyoni igazolásának.”⁴⁸

A másik veszedelem a szellemi élet és a kultúra demoralizálódása egyrészt a tudomány hatalmi befolyásolásával, másrészt (jóval veszélyesebben) a tömegműveltség eszközein keresztül. Ez a jelenség, amit tömegkultúrának mondanak a szó legrosszabb értelmében – hiszen nem egyéb lefelé nivellálásnál – közvetlenül is veszélyezteti a demokráciát, amelynek alapja Bibó szerint nem lehet más, mint az elfogadott szellemi tekintély. Bibó maga a hivatásrendi autonómiák rendszerét ajánlotta megoldásaként, az egyes szakterületek felelős, minőség-igényű önszerveződéséért.

⁴⁵ Kifejtésére, mintegy szellemi végrendeleteként az *Európai társadalomfejlődés értelme* c. tanulmányában került sor, in Válogatott tanulmányok, III.

⁴⁶ Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme* (1972), in Válogatott tanulmányok, III. 24. o.

⁴⁷ Bibó István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* (1947) in Válogatott tanulmányok, II. 393-397. o.

⁴⁸ Bibó István: *Az 1956 utáni helyzetről* (1978) in Válogatott tanulmányok, IV. 758. o.

A harmadik terület a bürokrácia, amit Bibó szerint ma már technokrácia néven foglalhatunk össze. *„Még ha sikerülne is a gazdasági és szellemi élet valamiféle önkormányzatát és államhatalmi elválasztását keresztül vinni, akkor is mind általános igazgatási, mind a gazdasági, mind a kulturális igazgatás területén tovább növekednék a szervezés, a szervezettség jelentősége és a benne megtestesült hatalomkoncentráció. Ha e vonatkozásban a bürokrácia mindenhatóságáról beszélünk, akkor nem arra az elmaradt, vaskalapos hivatalnokságra kell gondolnunk, amelynek a nehézkesség és az eredménytelenség a legfőbb jellemvonása, hanem éppen ellenkezőleg, egy nagyon sikeres, nagyon is eredményes, nagyon is cselekvőképessé szervezetre, amely felé a fejlődés halad.”*

Ezt nevezik úgy, hogy a menedzserek forradalma. A probléma abban van, hogy *„a szakértőnek és a szervezőnek ez a döntő helyzete lassan oda vezet, hogy a végsőkéig racionalizált üzemszerűségben néhány nagyon képzett szervező és szakember mellett a sekélyesen képzett átlag mind nagyobb mértékben elhárítja magától a fájdalmas és fáradságos betanulás munkáját, és átenged minden irányítást a túlracionalizált nagyüzem szervezőinek és szakembereinek. Ebben az egész perspektívában az emberi szabadságnak olyan veszélye és az önkénynek olyan lehetősége rejlik, amit ma át sem láthatunk.”⁴⁹*

Bibó próféciájának azóta már könyvtámyi irodalma van, Herbert Marcusétól és Erich Frommtól Szelényi és Konrád könyvéig az értelmiség leendő osztályhatalmáról.⁵⁰

Megjegyzendő: a modern állam, amely a működése során számos különféle érdeket és szempontot kénytelen figyelembe venni, a hatékonyságnak ezt a magas fokát sohasem tudta elérni. Nem úgy a modern gazdaság kulcsszereplője, az óriásvállalat. Mivel az ő számára a kérdés a profitra egyszerűsíthető, könnyű meghatározni a szervezés célját és a hozzá rendelhető eszközöket és eljárási módokat. A „profit mindenek felett” természetesen jól láthatóan értelmetlen, még magára a szervezetre nézve is, az egész mégis úgy van felépítve, hogy a működtető szakértő menedzsereknek személye érdekük fűződik ennek növeléséhez. Amit az óriási gazdasági hatalom birtokában egyre kevesebb korlátozással érvényesíteni is tudnak. Ezt a folyamatot mondjuk globalizációnak. Az a fajta személytelen szakértő bürokrácia, amit Max Weber a modern fejlődés nélkülözhetetlen alapjaként írt le, itt már mindent maga alá készílt gyűrni, amire az egydimenziósra egyszerűsödő világban elvileg minden esélye is megvan. Hamvas Béla nem oktanul nevezte Antikrisztusnak magát a személytelen viszonyt, hiszen ez a legsikeresebbnek ígérkező kísérlet az emberi lényeknek a világból való kiküszöbölésére.⁵¹

„Az elkövetkező idők hatalmi koncentrációjának ez lesz a legnagyobb, legdemoralizálóbb apparátusa, amivel szemben csak az általános demokratikus politikai nevelés, a szakmai elmélyülés, az öngazdálkodás kiszélesedése, az ellenőrzési igényeknek a nagymértékű megnövekedése adhat egyensúlyt, s szoríthatja vissza a maga helyére ezt az újszerű arisztokráciát” – írja Bibó a kibontakozó világhelyzetről, majd később, már a történelmi tapasztalatok után, mint ennek a csíráját ünnepe-

⁴⁹ Hamvas Béla tanulmánya, az *Értekezés a közigazgatásról* ennek a helyzetnek talán a legkiválóbb, sziporkázóan szellemes leírása. (in Patmosz I.)

⁵⁰ Szelényi Iván – Konrád György: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1973). A téves szóhasználaton túl kell lépnünk, hogy meglássuk: nem az „értelmiség” általános pozícióját jellemezték, hanem éppenséggel ezt a szakértő-uralmat. Ami Magyarországon a késő-kádári érában tényleg meg is valósult.

⁵¹ Hamvas Béla: *Scientia Sacra* III. 226. o.

li az 1956-os magyar forradalmat, mint a XX. század legizgalmasabb társadalmi-politikai kísérletét.⁵²

EPILOGUS

Egy jó évtizede tevékenykedik Magyarországon egy exkluzív értelmiségi csoport, amely Bibó szellemi hagyatékának gondozását tűzte ki célul. Minap egy előadás során e csoport egyik tagja az aktuális lehetőségeket Bibó szavával így foglalta össze: *„Kis körökben megvalósuló, biztosított és kölcsönös személyes szolgáltatásoknak, kötelezettségeknek, jogoknak és szabadságoknak a sokasága, amelyekben nem egy uniformizált társadalmi rend vagy osztály tagjaiként, hanem személyiükkel, családjukkal, munkájukkal, szakmájukkal, birtokukkal tartoztak bele az emberek. Az alávetettségnek, szolidaritásnak, érdekvédelemnek a legkülönbözőbb kapcsolatai támadtak így, amelyek szívesen ellenállottak azoknak a brutálisan célszerű módszereknek, melyeket a hatalom koncentrációjára és az emberek kiszolgáltatottságára épülő társadalmi és politikai erők szoktak alkalmazni.”⁵³* Jelen problémáink kezelésére ezt a gondolatot ajánlotta azt állítván, hogy ez Bibó javaslata volna. Ám nem így van. Ő ezeket a sorokat annak a múltnak a jellemzésére szánta, amely a demokrácia csíráit meg tudta őrizni a feudalizmus és az abszolutizmus évszázadaiban, míg ma a szabadságigény kifejlődésének következtében egy demokratikus rendszemek az a lényege, hogy az emberek a sorsukat érintő minden kérdésben érdemben képviselhesék az akarataikat. Ha ebből visszalépünk, elvesz az, amit Bibó a „nagyobb szabadság” irányába történő európai társadalomfejlődés értelméről mondott.

Bibó ugyanis a következőket mondja helyzetünkről és feladatainkról: *„Teljessé kell tenni a politikai felszabadulást egy olyan közügyek intézésében forrongó, aktív önkormányzati étellel, melynek során a tömegek (...) közvetlen tapasztalatban megtanulják, hogy a köz ügye az ő ügyük is. Teljessé tenni az ország gazdasági felszabadulását azzal, hogy az a föld, amit a parasztság megkapott, s az az üzem, amit a közösség birtokba vett, valóban közvetlenül egy gazdaságilag tájékozódni tudó (...) parasztságnak és munkásságnak válik létalapjává. Teljessé tenni végül az ország társadalmi és kulturális felszabadulását egy olyan nevelési rendszerrel, amely sikeresen elszakítja az iskolatípusok értékrendjét minden társadalmi ranglétrától, (...) s ezen keresztül lehetővé teszi minden lapangó képesség teljes kifejlesztését.”⁵⁴*

Ha eltűnődünk ezen a több mint 50 éve készült összegezésen, az ellen-észrevétel megfontolandó. Azt mondja: a demokrácia ügye megint elveszett. Aktív közélet? Földtulajdon? Gazdasági tájékozódás? Tanulási esélyegyenlőség? Hol vannak mindezek? A szabadság rendszerváltása kudarcot vallott, mivel megszűnt a társadalomnak az a kohéziója, amely egyedül tehetné képessé érdekei képviseletére és a hatalom megfelelő ellenőrzésére. Egyebet nem tehetünk, mint hogy őrizni próbáljuk a magunkét a magunkéban, mint mondjuk Dózsa György lever felkelése után. Ez a prognózis félelmetes, bár kétségkívül egybeesik azzal a „Bibó-felejtéssel”, amiről itt beszéltünk.

De tényleg nincsen más lehetőségünk?

⁵² Bibó István: *Az 1956 utáni helyzetről* (1978) In Válogatott tan. IV. 735. o.

⁵³ Bibó István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme* (1947) in Válogatott tanulmányok II. 491. o.

⁵⁴ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* in Válogatott tanulmányok, II.k. 611.o.

PILISSZÁNTÓ, PÁLOS KÁPOLNA

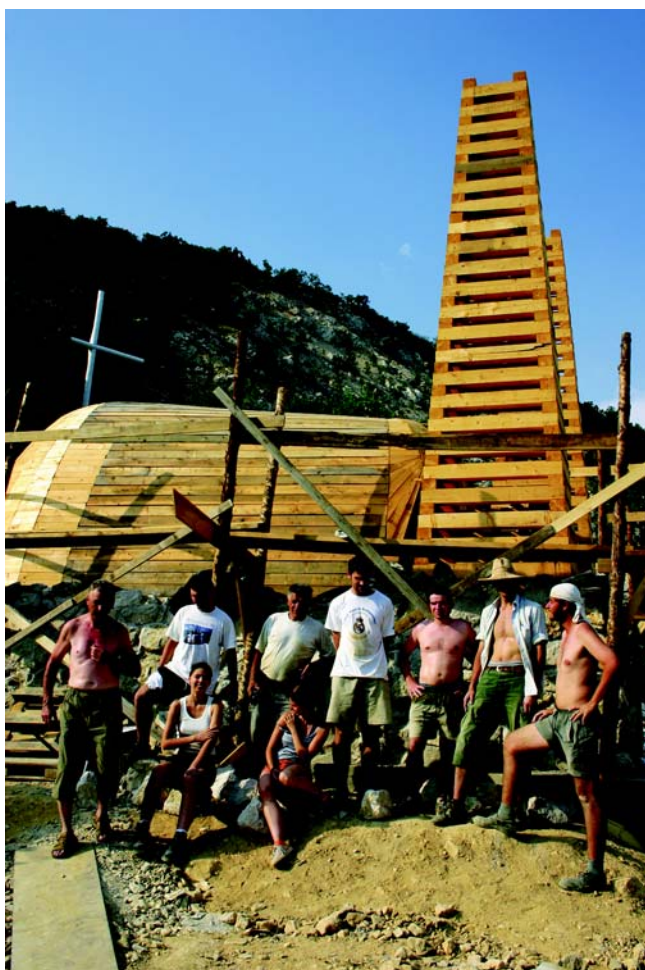
Szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján megünnepeltük a kápolna születésnapját. Az, hogy Isten Szülőanyjának földi születésnapja egybeesett a falazás elkészültével, nem volt tudatos. Este kilenc körül, egy a kápolnában imádkozó fiatal szavaiból értettem meg, mi is történt.

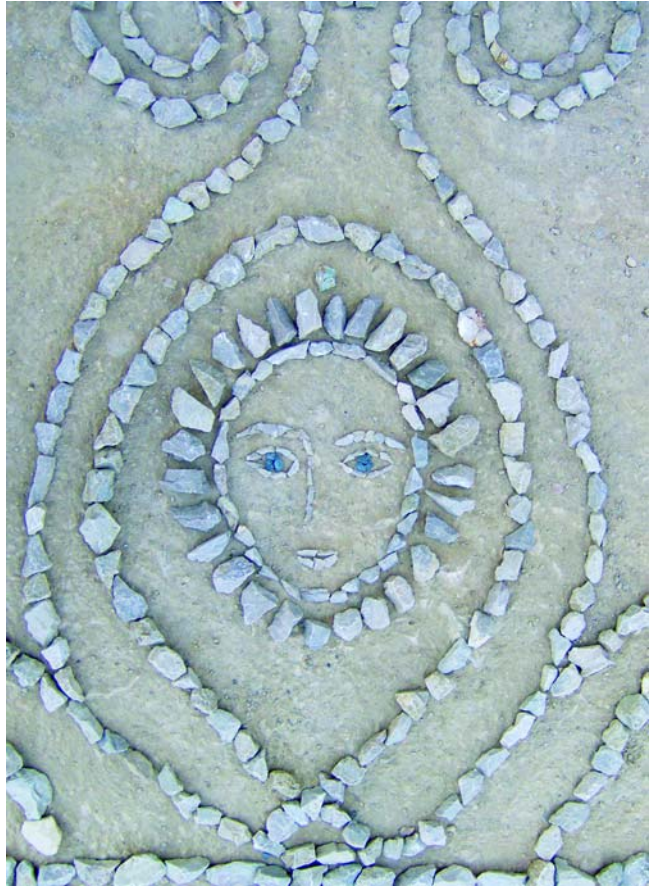
Ez a kívül kicsi, belül hatalmas kápolna, akire a bejáratnál sziklaszilárd elszántsággal két hatalmas kő szerzetes vigyáz, végleg átvette sorsa felett az irányítást. Illetve be kell látni, hogy az irányítás végig az ő kezében volt. Ő volt az, aki meg akart születni, akkora erővel, aminek nem lehetett, nem lehet ellenállni. A születési folyamathoz közel kerülőket eszközként használta a vajúdáshoz – mindenkitől azt kérve, amit csak bír. Cserébe pedig adta a legnagyobbat, a lényéről, lényegéről való tudást. . .

Olyan tudás ez, ami az üres térbe belépőt sírásra fakasztotta, amitől idegenek ölelgették egymást és amit nem tudva, csak hordozva kicsi leányok játszottak sokáig a hideg betonpadlón. . .

Szeptember 8-án, Kisboldogasszony napján, rövid és fájdalommentes vajúdás után – már feltehetőleg kora hajnalban, mert reggel már ott volt – megszületett Pilisszántón, a Pilis hegyen a Boldogasszony Kápolna. A drága Újszülöttet, aki majd egyszer a teljes sötétben Anyaként fogja méhébe fogadni az új fényben érkező Isten Fiát, boldogan és könnyes szemmel fogad-

ták a híre egybesereglett emberek. Volt, aki szónokolt, volt, aki verset mondott. Volt, aki énekelt és volt, aki csendben volt. Egyet azonban már biztosan tudott mindenki. Visszavonhatatlanul és végre, kézzelfoghatóan megszületett a Lehetőség, a lehetőség arra, hogy nemsokára az Új Fényben tisztán látva, magunkat megrázva elindulhassunk felfelé, előre.

Krizsán András

FŰZKÁPOLNA A VÖLGYBEN

A magyar alapítású pálos szerzetesrend névadó szentje Remete Szent Pál, a III-IV. századi thébai remete, akit az alapító Özséb esztergomi kanonok névválasztása ellenére csak a rend megalapítása és végleges ratifikálása (1376) után választottak hivatalosan védőszentül. Mivel a rendnek a többi jelentős szerzetesrendtől eltérően nem volt saját alapító szentje, ezért kézenfekvő volt, hogy közösségük múltját feltárják, tagjaiknak bemutassák. A nagy feladatra Gyöngyösi Gergely szerzetes, volt rendfőnök vállalkozott, aki két rendtársa gyűjtésére támaszkodva a középkor végén (1520-1526) megírta rendtörténeti összefoglalóját, *Vitae Fratrum Ordinis Heremitarum Sancti Pauli Primi Heremitaie* címmel. A pálos remete élet XIII. századi kezdeteinek bemutatásakor Gyöngyösi nem kis nehézségekbe ütközött. A remete lét lényegéből adódóan a kezdeteket illetően csak szóbeli hagyományokra támaszkodhatott. Az első írásos emlék, amely rend születésének körülményeire utalt, az az oklevél volt, melyet Pál veszprémi püspök (1262-1275) és királynéi kancellár 1263-ban adott ki. Ezt a fennmaradt dokumentumot Gyöngyösi Gergely oly fontosnak ítélte, hogy művében szó szerint közzétette. Amikor az alapító Özséb (+1270) esztergomi kanonok vagy megbízottai 1262-ben Rómában jártak IV. Orbán pápánál (1261-1264), hogy kísérletet tegyenek a rend elfogadtatására, a szentatya a magyarországi remeteközösségek számára is előírta a Szent Ágostoni regulák átvételét, amit elődje IV. Sándor pápa (1254-1261) a különböző helyeken és szabályok szerint élő erdei remeték számára kötelezővé tett. Döntése előfeltételeként egyházlátogatást írt elő annak megállapítására, hogy a már meglévő közösségek alkalmasak-e (anyagilag-szellemileg) ezen regulák átvételére, megtartására. Az egyházlátogatást Pál veszprémi püspöknek kellett elvégeznie. Ennek a vizitációnak a hiteles dokumentuma az 1263-ban kiadott oklevél. Az összeírási okmányok a rend és kultúrtörténeti vonatkozásokon túl építészettörténeti jelentősége is van, mivel az összeírásban szereplő kolostorok egy részét a szakirodalom eltűntnek, illetve nem lokalizálhatónak nyilvánította. Az oklevél hitelesnek tekintett másolata szerint a ránk vonatkozó szövegrész Gyöngyösi Gergely munkájában a következő képpen szerepel: *Paulus episcopus Wesprimiensis. . . fratres heremitaie diversorum locorum nostrae dioecesis. . . numerum locorum, quae inhabitant, augmentare non possunt. Quorum nomina haec sunt: Insula Pilup Sanctae Helenae, Kewwkwth Sanctae Mariae Magdalenae, Bohon Sancti Jacobi, Idegysyt Beatae Elisabeth, Bodochum Sancti Emerici, Insula prope Eurmenyes, Elek Sanctae Mariae Magdalenae, Zakach Sancti Domini.*” Vagyis ezen felsorolás szerint a veszprémi püspök joghatósága alá tartozó erdei remeteközösségek: Pilupsziget-Szent Ilona, Kőkút-Szent Mária Magdolna, Bakony-Szent Jakab, *Idegysyt*-Szent Erzsébet, Badacsony-Szent Imre, az Örményes melletti Eleksziget-Szent Mária Magdolna, és Szakácsi-Szent Domonkos voltak a XIII. század derekán. A püspöki oklevélben szereplő pálos szerzetes rendházak azonosítása egy kivétellel (*Idegysyt*) megtörtént. De hol lehetett az a Szent Erzsébet tiszteletére

alapított ismeretlen rendház? Guzsik Tamás művészettörténész kutatásai alapján a püspök a remete közösségben élő barátokat a közeli püspöki vagy főesperességi központokból (Veszprém, Tapolca, Sümeg) kiindulva látogatta meg. A lóháton, vagy szekéren megtett utak a középkori útviszonyoknak megfelelően általában egynapi járóföldre voltak egymástól. Feltételezve, hogy a felsorolás a látogatás időrendi sorrendjét is tükrözi, az ismeretlen helyet a Bakony és Badacsony között kell keresnünk. Szent Erzsébetről viszont viszonylag kevés rendházat neveztek el a megyében (Gyenesdiás, Mihályfa) melyek közül egyik sem hozható kapcsolatba a keresett hellyel. A pálosok *tálodi* kolostora Pula mellett viszont Szent Erzsébet nevét viseli. A Tálod nevű települést az okiratok 1324-ben említik először, amikor kegyura, a Rátót nemzetségbeli Keszi (Kesei) Lőrinc és László a kolostornak adta a falut. A rendház tehát akkor már létezett, és attól az időtől fogva tálodi kolostornak is nevezik (*claustrum de Thalad*). A korábbi elnevezése sajnos nem ismeretes, írásos okirat nem említi. Az a felvetés tehát, hogy az 1263-ban összeírt *Idegysyt* nem más, mint az 1324-es adományszóki okiratban szereplő kolostor, könnyen valószínűsíthető. Nem mond ennek ellent az *Idegysyt* helynév etimológiai feloldása sem. A szónagyarázatok szerint *Idegysyt*=Hidegség, Hidegkút, Hidegzug vagy Hidegséd a legvalószínűbb. Ezt igazolja az a tény is, hogy a kolostortól nem messze van egy bővízű hideg forrás (*Klastrom vagy Kinizsi forrás*) és folyik ma is a vázsonyi Séd patak. A falak, melyeket romjaikban még ma is látunk, lehetnek azonosak azokkal, amelyeket Pál püspök épen láthatott. Az egyenes szentélyzáródás és nyugati körablak XIII. századi építésre utal.

Pál püspök látogatása az összeírást illetően nem sok eredménnyel zárult. A püspök egyházi fenyték terhe mellett megtiltotta új kolostorok alapítását és a már meglévőket saját fennhatósága alá vonta. A vizitációs okmány megállapította, hogy a remete közösségek nem rendelkeznek olyan teológiai felkészültséggel, hogy annak alapján a katolikus egyház szervezett közösségében működjének. Az elkövetkező évek azonban

megcáfolták a jelentést. A status quo elfogadása megerősítette az akkor még csak csíráiban élő pálosok közösségét és alig egy évszázad alatt Európa egyik legnépesebb és legvirágzóbb rendjévé váltak.

Ennek a történelmi múltnak állítottunk emléket idén nyáron a Művészetek Völgye rendezvénysorozat ideje alatt egy fűzkápolnával a tálodi réten, ahol a bővizű hideg forrás ered.

(Solymosi László és Guzsik Tamás tanulmányai alapján)

FŰZKÁPOLNAÉPÍTÉS

PULA 2006. augusztus 2-4.

1. nap • Lázás készülődés után láncfűrészsel, ágvágókkal indulunk Apácatomára fűzért. A fűztelepet alig találjuk, de a kockás papírra vetett magyarázó ábra eligazít. Sarf Gyuriék jobbra, Grám Laciék balra vágnak hosszú folyosót a sűrű hajtások között. Hordjuk ki az ágakat, rakjuk az IFA platójára. Délben egymásra nézünk: talán elég lesz. Előre szólok a Bárkásoknak, hogy küldhetik az operatort, fél óra múlva Pulán leszünk. A mozgó bokornak álcázott teherautó hangos dudaszóval bevonul a faluba és megáll a kocsmá előtt, aztán föl a platóra ismét, megyünk tovább, ki a tálodi rétre. A hepehupás erdei út mindenkit próbára tesz. Az operatőr Skodája föladja, visszafordul. Míg a többiek pakolnak, odamegyek a közelben táborozó cserkészekhez. Kezdem magyarázni, hogy egy fűzépítményt szeretnénk... – de hárman is a szavamba vágnak: tavaly Budakalászon már építettünk egyet! Ez remek. Profikkal van dolgom. A többit ebéd közben megbeszéljük.

2. nap • A maroknyi lelkes csapat elindul gyalog a rétre. Majdnem tízen vagyunk, még szerencse, hogy kint várnak a cserkészek. Három brigádot csinálunk, a laikusok a vesszőket tisztítják. Metszőollóval levagdossák az oldalágakat, leveleket. A mérnökbrigád tudományos elvek szerint meghatározza a fűzépítmény helyét. Megvan az ideológia: mintha egy kert közepén állna a kápolna, olyan ez a hely. Kitézzük a négy lyukat. Ásás közben váratlanul megjelenik a természetvédelmi felügyelőség embere és valami orchideákat emleget, amik itt szoktak kinőni a földből. Vigyük előbbre az egészet 3-4 méterrel, akkor nincs baj. Négy lyukat betemetni, újabb kitézés, újabb négy lyuk. A harmadik brigáddal nincs baj. A cserkészek mindent tudnak. Úgy kötegelik a vesszőket, olyan remekül csinálják, drótozzák, tűzködik, hogy

öröm nézni. A *spanifer*–racsni rakományrögzítő – nem elég. Sebaj, a cserkészeknek az is van. Segítségükért csak annyit tudok cserébe felajánlani, hogy délután ingyen megnézhetik a Hamletet Pulán, a templomkertben. Délre elfogy a vessző. Tiszta szerencse, hogy a helyszín tele van fűzbokrokkal. Nem kell messzire menni anyagért. Sarf Gyuri ismét az ágvágóval vágja a vesszőket, és hordják a többi közé. Csodálatos szép hosszú vesszők. Túl vagyunk a holtpontra, ebből már lesz valami.

3. nap • Sűrű, sötét felhők tornyosulnak. Esik az eső, alig vagyunk néhányan. Azért létrát a vállra és indulunk. Útközben elmesélem, hogy ezen a helyen volt a pálos szerzetes rend első erdei remete közössége IV. Orbán pápa idejében. A cserkészek ma nem tudnak segíteni, jönnek a kis táborozók, őket kell fogadniuk. Kupaktanácsot tartunk. Ha egész nap így fog esni, biztos nem leszünk kész. Gyuri szerint három köteget meg tudunk csinálni, legyen háromlábú a kápolna. Újabb kitézés következik és újabb három lyuk, összesen tizenegy. Mintha egy vakondtanya közepén építkeznénk, olyan a föld körülötünk. De a dolog kezd kialakulni. Délben még egy nagy zuhét ki kell várnunk a ponyvák alatt, aztán kitisztul az ég, a nap is kisüt és jöhet a lényeg. Kezdjük beállítani a fűzoszlopokat. Döbbenetes, ahogy a hét méter magas kötegek felemelkednek egymás után. A fűz úgy hajlik, idomul a kezünk alatt, mintha meg akarná hálálni, hogy ennyit foglalkoztunk vele. Rögtön kialakul a végső forma. Először egy indián sátorhoz hasonlít, de mikor az oldalhajtásokat visszahajtuk, mintha inkább nagy kapu lenne. Van a csapatban egy igazi művész: a kosárfonás mestere. Előző nap nagy kört kötöztünk vesszőkből, ma csinált még kettőt. Ezt tesszük föl a három oldalmezőbe, amitől az egész igazi gótikus szerkezetté válik. Igazi fűzkápolnává.

A KATOLIKUS TEMPLOMOK KOPORSÓFORMA OLTÁRAINAK RÓMAI EREDETE

A mai katolikus templomok liturgikus tere a II. Vatikáni zsinatot követően alakult ki. Ekkortól terjed el a zsinat liturgikus megújulást sürgető dekrétuma nyomán az ún. szembemiséző oltár. Az oltár formája ettől kezdve gyakran asztalforma, de az oltár méltósága a korábbi liturgikus tartalmak továbbélését is indokolja. Az oltár – eredetileg *alt ara* azaz magas vagy égi oltár – ugyanis nem egyszerű ebédlőasztal, hanem a templom és a katolikus egyház egyik legszentebb helye, ahol Krisztus maga mutatja be az áldozatot. Az oltár Salamon templomában még arannyal volt borítva (az illatáldozatok oltára) jelezvén a nem teremtett, isteni fény által, ennek jele volna az arany, hogy az Istenhez tartozik.

Az asztalforma oltár is lehet mobile vagy fixum. A liturgikusok a fix oltárt részesítik előnyben, hiszen benne inkább érzékelhető a véglegesen Istennek való átadás, vagyis a szent volta. A mobil oltárt nem is felszentelik, hanem csak megáldják. A zsinat előtti liturgikus előírások nem is engedtek felszentelni olyan oltárt, amely nem kőből épült, s amelynek lapja nem kőből volt.

Az asztalt felidézni hivatott szembemiséző oltár előtt az ún. retabulum oltár volt az elfogadott forma, ami magas és díszes oltárfelépítményből és eléállított, vele összeépített asztalféle részből állt. Az asztalféle résznek lapja kellett legyen a liturgikus cselekmények részére, az alsó része a kor divatja szerint volt alakítható. Ennek az utolsó nagy periódusa a koporsó oltároké, amikor tehát az oltárasztal alakja úgy alakul, mintha egy koporsóra helyeztek volna egy asztallapot, legalábbis a forma ezt hivatott felidézni.

Először közelítésre ez természetesnek is tűnhet, hiszen ki ne hallott volna még arról, hogy az őskeresztények az üldözések alatt a katakombákban a vértanúk sírja fölött miséztek, tehát

Acrosolium, Via Latina katakomba, Róma

nyilván ez a gondolat él tovább: csak a konkrét forma igazodott a divathoz. Ha eltekintünk is attól az apróságtól, hogy a keresztények inkább csak az üldözések után, a IV. sz. -ban gyűltek rendszeresen össze a vértanúk emlékéket őrizni – mármint, amikor az üldözések elmúltával bekövetkező lanyhulás ellen próbáltak erőfeszítéseket tenni –, akkor is érdemes észrevenni: a dologban több logikai bukfenc van. Az egyik a temetési szokás: ugyanis nem koporsóba temetkeztek az őskeresztények, s ha mégis temetkeztek hasonló módon, annak formája nem ilyen volt.

Temetési szokások

A zsidó temetés Krisztus korában a városon kívüli sziklába vágott sírokat használt. Amit ma Jézus sírjaként ismerünk, az is sziklába vágott barlang, egy sziklába vágott boltív alatti kőkád.

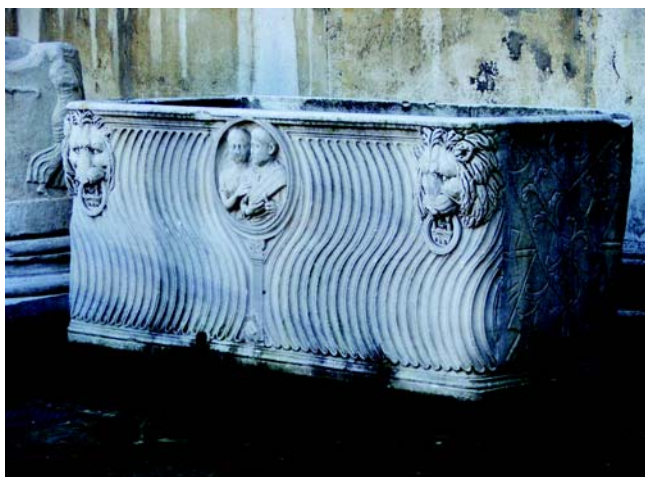
Az elegáns római temetés az elégetés volt. Ennél olcsóbb volt a sziklába (pontosabban tufába) vágott sírhely, ami éppen gazdasági okok miatt vált a zsidók körében elterjedté. Ennek a bonyolult rendszere volt a katakomba. Ez is a városon kívül volt, ugyanis tilos volt a városfalon belül temetni. A díszesebb formája volt az *arcosolium*, a boltív alá, kőkádba való temetkezés, de léteztek tömegével egyszerűbb formák, amikor csak márványtábla fedett egy üreget, és csak abba vésték az elhunyt nevét, esetleg egy-két kisebb jellel, gyakran a menőrával jelölték, vagy csak vakolták. Nos ez a forma nemigen helyezhető át, és még kevésbé vihető be a városba.

Később, körülbelül a II. századtól elterjedt a szarkofágba való temetkezés, ahol a díszesen faragott kőláda veszi át a sírhely, a barlang szerepét. A szarkofágon gyakran szerepel az elhunyt arcképe vagy mellképe középen egy medalionban (két elhunyt esetén akár együtt a kettő), gyakran díszítik a sarkait is. A III-IV. századtól kezdve jelennek meg a szentírásból vett történetek ábrázolásai.

Érdekesebb számomra, hogy a szarkofágok közepén lévő medalion és a sarokdíszek közötti mező gyakran hullámmotívummal van kitöltve, mégpedig függőlegesen álló hullámokkal. Nagyon elterjedt ez a motívum. A függőlegesen álló hullámok talán azt a megtisztító vizet jelzik, ami a mi világunkat elválasztja a túlvilágtól vagy az Acheron folyót, amelyen Charon, az alvilág révésze átviszi ladikjával az animát, az elhunyt meleg lelkét, (persze csak akkor, ha a hozzátartozók nem felejtik el számára az obulust a nyelv alá helyezni).

Tisztulási motívum a temetésben

Úgy az elégetésben, mint a vízmotívumban felfedezhető a megtisztulás jelensége. A szarkofág ebben az értelemben liturgikus fürdővé válik, amelyben az elhunyt megtisztul. A hullámmotívum tehát ezt a megtisztító vizet jelzi. A szarkofágon jelen van a megemeléséhez szükséges négy karika – jelképesen, dom-

Római szarkofág a Vatikáni Múzeum udvarán

borműként kifaragva a kőből, és található a szarkofágon egy leeresztő nyílás is.

Ismert az érintett ereklyéknek nevezett ereklyefajta, amelyek azáltal váltak a hódolat tárgyaivá, hogy hozzáérintették őket egy igazi ereklyéhez. Valami hasonló gondolattól vezérelve végezték azt a különös, ma már kissé visszatetsző rítust, amelyben a szent életű elhunyt maradványaira olajat öntöttek, majd azt a szarkofág nyílásánál összegyűjtötték és szent olajként használták. A képen bemutatott szarkofág is alkalmas ezen rítus végzésére, hiszen alul, a középtengelyétől kissé balra lévő leeresztő nyíláson keresztül kifolyik a felül beöntött folyadék (olaj).

Rituális halál

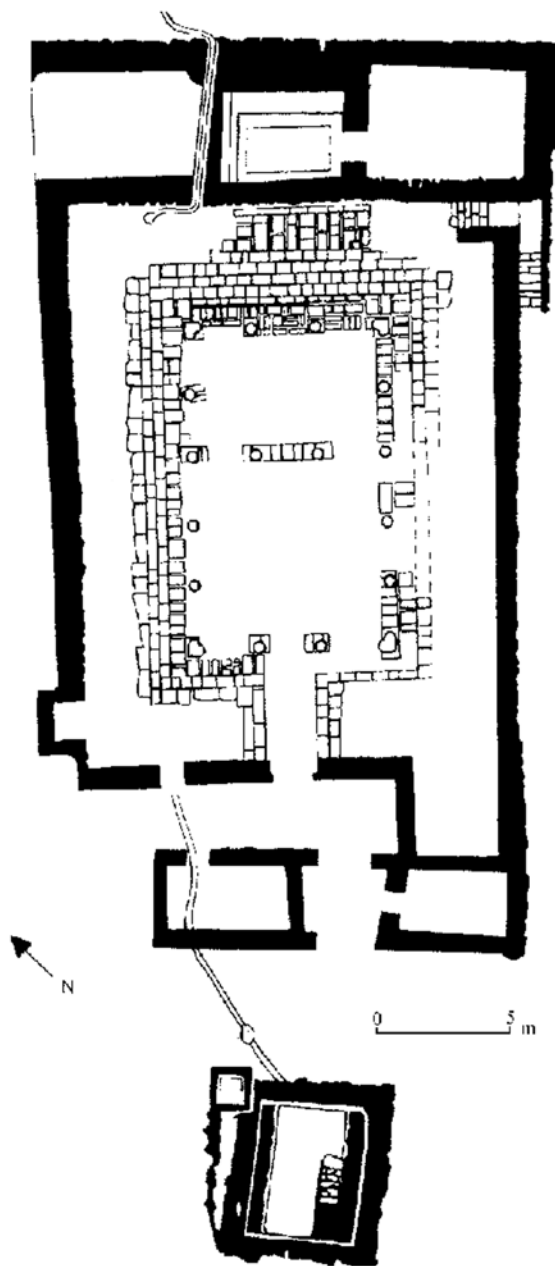
A temetés a halálhoz kapcsolódik, de nemcsak annak elsődleges jelentéséhez. A kereszténységben – hasonlóan más vallásokhoz – létezik az a fajta halál, amely nem a test halálához kapcsolódik, hanem a bűnnek, a bűnös életnek való meghaláshoz. A kereszténységben a rituális halál a keresztelésnél, a papszentelésnél és a szerzetesi beöltözésnél fordul elő. Utóbbi esetben a jelölt arccal a földre fekszik, felette a mindenszentek litániáját mondják, közben letakarják, mintegy eljátsszák a halálát. Ez a halál a természetes halállal való párhuzamra épül és mindig az újjászületés, a feltámadás gondolatával társul. A szertartást végző így szól a frissen megkeresztelthez: „Új teremtmény lettél, Krisztust öltödted magadra.” Ami meghal, elmúlt, és ami él, az Istennek él. Az új élet Istennek adott, azaz szent. A megtisztulás prioritást élvez, azért hal meg a bűnnek, hogy a továbbiakban tiszta legyen, Istenhez méltó. A keresztelésben a megtisztulás motívuma különösen is előtérben van. Ez a tisztulás azonban új elemmel is bővül, gyökeresen új jelentést is hordoz, és ez az alámerítés és az újjászületés összekapcsolása.

Rituális megtisztulás

A keresztségben a lemosás, a megtisztulás motívumában összekapcsolódik a testi tisztulás és a lelki megtisztulás. Valójában nem is összekapcsolódik, hiszen az ókori zsidó ember számára ez a kettő sohasem vált kétfelé, hanem eleve egy egység, ugyanaz a dolog volt. A zsidó vallási szokás, azaz a törvény szerint a zsidó emberek meghatározott esetekben, pl. az áldozat bemutatása vagy házasság előtt vagy ha valamilyen tisztátalan dologhoz nyúl, mint amilyen a halott, rituális mosakodást kell végeznie. A rituális mosakodás éppen azért került a törvénybe, hogy a

belső tisztulás útját egyengessék. A rituális fürdő, a *mikve* a tisztulás helye, ahol a Mózesi törvényben előírt kötelező tisztulás elvégezhető. A mosakodásra meghatározott keretek között kell sort keríteni: jelen kell lennie egy kóser tanúnak, és élő vízben kell végezni. Az élő víz lehetőleg forrásvizet jelent. Éppen ezért minden zsidó kolónia az első épületei között igyekszik felépíteni a zsinagóga és a temető mellett a mikvét, a rituális fürdőt is. A mikve már az ókori zsinagógáknál kimutatható, Gamalában teljesen kiásták, de a Herodiumban és Masadában is megtalálták.

A jeruzsálemi templom melletti területen a déli oldalon, a Hulda-kapuk közelében kiterjedt fürdőkomplexum várta azokat, akik az áldozat bemutatásához szükséges tisztulást el akarták végezni. Egy tanulmány szerint az esszenus közösség Khirbet Kumrán-i központjáról kimutatták, hogy az nem lakóhely volt, hanem közösségi helyiségekből és fürdőkből állt,

A Gamalában kiásott zsinagóga alaprajza. A gyülekezeti terem alatt látható a rituális fürdő (mikve) medencéje a medencébe vezető lépcsőkkel

Római fürdőkád mint szökőkút, Farnese tér, Róma – Keresztelőkút a San Giovanni in Laterano baptisztériumban

és a közösség tagjai sátrakban laktak a központ körül. Nem a kellemes élet, nem a jólét kelléke volt tehát a fürdőzés, hanem – ahogy a zsidóság életének annyi más apró motívuma – a liturgiába épült bele, vagyis rítus.

Ebben a szövegösszefüggésben kell értelmeznünk Keresztelő Szent János (pontosabb fordítással inkább *fürösztő*) ténykedését, aki bűnbánatra és az ahhoz kapcsolódó hagyományos tisztulásra szólított fel az élő víz, a Jordán partjánál. Amikor *fürösztő* János *keresztel*, azaz alámerítésnél tanúskodik a Jordán folyó partján, nem történik más, mint ennek a rituális tisztulási fürdőnek a vétele a törvényben előírt módon, kóser tanú előtt, élő vízben. Keresztelő Szent János nyilvános bűnvallás mellett elvégzett ezt a tisztulási rítust, ami ellen nincs is a zsidó vallási vezetőknek ellenvetése, hiszen a lelki megtisztulás a dolog természete szerint beleértendő volt a tisztulásba.

Mikvéből baptisztérium

Nem hoznak ebben újat az első keresztények sem. A kereszténység zsidó kultúrkörben keletkezett, így a zsidó szokások természetesen beleépültek. Jézus maga is kéri a *fürösztő* János féle keresztiséget és ezzel elismeri, megszenteli azt. Az első keresztények maguk is zsidók és igyekeznek maradéktalanul betartani a Tóra, a judaizmus előírásait, haszidok, jámborok a maguk módján. Jézus is azt tanítja, hogy nem eltörölni jött a törvényt, hanem beteljesíteni. Az első keresztények feljárnak a jeruzsálemi templomba,¹ felszólalnak a zsinagógákban, eszük ágában sincs elszakadni a szokásoktól és a zsidó közösségtől. Szent Pál megfeddi Szent Pétert, amiért az a prozelitákkal csak addig eszik együtt, amíg Jeruzsálemből meg nem érkeznek a zsidó barátok. Zsidó környezetben tehát Szent Péter betartja a törvény előírásait. A jeruzsálemi zsinat is csak a keresztény prozelitákat menti fel a törvény betartása alól, nem a született zsidókat. A jeruzsálemi keresztény közösség vezetője, püspöke a második zsidó háború végéig (Kr. u. 132-ig) körülmetélt ember, annak ellenére, hogy eddigre nyilvánvalóan létre kellett jönnie

a judaizmussal történő szakadásnak, hiszen Kr. u. 75-körül épül be a zsinagógai átokformula a zsinagógai liturgikus szövegekbe a nazarénusok pusztulásáról. (Utána nem is lehetett zsidó a jeruzsálemi keresztény közösség vezetője, hiszen őket kitiltják Jeruzsálemből.)

Semmi meglepő nincs abban tehát, ha a keresztények maguk is követik ezeket a tisztulási előírásokat, hiszen azt a Tóra előírja. A keresztények egyik első beavató szertartása, szentsége, a keresztelés éppen ebből a zsidó rítusból ered. A *Traditio Apostolica* szerint a keresztelendőknak csütörtökönként meg kell fürödniük.² A keresztényeknél is testi-lelki tisztulásra szolgál az alámerítés és a *Didakhé* szerint az élő vízben vagy más vízben, végső esetben leöntéssel történjen.³ A baptisztérium ebben az értelemben természetes utóda a mikvének, azzal együtt, hogy persze rövidesen megszűnik a zsidó hagyományok tartása és ettől kezdve a baptisztérium a keresztelés szertartásának a helyévé válik, a rendszeres rituális tisztálkodás kiszorul belőle.

Római fürdők

A fürdő a görög és a római szokások szerint a mindennapi élet része volt, ahol a politikai élet és a tanítás is helyet kapott, és a testgyakorlás is a fürdőkhöz kapcsolódott. A római császárok külön közfürdőket építettek, a tehetőseknek saját fürdőjük volt. A római fürdőkultúra a hőmérséklet szerint is különválasztotta a fürdőket, külön helyiségben volt hideg, meleg és langyos fürdő. A *therma* vagy melegvizes fürdő kádfürdőt jelentett, nem medencét. Sok ilyen kádra volt szükség, a sokféle hőmérséklet és a méretek miatt. Caracalla császár gránitból faragtatta ki művészi munkával ezeket a kádakat, amint arról bárki meggyőződhet, ha megtekinti azt a két kőkádat, amelyek a vatikáni múzeum udvarán állnak a Laokoon szoborcsoport szomszédságában.

Kádak és szarkofágok

Hogy mi köze van a kádaknak a barokk retabulum oltárokhoz? Sokkal több, mint hinnénk. Elsőre talán nem túl feltűnő a közvet-

A San Bartholomeo templom oltára – San Nicolaos in Carcere templom oltára – a Santa Croce in Gerusalemme templom oltára

Koporsó formájú oltár, Sopron, Szentlélek plébániatemplom, 1750 – Koporsó formájú oltár, Nagyvázsony, Szent István király templom, 1740

len rokonság a kádak és a szarkofágok között. Mint már említettük, a szarkofágokon gyakran tűnnek fel a tisztulásra közvetlenül utaló részletek, de merőben praktikusak is, mint a leeresztő nyílás. Nyilvánvaló, hogy a leeresztő nyílásra nem a temetés miatt volt szükség. Érdekesek a sarkokon kifaragott emelőgyűrűk, amelyek a kádak és szarkofágok közös szimbolikus elemei, egyikben sem szolgál (hiszen kőből van) praktikus célokat.

Kádak az oltáron

A XVII. századtól az egykori császári fürdőkből sok egyéb mellett előkerülő kádak új helyen, új szerepben kezdhettek új életet. Két Caracalla-themából kiemelt közönséges kádat – már amennyiben egyáltalán lehet közönséges egy finoman faragott antik gránit kád –, helyeztek el a Farnese téren, hogy ott a szökőkút-ként szolgálják a Farnesék dicsőségét. Ez nem is esik messze az eredeti funkciótól. Egy másik antik kőkád a San Giovanni in Laterano keresztelőkápolnájában, keresztelőkútként működik. Teljesen funkcionálisan helyezhették el a keresztelőkápolna közepén, mindössze a hangsúly került át egy merőben praktikus fizikai tisztulástól a lelki tisztulásra.

A legnagyobb kreativitást mégis az az ötlet tükrözi, amikor a kádat oltárként helyezték el, egy teljesen profán (sőt pogány) tárgyat a templom legszentebb pontjára. Hogy a gondolat drámaiságát érzékeljük talán elég egy öntöttvas kádat ideképzelnünk, aminek a formája közel is esik az eredeti kőkádéhoz (persze ha a lábától eltekintünk). Bár kicsi a különbség a szarkofágok és a kádak között, ez azért legalábbis merész gondolat, még akkor is, ha funkciója is megváltozik: szenteket temetnek ezekbe a kádakba, szarkofágnak használják fel azokat. Korábban is szokás volt Rómában az ereklyék felett mutatni be a legszentebb áldozatot, de a megoldás általában egy stílyesztett altemplom volt. A szentély alatt volt az altemplom, és a templomhajó szintje az altemplom és a szentély szintje között helyezkedett el. Ez a formája a San Giovanni in Laterano-nak, a Szent Kelemen

templomnak, a San Nicolaos in Carcere, azaz a Szt. Miklós a börtönben-templomnak, a falakon kívüli Szent Pálnak és a Szent Lőrincnek stb. Itt az oltár minden esetben szembefordul a hívekkel. Ahol nem volt mód altemplomot építeni, ereklyét építettek az oltárba. Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg abban is, amikor az oltárba temetik a névadó szentet. Nem is mindig marad el az altemplom amiatt, hogy (asztallappal lefedett) kád kerül oltárként elhelyezésre. A kád, mint oltár pedig elterjed: a San Nicolaos in Carcere-templom főoltára, a Teverén túli Mária (Santa Maria Trastevere) templom főoltára vagy a Szent Bertalan-templom főoltára a szigeten (San Bartolomeo) éppen úgy kádból van, mint a hét zarándoktemplom egyikének, a Jeruzsálemi Szent Kereszt (Santa Croce in Gerusalemme) templomnak a főoltára stb.

A kád válik tehát szarkofággá és a formája szarkofág vagy koporsó formaként is polgárjogot nyer. A forma jelentésbővülése a formahasználatban is jelentkezik. A kád-oltár divatos formaként terjed el, hiszen Róma nemcsak a katolikus egyház központja ekkor, de az éppen divatossá váló barokk stílusnak is korszakos jelentőségű mintakönyve. Szent Ignác sírjánál például nyilvánvaló a formai hasonlóság. A hazai oltárok esetében is kimutatható koporsóforma a barokk oltároknak nyilván ennek az egykori antik themák kádjából eredeztethető formának a megjelenése.

A koporsóformájú oltár tehát, úgy tűnik, az egykori kőkádaknak a szarkofágként való újraértelmezése révén a császári themák kádjából ered formailag, tartalmilag pedig egyszerűen az ereklyekultusz él tovább benne.

¹ ApCsel. 2. 46; ApCsel. 3.1; ApCsel. 5.12.

² Tradicio Apostolica XX.

³ Didakhé VII.: „Kereszteljétek meg őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében élő vízben”, ha erre nincs mód, más vízben(hidegben vagy melegben), s ha egyikben sem lehet, akkor „háromszor önts vizet a fejére” (7,1-3).

Peter. C. Abonyi

A FELVIDÉKI KÉT SZENT SZÍV-TEMPLOM

A templom építésének ötletemég a kommunista uralom, a vallási elnyomatás idejében született és fokozatosan körvonalazódott a kelyi katolikusok, bölcselek és irodalmárok, például Hanus és Kutnik professzorok gondolataiban, míg az 1989-es bársonyos forradalom után végre lehetőség nyílt a megvalósításra is. Minthogy az elképzelés hosszú időn át az építészek és képzőművészek érdeklődésének homlokterében állt, természetes volt, hogy megpróbáljuk folytatni a megszakadt hagyományt. Jelen volt ugyanakkor az igény a templom, mint szakrális tér újszerű, modern megformálására is. Ez az alkotás a helyi társadalom legszélesebb rétegeinek lelkes és önfeláldozó akaratából és részvételével született. A terv a kifejezés teremtő szabadságának részegítő megélésében fogant, s a megvalósítás egyre tágasabb lehetőségeiben sikertült megszületnie. A templom ajándék Jézus Krisztusnak, s egyben uralkodása harmadik évezredének kezdete is. Ajándék a szó konkrét értelmében, mert alkotóinak többsége nem pénzért, hanem jószántából, vagy csupán jelképes tiszteletdíjért dolgozott. Az építkezésen a lakosság egésze dolgozott, és maguk viselték a költségeket is; sajátos helyzet, amikor a megrendelő, a beruházó, a kivitelező és a felhasználó ugyanaz a helyi civil társadalom. Ez a helyzet a konszenzusos, demokratikus párbeszédet és az egybegyűlteket és résztvevőket mindegyikének egyenjogúságát követelte meg. Külföldről mindenfelől megértés és

bátorítás érkezett. Az épület befejezéséhez a kifejezetten e célra alapított *Archa Locus* jóvoltából nemzetközi képzőművészeti szimpozion nyújtott segítséget. Az *Archa Locus* a magyarországi, balassagyarmati *Arttékával* és a közeli Ruzomberokban működő *Rozetával* együttműködve végezte a szervezést. Sok szlovák, cseh, magyar, lengyel, olasz és francia művész vett részt a szimpozionon és működött közre a munkálataokban. A soknemzetiségű, sokvallású és sokmesterségű résztvevők nyílt, szeretetteljes együttműködése és párbeszéde ökumenikus lelkeséget és inspiráló légkört teremtett; ezt lelkesen üdvözölte a katolikus egyház, s a pápa levélben fejezte ki örömét. A közös műalkotáson való munkálkodás a legjobb módja annak, hogy legyőzzük előítéleteinket és áthidaljuk a köztünk lévő különbségeket. Hiszem, hogy ez sikerült nekünk, akik egy hajóban eveztünk és evezünk mindannyian.

Tervismertetés

A terv a következő érzelmi-organikus stációk sorozatában keletkezett: óhaj – remény – hit – szeretet – beleérzés – inspiráció – képzelet – ábrázolás – megvalósítás – kontempláció. A templom Jézus Szent Szívének és a Szűzanya Tiszta Szívének nevére nyert felszentelést. Az építés szándéka a szívben és a szeretetben fogant, s a kész mű mindenekelőtt kifejezőerejével ragadja meg a szívet és az érzelmeket. Paradox helyzet, hogy

végző megjelenésében nem a hagyományokat követi, mégis képes megszólítani az idősebbeket is. Elkészültét a közösség örömmel és mély megilletődöttséggel üdvözölte. A terv gyökere a bibliai keresztény szimbólumok megtestesülése. Az építészeti elemek mindegyikének megvan a maga szimbolikus elnevezése; ezek a szimbólumok számtalanféleképpen kapcsolódtak egybe, és különös viszonyaikban ők alkotják a keresztény organikus kultúra gyökereit és hagyományait. Az építész e szavainak és kifejezéseinek kapcsolatai – mint sajátos, leibnizi *monászok* csoportosulásai – jóval többek, mint egyszerű mondatok. Az így támadó „beszéd” a kollektív kulturális tudattalan nyelve, amely legyőzi az intellektuális-ideológiai konstrukciók felszínes linearitását, és megteremti a rész és az egész természetes, szerves kapcsolatát; az *egység a szá-*

mosságban és számosság az egységben állapotát. Az építész nagy lehetősége, hogy feltárja a jelentés azon tartományait, amelyeket mostanáig csak a mesterség különleges törvényeinek ismeretében, a gótikus szobrászat vagy a barokk festészet fogalmaival lehetett megközelíteni. Ma már nem leegendő, ha felfestjük a diadalív két oldalára az alfát és az ómegát; ezeknek közvetlen és szerves módon kell megjelenülniük magában az építészeti konstrukcióban, a tér szerveződésében és az épület körvonalaiiban. A templom a kereszténység mítoszának fogalmi szerint értendő szerves struktúra, amelynek két centruma a szentély és a hajó, s két kompozíciós főtengelye van; egy *héber* és egy *hellenisztikus*, mert e két minőség alkotja a kereszténység gyökerét. A kulcsszimbólumok a ház és a hajó, s mint ökumenikus jelkép, a kereszt. A hajó szimbóluma a jelentés

három fő síkján lelhető fel: Noé bárkája, a templomhajó és a tető, amely egyben a mai kor űrhajójának jelképe is. A szimbolika így bontakozik ki a legapróbb jelentésrészletekig. A templom terében és a hajó terében megtett, minden sétának megvan a maga egyedi, szimbolikus értelmezése, ahogy az

emberi életen való végighaladás (*végigvitorlázás*) Krisztus életének személyes síkon megvalósuló metaforája. Minden egyes jelentésréteget elmagyarázni nemcsak lehetetlen, de szükségtelen is. A lényeg, hogy nyílt szívvel, előítéletek nélkül fogadjuk be ezt a műalkotást – vagyis úgy, ahogyan alkotói létrehozták.

Ferencz Marcel

VÁR ÉS STADION PÁRHUZAMA

„Felix Magath, a Bayern München vezetőedzője a szezon előtt azt mondta, hogy a klub új stadionja valóságos erődtémény lesz, amelynek segítségével tovább bővíülhet a klub dicsőséglistája.”
(A bevehetetlen aréna. Nemzeti Sport, 2005. 12. 26.)

Aki stadiont épít, várat épít. Teremteni és építeni csak erőtartálékból lehetséges. Csak erős szervezet képes biológiai védekezésre, a nemzet önvédelmi képességének tárgyi bizonyítékai egykori várainak maradéka. A védeni tudás fizikai és szellemi értelemben területfoglalással jár, ami maga az oltalom, időbirtoklás. Aki az időt birtokolja, az megállíthatja, saját ritmusára igazíthatja. A stadionokban váraink új formában szülehetnek újjá és hirdethetik a nemzet képességeit, a sport diadalát.

Ez az eszmefuttatás a közel két éve folyó stadiontervezési munka hozadéka. Irodánkban a 2012-es labdarúgó Európa-bajnokságra 64 kísérleti elgondolást alapul véve öt stadion terve készült el, pontosabban vár a végleges kicsiszolásra. Építészeti értelemben kivételes léptékű és funkciójú feladatokról van szó. A méretezés már nem is építészeti kérdés, a térszervezés ebben a dimenzióban térképzési stratégiát követel. Szeretném bemutatni, hogy ez a térképzési stratégia milyen sajátos összefüggések értelmezése révén áll elő a stadiontervezésben.

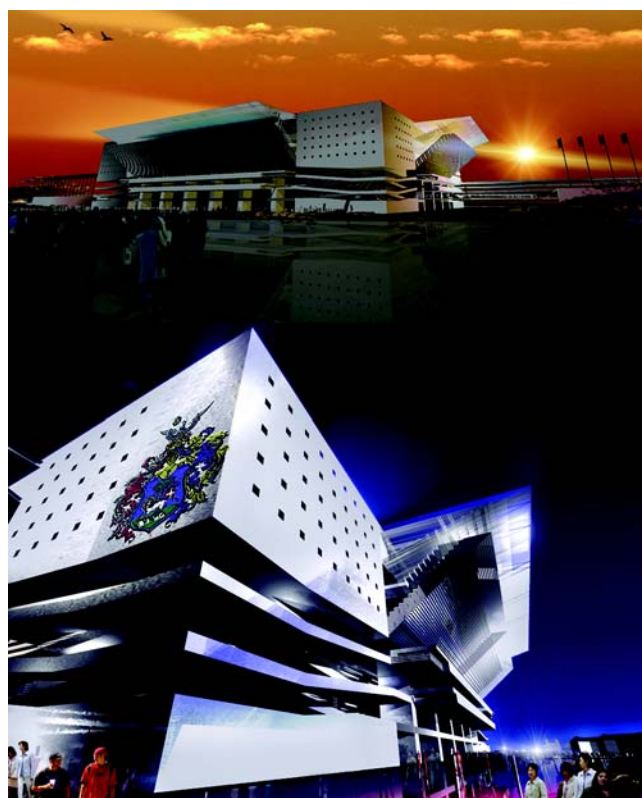
Hadi- és sportstratégiai párhuzam a rendszerfelépítésben

Egy szárazföldi hadsereg mozgósított állománya országos szinten 100 000 – 200 000 fő. Az ókortól a legújabb korig a hadseregek létszáma nem változik egy adott földrajzi területre vetítve. Ez a szám az ókorban az alacsony technikai lehetőségek miatt óriási, jelenkorban a technika fejlettsége miatt a megnövekedett népességre vetítve viszonylag kicsi.

Figyeljük meg a haderő és stadion befogadó képességének kapcsolatát. A hadsereg hadtestjeinek száma meglepő hasonlóságot mutat stadionjaink számával egy komoly labdarúgó torna idején. Hazánkban a honvédség 4 hadtestből áll, ugyanígy egy nemzetközi sporteseménynél is négy fő stadionra van szükség. A régiófelosztás elvi képe is azonos, a hadi és sportközpontok földrajzi elosztása az ütőképes működés biztosításának megfelelően azonos. A nemzetstratégia katonai és sport szempontból sajátos egybeesést mutat. Egy régiónyi haderő létszáma, azaz egy hadtest éppen megtölt egy stadiont.

A hadtest belül dandárookra, régi nevén hadosztályokra és parancsnokságokra oszlik. A stadion közönsége lelátómezőkre és szektorokra. A szektorokban egy-egy közepes település hadrendre fogható férfilakosságának megfelelő létszámnyi néző ül egymás mellett, és egy kisvárosos egy lelátómezőn. Az egy

A gyulai vár és a székesfehérvári UEFA 2012 stadion tanulmányterve (Ferencz Marcel és munkatársai)

kiürítési útvonalra fűzött szektorok ezredeket, míg a lelátómezők hadosztálynyi embert jelentenek. Két „hadosztály” alkot egy szurkoló csapatot. A hadtest különböző rendeltetésű hadosztályokból épül fel, ahogy a közönség a lelátómezőkön is különböző szerepekben van jelen. Egy hadtest 4-8 hadosztályból áll, akár a lelátómezők összesége a stadionban. Minőségbeli osztályozás szempontjából is hasonló az arányszám. A hadseregben lévő tisztek létszáma megfelel a stadionban helyet foglaló VIP nézők számával, ami az összlétszám egytizede.

A legkisebb területen történő szervezett létszámmozgás maximális értékeit kell teljesítenie a jól működő stadionnak – a katonai analógiának megfelelően. A stadiontér a XXI. század hajnalán megteremti azt a lélektani helyzetet, amikor két „hadtest” egymásnak feszül egy térben. Ezt a nemes küzdelmet labdarúgásnak nevezik. A stadion térben és időben modellezi azt felső létszámhatárt, amely népcsoportok „társadalmi sorskérdéseinek” eldöntésére képes – sportjátékok formájában.

A hadiesemény és a sportesemény ebben a dimenzióban megint csak azonos szervezőképességet követel országos szinten. Az eseményszervezés, infrastruktúra, logisztika, műszaki biztosítás, építésstratégia a mai napig azonos léptékű mindkét területen. Eredményességének feltétele a politikai és társadalmi közakarát. Ennek a léptéknek a megfelelő kezelése nemzetközi mércével mért rangot jelent. A sport és hadi kultúra helyzete egyaránt az ország szervező- és ítélőképességének mércéje.

Építésstratégia párhuzamok

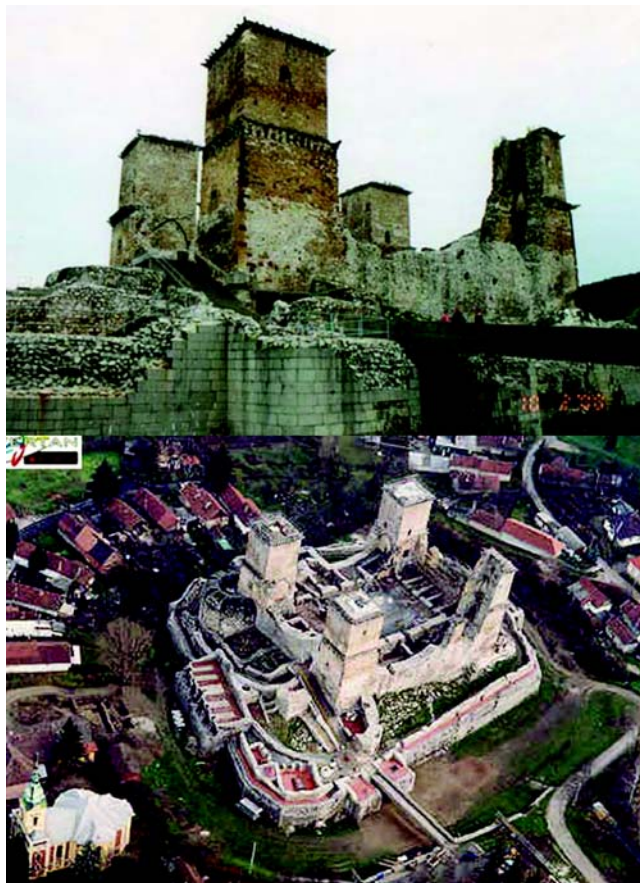
I.sz. I. század: Aphrodisias, Görögország. A kor egyik legnagyobb fennmaradt stadionja 262×59 m főméretekkel. Befogadóképessége 30 000 fő. 30 sora 42 szektorra bomlik, benne soronként 23 ülőhely; kétoldali feltöltéssel, két pályabejárattal. Alépitménye föld, a lelátó faragott kő.

Laodicea, Görögország. A stadion hasonló paraméterekkel készült, köveit már széthordták, ezért jól mutatja az alépitmény építéstechnológiáját.

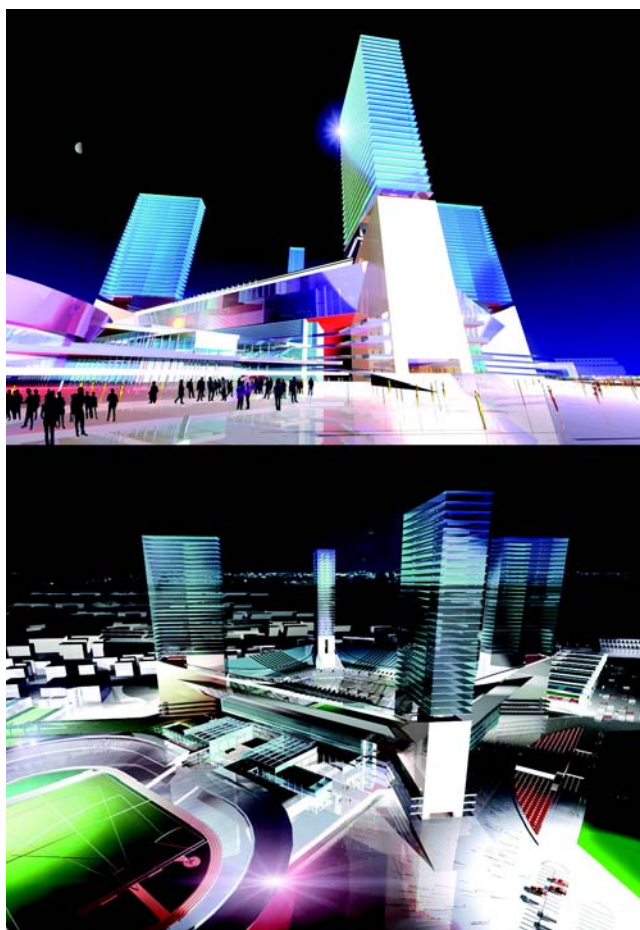
A hadiközpontok és sportcentrumok a történelmi ismereteink kezdetektől hasonlóságot mutatnak. A hadiközpontok körét azonban szűkíteniük kell. Azok az építmények kínálkoznak összehasonlításra, amelyek építésstratégiai szempontból az alábbi fő kulcselemekre épülnek: a terepalakzatra, amely lehet sík vagy enyhén dombos, az országos főútvonalak kereszteződésére és a természetes, nyílt vagy rejtett vízkapacitásra. Ezek a kulcselemek a pillérei a mindenkorai építésstratégiai rendszereknek, amelyből az ekkora léptékű építészeti megoldás fakad.

A sánctörzsek legegyszerűbb építési formaként őrzik ezt a kialakítást. Ez a megoldás felhasználja a rendelkezésre álló földmennyiséget, teret határoz meg és egyben védelmi gyűrűt alkot. A keletkező belső terület a sánctörzsek esetében megfelel a stadionok belső terének. A sánctörzsek belső oldalai és a belső sík terület hasonló nagyságrendű, mint a lelátók és küzdőterek összessége. Metszetüket tekintve a sánctörzsek, földvárak azonos magasságokat érnek el, mint a stadionok lelátói. Zárt természeti formaként jelennek meg és minden egyéb épített létesítménynél hosszabban elnyúló tömegük már a földrajzi táj léptékének megfelelően hat mind architektúrában, mind szerkezetben.

A stadionok építészeti megjelenése a városi közegben a kőből épített várakéhoz hasonló, azokéval azonos a környezetükben álló épületekhez való léptékbeli eltérés és a funkció diktálta sajátosságok.

A diósgyőri vár és a budapesti Puskás Ferenc Stadion négytornyos tervváltzata (Ferenc Marcel és munkatársai)

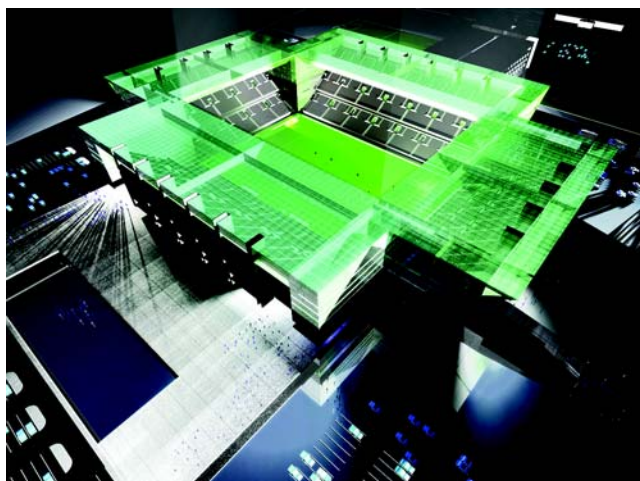
A római Colosseum és a Puskás Ferenc Olimpiai Stadion UEFA 2012 tanulmányterve (Ferenc Marcel és munkatársai)

A kővár hadi követelményeknek, ahogy az újkori stadionok a sportesemény követelményeinek megfelelően „továbbépíti” egy helyszín természeti adottságait. A vár mesterséges sziklafalat állít az ellenség elé, a falakon kívül rendkívüli állapot uralkodik, míg odabent a hétköznapi élet folytatható. A stadionban a belső tér védelme lehetővé teszi, hogy ott rendkívüli állapot uralkodjék, azaz sor kerüljön a küzdelemre, amíg a falakon kívül a hétköznapi élet zajlik. Mindkét funkcióhoz hasonló kapacitást biztosító forgalomtechnikai megoldások, építéstechnikai követelmények tartoznak. A hatalmas térfalak dimenziói meg egyeznek, formanyelvük rokonsága természetes következmény. Ezért használja a mottóban idézett – szakmai szempontból laikus – labdarúgóedző a szót: erődítmény. Pontosan fogalmaz, mert ez a szó fejezi ki azt a szándékot, mely a léptékének megfelelő egységben képes tartani az építményt. A homogenitás, a körülkerített belső üresség, a gyűrűerő ősi védelmi képe, mint a stadionépület lényege fogalmazódik meg az edző találó mondatában.

Zárszóként egy továbbgondolást igénylő kérdés: Miért a tized a legkisebb egység a hadseregben – tudjuk a közelharcban a terepen az alakulatok (gyalogság) között ilyen egységek között zajlik a tényleges küzdelem – és ugyanez a létszáma a futballpályán egymással megütköző csapatoknak?

A debreceni stadion UEFA 2012 és a győri stadion UEFA 2012 tanulmánytervei (Ferenc Marcel és munkatársai)

Kőszeghy Attila

TORONYHÁZAK ÉS JÖVŐPRIVATIZÁCIÓ

Nagyvárosainkban a hetvenes évek után a korszerűség jegyében épült sokszintes épületek, kistelepüléseinken az üzletek és intézmények épületei néhány kivételtől eltekintve rettenően rondák. A néhány magasház, amelyet *a klerikális térszervező elemek* ellensúlyozóiként is aposztrofáltak, egytől egyig primitív hasáb formát öltött. Az új évezred kezdetén mi változott? Az utakkal finoman érezett történeti városszövetben túlméretes társasházak, üzletházak feszítenek, a korszerűsége, a világtendenciákra hivatkozva pedig ingatlanfejlesztők sora sürgeti magasházak építését, egyelőre a fővárosban. Szakmai közösségnek álcázva oktatják ki az építésztársadalmat, hogy mit kell érteni korszerűségről, hogy a magasházak számos értékkel, például közösségformáló erővel is rendelkeznek. Ez abban értelemben igaz is, hogy a toronyházak építésében érdekeltek közössége láthatóan már létrejött.

Itt már nem egyszerűen ingatlanspekulációról van szó, hanem *városspekulációról, városok arculatának trikkös birtokbavételéről*.

Jean Nouvel és kollégái is megtalálták azt a „közösséget”, amely „friss elemet” hozott Barcelona történeti városképébe, szegényes, jelentéktelen vakarékká leértékelve még a Sagrada Familia tornyait is. Ideje követni a példát. Ügyesen kell érvelni, például az Eiffel torony városképszerző és jelképi erejére lehet hivatkozni. Arra ne utaljunk, hogy ha a műemléki kultúra e termékében biztosítók irodái világitanának, és ha e termékből vagy hasonmásából tucatnyi megépül itt-ott, akkor oda a nagy jelképi erő. Mivel a szögletes toronyházak hatalmas sokaságukban igazából csak egyetlen város, New York identitáserősítői

lettek, a többi város pedig többnyire csak elszenvedője lett a toronyházépítő akcióknak, símulékonyabb, hengerded formákkal kell illeszkedést szimulálni. Az Eiffel-toronyhoz hasonlóan egyéni, a profitszerzésre alkalmatlan, tehát gyakorlatilag másolatok kivitelezésére nem ingerlő megoldásokkal.

A barcelonai fallikus elem magánbefektetők számára tartós profitot ígérő iroda-nagyüzem. Nem is egyetlen, egyedi jelszerű példány. Nemrég Londonban jelent meg Norman Foster építő „közössége” jóvoltából. Ki tudja, hol fog tucatszám állni, sajátosan perverz intellektuális életnek is teret adva. Aligha Budapesten.

A toronyházépítő törekvések elfogadtatása a múlt tényeinek és a jövő lehetőségeinek alapos átszínezését igényli. A múltbeli jelenségeket a jelen értékszemlélet áttetsző fóliájába csomagoljuk, hogy korábban jelentéktelennek vélt részletek kiemelkedjenek, egykor fontos mozzanatok pedig érdektelenné váljanak. Az átszínezett múltak birtokbavétele és rendszeres átsomagolással frissen tartása járványként terjedve színezheti át a lehetséges jövőket. A hagyományos város múltbeli „felszínét” unalmassá halványíthatjuk. A történeti városrészek épületei: ahány ház, annyi műtszelet, annyi szín. A másoknak sűrítetlen-elmondás jegyében, a turisztikai követelmények nyomása alatt túlszínezzünk. Hasonló követelményekből eredően a jelent antikoló, a köznapi racionalitást romba döntő, elhomályosító jövők előrecomagolása zajlik. Ahogyan a klasszicizáló stílustörekvésekkel szinte összenöve jelent meg a romantika eszköztára, egy viszonylag szűk elit réteg változatosságigényére érzékenyítve, az akkori „prelogisztikai”, korlátozott közlekedési és ellátási lehetőségek között.

Barcelona új ékessége. A város szövetébe bábozódott, annak, képét eddig álarcként hordozó multi cégek nyálkás szörnyalakjai gátlástalanul dagadnak elő, a befogadó várost kopott háttérre degradálva.

A jelenben kitervelt jövőtermékek a még bizonytalan mozzanatok meghatározatlanul hagyása érdekében, de a túlzott homályosság elkerülésére a színezés visszafogását, egyetlen színzónába szorítását követelik. Ezt a fakítás-kényszerű megtagasztalta, aki megpróbált már modellek nélkül alakot, arcot festeni. Átvitt értelemben egyetlen színzónában, erős intenzitás-eltéréseknek teret adva megjelenő jövőtermékek a jelszerű, a tartósan kiemelkedő szerepre szánt építmények. Sajátos kitérési kísérletet mutatnak színezés tekintetében az ezredvégtől megjelent, változó színekkel világító óriás építmények. Mivel az irodaház vagy szálló jelleg részleteinek változása formaváltozást nem generálhat, a folytonosan változó praktikus világítási jellemzők kínálják azokat a rendezetlen felszíni változásokat, amely változások hiányzó drámai sűrűsödései és dinamikája egyetlen, a praktikumtól független dinamikus színváltozás képével jeleníthető meg. Tehát az a színezés, amely Lyonban az operaház termeiben tartózkodók számától függően változó, a barcelonai toronyháznál a tartószervezetekben növekvő-csökkenő feszültségekhez hangolt, de Dubai szuperszállójánál is független bármiféle belső megvilágítási elvárástól, ad erőteljes, összefogott változást, háttérbe szorítva a változó funkciókhoz kötődő, most és a jövőben is jellegtelenné fényszövedék képét.

Ez a színvarázslat igazi média-csemege. Az új óriásépítményeken átfutó színátmenetek média-felértékelése automatikusan fakó média-öntetbe süllyeszti a környező városzövedéket. *Hatékonyabb és költségtakarékosabb valami általában vett városkörnyezet értelmezésére ható átszínezés, mint a történeti város egyes építményeinek látványelemeire vonatkozó személyes vonzalmak befolyásolása.* Médiaorientált toronyházak történetünkben így lehet Budapest mai látképe az európai nagyvárosok toronyházakban kifejeződő korszerűségéhez képest avitt, elmaradott.

Az átértelmezések mozgásterét kultúránk építészeti ideológiai adják. A modern építészet megszokott értelmezési sablonjaira a posztmodern majd a dekonstruktív építészeti áramlat átszínező föliákat rakott. A historizmus korától a közelmúltig a legszélesebb szakmai körben elfogadott nézet volt, hogy a forma követi a funkciót. Ezt szolidan, tréfásan átformálta Eisenman: a forma követi a fikciót (*form follows fiction*). Az új szöveg a régi szerkezetet megtartva jelent meg. Sem a posztmodern, sem a dekon nem igényelte a logikailag össze nem kapcsolódó, csupán egyidejűleg létező minőségekből montázsolt árendszer egészének érvénytelenítését.

Talán annak belátásából is eredően, hogy nyilvánvalóvá vált: megszüntethetetlen a toronyházasított városok felszínének, morfológiai arculatának zavarossága, a radikális átépítés forrásainak hiányában vagy a harmonizálási kísérletek ügyetlenségei folytán. Logikailag értelmezhetetlen magyarázatok bő áramával kell elhítenni, hogy az anyaghasználat újításai vagy a szerkezeti rendszer új terhelési formái a formák széttöredezésének ellensúlyai lehetnek, akkor is, ha a funkció és szerkezet dominanciája kétségessé vált. Mintha továbbra is léteznének olyan mérlegek, amelyek serpenyőbe egymás ellensúlyaiként lennének rakhatók az épületek formái és funkciói vagy formái és szerkezetei.

Kontextusszínező utakon

A számítógépes eszköztár fejlődésével nemcsak lehetővé vált, hanem szinte mágikus vonzerővel jelentkezett a körülmények alaposabb feltérzésének igénye, elsősorban a jövőlehetőségek

körvonalainak pontosabb kirajzolására. Jelentős teret nyert a kontextusok folyamatos figyelése és értelmezése. A kis tévedések, félreértések súlya a modellekben megnőtt, nem függetlenül a pillangóeffektus talán már túlzottan gyakori feltételezésétől.

Az építészeti alkotásokkal szemben támasztott követelmények között *a közelmúltig a jelenlegi környezetbe illeszkedés értelmezése volt hangsúlyos.* A lehetséges jövőkhöz történő rugalmas alkalmazkodás követelménye elsősorban a spekulációs építéseknel jelent meg. Nem véletlenül. A nyereségorientált befektetések minden formájánál óriási energiát fordítanak a kontextus és kontextusváltozás értelmezésére. Az építmények körében, ahol a megtérülési idő lassú, különösen fontos, hogy ne ismétlődjön meg az a gyors avulás, amely a hatvanas-hetvenes évek épületformái körében volt tapasztalható. *A legkevésbé rugalmasan alakítható jelenség, az épületforma többféle értelmezésének lehetősége lényegessé vált.* Elégtelemmé minősültek a gyors sikert hozó, az éppen fennállóhoz igazodó álszerű látványosítások, de leértékelődtek a környezetbe illeszkedés olyan építészeti kísérletei is, amelyek csupán az épület kapcsolódásainak privát víziók szerinti gazdagítására irányultak. Felértékelődött a formatervezés, de nem csupán a korábbi évtizedek divatcentrikus megközelítésével, sem valami klasszicizálódság követelményével. Követelménnyé vált az átjárók, átmenetek, áthatások hangsúlyos jelenléte is.

A kontextualitás közkeletűen elsősorban a jelen környezethez való folyamatosan igényes illeszkedés, a beillesztendő részéről is bizonyos mértékű alkalmazkodással. A kontextus-központú tervezés ilyen értelemben alaposan felértékelte, mint jelentős háttérmunkát, körültekintést igénylő aktivitás. A körülmények gondos feltárása kapcsán az új ingatlanok jövőbeli értékőrzése, értéknövekedése azonban ritkán válhat témává, mivel ez nem illő a meglévő értékek iránti elragadtatás jegyében. Látens módon azonban jelen van az a gondolat, hogy az ingatlanérték megőrzésére kedvező, talán a legolcsóbb megoldás az új építmények történeti városrészekbe illesztése.

Toronyházak is beékelhetők ilyen környezetbe, a folyamatos és dinamikus fejlődés érzékeltetése jegyében, a múzeumra degradálódás elkerülése magyarázatával. Így a történeti városok szívébe késként belevágott magasházak Piszkos Fred *jobb-helybenhagyni-mint-kihúzni* kéréséhez hasonlóan kriminális, de érdekes alkatrészei lehetnek a legtöbb nagyváros összképének. A jelentőség és a kiemelkedés mibenlétének újraértelmezése hivatkozási alapot találhat az épületek kiemelkedését értelmező elgondolások évszázadokon át jellemző változásában. Ilyen csúsztatásokkal azonban ritkán találkozunk.

A kontextualitás valójában másról szól. Arról, hogy szándékolatlan egymásnak ellentmondó értékek összelapátolásával értelmező konglomerátumot készítünk, amelynek folyamatosan lesznek éppen érvényes oldalai. A hatvanas évek építményeinek legtöbbje mára esztétikai és erkölcsi értelemben is alig püderezhető ócskasággá vált. Az építmények felszínei alkalmatlannak bizonyultak a megújulásra vagy a folyamatosan fiatalon tartásra, a patinásodásra. Lekéstek arról is, hogy a média eszköztárával a szembetűnően rokonszenvesebb korábbi építmény-környezetnél kívánatosabbá fényszövedjenek. Az értelmező eszköztár és az értelmezésre alkalmas építészeti megnyilvánulások köre sem érett még meg a kontextualista megközelítésre. Lehetséges azonban, hogy a hatvanas évek ma ócskának

Bán Ferenc tokaji építészeti kísérlete áthatoló és áthatolható. Kontextusképe egymástól távoli építészeti értékvilágokat reprezentál. (Fotó: Kőszeghy)

tűnő építményei számára a közeljövőben már megnyílnak a felértékelésre is lehetőséget adó értelmezési utak.

A kontextualitás jegyében az építményeket nem a mai értékelő megszokások szerint kell megítélni, hanem tág teret kell adni az egymásnak ellentmondó értékfelfogások érvényesülésének egyazon helyen-építményben. Nemcsak azért, hogy az eltérő értékfelfogások valamelyikének érvényessége folyamatosan felértékelhetővé tegye a létesítményt, hanem azért is, hogy *a belső ellentmondások sajátos szabályozóként működjenek.*

A funkcióközpontúság, az anyagi vagy a szerkezeti meghatározottság hangsúlyozása a felszín rovására ilyen módon kaphatott szerepet belső szabályozóként a historizmus szemléletének romantika-kori térhódításától napjainkig. Az anyag-funkció-szerkezet-forma összefüggésrendszer az elszabaduló romantika vad építészálmainak megfélemezőjeként, de a szerkezet apoteózisa és a mértéktelen formaredunkció ellenében is működhetett, *s a formai igényességre törekvésnek bizonyos támaszt adhatott.*

A nyers funkcionalizmusba nem szorult kontextualitás révén várt forma-felértékelés azonban váratlan fordulatot vehet, ha a belső árendszerképzők helyett külső tényezőként az igénytelen formák körüli médiamunka erősödik. Minimális élőmunkával előállítható, véletlengenerátorokkal is produkálható a festőiség látszatát keltő felület. Sőt, aki ilyen eszköztárral nem él, szalonképtelenné válhat, mint aki túlzott mennyiségű manuális munkával kvázi-rabszolgamunkát igényel.

Az építészeti polarizálódás főiránya a szétaprózott formáló tevékenység és a szétaprózott formák leértékelődése, az egyéni formai megoldások hobbijelenségekbe degradálásával, szemben a paneles építésmódnál jellemzőnél is nagyobb volumenű, sűrűbb és belsőikben változtathatóbb megoldásokkal, amelyek a formáló folyamatban látszólag nagyobb teret adnak a kreativitásnak. Azonban az egyéni autonóm formáló lehetőség gyakorlatilag megszűnik, a formaváltozás lehetőségének megszűnése az alakzatok látszó külső felületén is jellemző. Ez a szerkezet, anyag és funkció belső szabályozó szereplők közül a szerkezet dominanciájára vezet. A funkció, ha nem is szabályozó szereppel, a működési jellemzők iránti követelmények változása miatt változó, ilyenként akár uralkodó lehetne. Csakhogy ez a változás nem pulzáló, *nincs visszatérés valamiféle belső önszabályozás folytán módosult jelleggel.* Az anyagok sem generálói a formaalakulásnak. A szerkezeti jellemzők, az erőjáték nyerhet mindenképp feletti jelentőséget. Elsősorban ebből következhet a toronyházak iránti vonzalom, az ilyen mérműkies építmények iránti lelki igény. Az erőjáték kegyetlenül szigorú, minden formai szabálytalanság hatalmas anyagöbbltetet és egyetlen szerkezetsűrűséget eredményez. Az épület körüli

mozgás során észlelhető, a szerkezeti rendszer uralmától nem korlátozott formaváltás lehetősége minimális.

A formák felett uralkodó szerkezeti erők az építető életformák felett uralkodó erőit reprezentálják? Talán ilyen szerepet is kapnak. De a városok toronyházai a hagyományos városszövet felett nem uralkodnak, hanem azt semmibe véve más toronyházakkal együtt a korábbi „lapos” várossal kapcsolatba nem hozható *új morfológiai képletet formálnak.* E képlet alakulásában már nem az anyag-szerkezet-funkció-forma négyese adja a belső szabályozó árendszer résztvevőit, bár a négyes minden tagja nélkülözhetetlen a toronyházak körében. Lehetséges, hogy az *energia-dinamika-logisztika-azonosítók* együttese vagy ezekhez hasonló konstrukció működhet a hagyományos négyeshez hasonlóan eredendően rossz hatékonysággal.

Az azonosítók valamiféle módon az emlékeztetéssel állnak kapcsolatban. A logisztika a szállítással és tárolással, átsomagolással mint működéssel létezik. A hagyományos város építményeinek statikussága ellenében a toronyházak állandó jelzője a dinamika, amely a méretnövekedések körén túlmutat. Egészen profán módon, fogyasztatóként és megtakaríthatóként jelenik meg az energia. Mintha a forma változtathatatlansága és az energiahasználat változtathatósága, illetve a formai változtathatóság és az anyaghasználat merevsége egymás inverzei lennének. Az energetikai nézet dominanciája mellett, a formai dominancia helyett egy, a felszínjellegektől idegen azonosító-készlet jut szóhoz.

Az azonosítók nem az egész formáját adják elő. Távolról egyetlen laposnak tűnő nézetet kapunk csupán. Abban a közelségben, amikor a többi jelleg jelentőséget kap, az egészre utaló identitásjelzőket a szinte tapintható közelségűnek tűnő hatalmas felület „sűrűlődségi jellemzői” mellett az egész szerkezet néhány elemének roppant személyes, óriásként fölénk magasodó alakzata és a működések jellegzetes sűrűmánya adja.

Dobó Andor matematikus gondolatai lendítenek tovább. Dobó levele hajnali meditációm után reggel érkezett. Arra utal, hogy a görbült tér-idő és a domborzat közötti kapcsolat számunkra érzékelhető mintázatot hozhat létre. Az egykori geodéta, Végh-Alpár is erre utal a földszugárzás-jelenségek körüli monológiájában (Végh-Alpár, 2006). A gravitáció változásának érzékelése képtelenségnek tűnik, ezért eddig a mágnesség változását tartottam érzékelhetőnek. Az éterszerkezet elemi pörgettyűinek sokszoros méretű rezonánsát vélem érzékelni az általam mért földszugárzás-fonatszerkezetben. A térgörbület-változásokról is úgy tudjuk, hogy iszonyatos méreteknél válnak megfigyelhetővé. A mi receptoraink tehát legfeljebb e görbületekkel valamilyen szögben hajló gravitáció- vagy

mágnességérték változásánál szinte kés élességgel fellépő „villámlást” érzékelhetnek.

A gravitációs értékek csekély eltérése miatt kényszerült Eötvös arra, hogy a nehézségi gyorsulás vízszintes komponensét, deriváltját mérje. Ha a földkéreg vastagsága tíz kilométerrel megváltozik, a gravitáció változása olyan csekély, hogy egy száz kilós ember súlya csak néhány grammot nő vagy csökken. Egy fél kilométer magas toronyház helyi tömegtöbblete sem okozhat egytized grammnál nagyobb eltérést. De gondoljunk arra, hogy a tömeg ilyen csekély változása mögött milyen jelentős hullámvilág-változásnak kell működnie. E változások a legkisebb mértékben görbült terekben is hatalmas eltéréseket, sűrűsödéseket generálhatnak. Gánti Bence figyelmeztet, hogy ezek a sűrűsödés-mintázatok eredetük szerint lényegesen eltérőek lehetnek. Ez talán úgy is érthető, hogy létezhet a Föld körül viszonylag egyenletesen szövőődő fonatszerkezet, és létezhetnek a fonatszerkezetben helyi mintázatokat kialakító helyi hatások. A táj morfológiája és a városi építmények együttesének morfológiája által előidézett mintázat mellett az élőlények is eltérő tartóssággal és kiterjedéssel véshetnek e fonatszerkezetbe mintázatokat. *Úgy tűnik, a toronyházak a hagyományos „felszínes” formaszemlélettől nem csupán a szerkezet kinti-intétt szerepkörbe emelése felé fordítják figyelmüket.*

Toronyház-kilátások

Az újkori demokráciák keretében még 2006-ban is építészeti, városszabályozási alapismeretek megszerzésére nem kötelezett politikusok döntenek városépítészeti kérdésekről.

Elvileg minden eszköz rendelkezésükre áll ahhoz, hogy ne alkalmi vélemények, hanem ellenőrizhetően hiteles, a döntéshozóktól független szakvélemények alapján döntsenek. De ritkán élnek ilyen eszközökkel. Nyilván kockázatos a helyi viszonyokat nem ismerő, független szakértők megjelenése. Ráadásul cseppet sem bizonyos, hogy e szakértők nem húzzák be a küszöb alatt saját baráti körüket.

Reggel azt olvassuk egy napilapban, hogy veszélyben Budapest csodálatos látképe, mert toronyházak fogják szétszaggatni. A toronyházak pártolóit és a tiltakozókat egyaránt illik földbe döngölni vagy magasztalni annak tisztázása nélkül, hogy a ma gyakori, negyven méter magas házak mellé hány méteres és milyen jellegű tornyokra gondolnak.

Délben arról tárgyal egy tervpályázati zsűri, hogy hiába jobb x terv valamennyi többinél, ki kell zární, mert nem tartotta be a szabályozási előírásokat, amelyek szerint a Dunapart ominózus részén a kialakult beépítést szolgálóan követve össze kell építeni a házakat, minden más megoldás tilos. A legjobb terv ettől eltér, tehát inkább nyerjen és épüljön egy rondább ház. Nem lehet építészeti minőséghez igazítani a szabályozást. Üzleti szemponthoz lehet. A rózsadombi SZOT-üdülő feltupírozott hernyóépületéből a civil szervezetek nyomására a vállalkozó két szintet levág, miután a város főépítésének ugyanerre vonatkozó nyomását építészethez értő jogászok érvénytelenítették. A hernyó egyébként éppoly ronda marad, mint volt.

Este megkérdezzük: hol is van megírva az egyetlen helyes megoldás. Ha nincs ilyen, akkor talán megnézhetnénk, hogy épültek-e egyáltalán olyan toronyházak, amelyek a történeti városok új ékszereivé váltak, talán megnézhetnénk, hogyan lehet rugalmasan, mégis igényesen szabályozni az új épületek paramétereit. De nem nézzük meg.

Azt is megnézhetnénk, hogy a vallási és más középületek kiemelkedő jelentőségét jelző kiemelkedése örökérvényű-e. Valóban lefokozza a közintézmények jelentőségét, ha a közelben hatalmas bank- és biztosító épületek, a pénz templomai jelennek meg? Vagy a vallási és önkormányzati intézmények már végóráikban vannak, sőt, kilehelték a lelküket a toronyépületek megjelenése előtt? Ahogyan a spanyol, portugál gyarmatosító rablóbandák rémtetteit szokás átstilizálni: tulajdonképpen már haldokló, önmaguktól kimúló kultúrákat semmisítették meg. A városi főépítész döntésének sokadik semmibe vétele a gyarmatosítói igazoló elméletekkel való analógia jogoságát sejteti.

Nehéz nem gondolni arra, hogy *az értékes történeti városrészek épületmagasságának görcsös megőrzése egyenesen neveléses, ha a városszerkezetet ugyanilyen szempontból megőrzik, egyébként azonban az épületeket sorra kicserélik.* Az utcákon járó számára a történeti városrész hangulatából semmi nem marad, *akkor pedig akár toronyházak is épülhetnek.* Ez az okoskodás az emberi kapcsolatok körében is működik. Bármít, bárkit teszünk is tönkre, ártatlan képpel elmagyarázzuk, hogy a tönkrementel sajnálatos, és célszerűnek látjuk a tönkretettét egy újra lecserélni.

Az építménylecseréléseket igazoló magyarázatoknál nem kevésbé kiábrándító, ha várostervezési dogmák szűrőkanalán akadnak fenn kiváló építészeti alkotások. A tervek, a meg nem született épületek létezésének esélyét elvenni nem vétek. Minden meg nem született egyenértékű. A megszületettek az érdekesek, azok eltorzítása, megerősökölése bemutatható. Az elkövető építész nem. Az akár hetven évig megbújhat a kiadatsra nem kötelezhető szerzői jogok birodalmában. Távolléteben elítélhetik, de – ami pedig más jogeseteknél aligha szokás – már előtte felmentik az ízlések és pofonok másságainak békés egymás mellett élése jegyében.

A felszínes formáktól az energia, dinamika, logisztika fölé szőtt azonosítók felé fordulunk hatalmassá nőtt építményeink körében. A mai urbanisztika szakértői körében új urbanizmusról illő beszélni, amelynek (Lukovich, 2006 szerint) lényege az „ideaipar”, amely attraktív urbánus környezetet eredményez. Ennek jegyében „szükség van szimbolikus projektekre, akár tornyokra is.” Miközben igazolni próbáljuk a turistákat állítólag megbabonázó szimbolikus objektumok, köztük a tornyok fontosságát, úgy tűnik, hogy az ideaipar e teremtményei az energia, dinamika és logisztika felületgazdagnak nem mondható, szinte láthatatlan közegére alapozottak. A nagyvárosok sikertörténeinél Lukovich szerint ott vannak a dinamikus fejlődő repülőterek, a pezsgő tőzsde, a kutatások és az együttműködés változatos formái a társadalom minden szintjén. Az általam azonosítónak, itt ideaipari szimbolikus objektumoknak nevezett jelenségek mérték nélküli ágaskodása arra utalhat, hogy a belső fékező, egymást korlátozó rendszer gyenge.

Budapesti toronyházak spekuláns-asztalokon

Miután a politikusokat alaposan megrójuk szakmai alapismereteik hiányossága miatt, ideje rápillantani városépítészeti gyakorlattal és érdeklődéssel rendelkező építészeink toronyházpártoló érveire, amelyek aztán hivatkozási alapul szolgálhatnak egészen vad ingatlanpekulációs akciókhoz. Különösen akkor, ha nem fogalmazzuk meg világosan, mely városrészekben nem lehet, vagy csupán korlátozottan lehet gondol-

san meghatározott, hiteles szakmai teljesítményekkel megalapozott szűk szakértői kör állásfoglalására alapozottan toronyházakat emelni.

Nem csoda, ha megdöbbenést kelt a magasházépítés lehetőségeinek tágítása mellett szóló, szakmai közvéleményként előadott érvsorozat, amelyet az Építéstudományi Egyesület szakosztályvezetői adtak elő a közelmúltban. (Gáspár-Zábránszky, 2006) Az első érv szerint *Budapest versenyképességének megőrzéséhez az európai nagyvárosok proaktív fejlesztési és magas minőségű városépítési eredményeinek a hazai gyakorlatba átültetése szükséges.* A proaktív fejlesztést jellemzi a beruházók és a leendő használók (vevők) rejtett igényeinek feltárása, vevőorientált fejlesztések megvalósítása. A magánszférában nyilván úgy, hogy a termék vonzóbb legyen, a vállalkozói profit gyarapodjon. Az önkormányzat is vonzóbbá teheti ingatlanjait, mint korlátozott számban és kötött helyen lévő kvázi-termékeket, ami annyit jelent, hogy vagy az árat csökkenti, vagy az általában szokásosnál és elfogadottnál lényegesen nagyobb házat enged építeni. Mindkét esetben veszteségei lesznek, utóbbi esetben azzal is, hogy a nagyobb épület fokozottan megterheli a környező térséget, közlekedési, parkolási és más életminőségre kiható problémát idézve elő. Tehát az önkormányzati szférában a proaktív fejlesztés kétes értékű eredményekkel jár.

Igazi kommunista pártbizottsági sóder a következő megállapítás: a nagyvárosi régió térszerkezetébe jól integrálható városrészek, központok és épületegyüttesek – értsd: a magasházak is – *alkalmasak a társadalmi kohézió és a környezettudatos építés erősítésére, az egyéni közlekedés visszaszorítására.* A társadalmi kohéziót építészeti együttesekkel erősíteni valóban lehet, de a legkevésbé éppen a magasházakkal. A környezettudatosság pedig kimertül az energiateljesítmény minimalizálására törekvéssel, ami nem független attól, hogy a hatvanas évek tüvegablakos toronyházai irgalmatlanul energiapiazarlók. Így válhat Fosternek a korábbiaknál gondosabban hőszigetelt új londoni magasháza a környezettudatos építés jeles darabjává. Az is hihető, hogy a toronyházak szaporodása az egyéni közlekedést visszaszorítja. Minthogy a közterületek nem bővülnek (legfeljebb a ház alatti terület köztérre stilizálásával, amit tucatnyi többletmelet építésének korrupciógyanús engedélyezése kísér), a toronyházakba nyomakodó sokaság kénytelen a tömegközlekedési eszközöket használni. Vagyis az önkormányzatokat költséges tömegközlekedési fejlesztésekre kényszerítik anélkül, hogy ezekben részt vállalnának.

Azt is olvashatjuk, hogy a főváros kialakult városképét, morfológiáját az új 50-100 méter magas épületek gazdagítanák, a városkontúrát izgalmas karakterrel cizellálnák. Így, általában. Valóban gazdagíthatják a városképet, de erre ma kevés esély van. A nagyvilágban felépült toronyházak legtöbbje silány dobozformát kapott. Budapest kialakult városképében miféle vízióktól vezetve és mely városrészekben kívánatos ilyen dobozformáknak, és hol lenne szerencsés költői szépségű toronyházaknak megjelenniük? Magasházak fogadására némi felelőtlenséggel a budai Vár is alkalmasnak nyilvánítható, hiszen hihetetlenül izgalmas új sziluett alakulhat ki.

A befektetők nyilván a legvonzóbb helyeken próbálnak magasházakat építeni. Nem ártana tisztázni, hogy hol vannak azok a vonzó helyek, ahol ilyen építmények finoman formált sziluettel megépíthetők. Az, hogy ezeket csoportosan kívánatos

Sir Norman Foster fallikus londoni álma: a 30 St Mary Axe épület

a befogadó városszövetbe helyezni, érdekes elgondolás, amelynek aligha lehet alapja. Hiszen egyáltalán nem szükségszerű a csoportos építés, és különösen nem valószínű, hogy létező, ilyenként befogadónak minősülő városszövetbe kell e csoportosulásokat beleékelni.

A magasházak létesítési lehetőségeit meg kellene végre vizsgálni. Azonban az, hogy a korábban dokumentált településmorfológiai, városképi elemzések, módszertan felhasználásával kell szabályozási javaslatot készíteni, egészen bizarr elgondolás. *Nincs olyan korábban dokumentált elemzés, módszertan, amely alkalmas arra, hogy a magasházak beépítés lehetőségeiről közmegegyezés szülessen a főváros rendezési tervének felülvizsgálati folyamatában.*

Nyilván alaptalan az a sejtés, hogy bizonyos vevők, másként szólva gátlástalan ingatlanspekulánsok kívánságaira érzékeny proaktív fejlesztők éppen azokat a hónapokat tartják a toronyházépítési akciók elindítására a legalkalmasabbnak, amikor Budapest főépítész nélkül maradt.

Ma az ingatlanspekuláns olyan fejlesztő, aki építészeti felfogásokkal jelenik meg. Külföldi fejlesztők külföldi sztárepítészek formabontó hipermodern és nosztalgizáló retró építészetét hozzák fővárosunkba (Sándor, 2006). „Úgy tűnik ugyanis, hogy megérett a helyzet a világszerte ismert sztárepítészek és cégtulajdonosok megjelenésére”. Cégtulajdonoson értsd: befektetési alap, befektetői csoportok. A helyzet megérése pedig annyit jelent, hogy itt megéri ingatlanokkal üzletelni, de az sem mellékes, hogy hamarosan kihalnak azok a különös lények, akik a sajátosan magyar kultúra keretében sajátosan magyar vagy középeurópai építészeti kultúrát álmodtak. A folyamatnak azonban csak végrehajtói az általunk átkozott ingatlanfejlesztők. De lehet-

e kultúraépítő képessége, előrelátó képessége a mögöttük működő – egyáltalán nem világpusztításra összeesküvő, csupán túlméretes – erőknél, amelyek évszázadokon át szőtt társadalmi-gazdasági képletek működésüket pillanatok alatt átrendezik? Lelkesen fogadjuk, majd követeljük a szellemi „tízves vízeket”, színes építészeti üveggyöngyöket, észrevétlenül rabjai leszünk, és önként dobjuk el hagyományaink, szokásaink maradékát is. Unalmas, szürke és buta alakokat látunk, akik a hagyományos város szennyesnek látszó kis részleteivel babrálunk.

Fiatal építészeink, ugye milyen lelkesítően, szinte részegítően friss építészeti spirituszt érzékeltetek Barcelonában a minap, és milyen fakó, halott Gaudí formarengetege? De unjátok már nemcsak a posztmodern utánfutóit, hanem a dekon és minimálart formajátékait is. Talán sejteitek, hogy *a formálás addig szakrális és szellemi magaslatra emelő tevékenység, amíg a teremtett arculat isteni mívoltunkhoz hasonlóan részeseül a láthatatlamból, sőt, erősebb benne a láthatatlan.* Vagyis lényegében kifejtethetetlen, rejtélye nyugtalanító, de nem bénító. *Ilyen alkotásokat létrehozni pedig csak a határozottság, tartás, és a kétely, bizonytalanság alkotói egyensúlya enged. Ilyen értelemben tartom az erkölcsi rendezettséget a formálás biztos alapzatának.*

Elég nyilvánvaló, hogy ha egy irodaházat vagy szálláshelyet lehet földszintesre és százezeresre is építeni, akkor a használati igények alig számítanak formabefolyásolónak egy toronyalakzat megteremtésénél. A meghatározatlanság, a bizonytalanság nem a funkciók tekintetében lényeges. Az sem várható el, hogy az épület alakzata folyamatosan változzon. A változtatóság mértéke annál lényegesebb. Ahogyan a házgyári

tizenegy szintes építményeknél, itt is azt látom a legsúlyosabb problémának, hogy a forma változtathatósága iszonyatosan csekély. Ezen nem segíthet semmiféle új díszítő divat. A Sagrada Familia új építmény-szegmense ráerősít erre a gondolatra. A templom különös erőjének alarendelt fő formáktól történő lényegi eltérésre nincs lehetőség. Különösen nincs mód az alapforma valamely rokonának, „rezonánsának” akár helyettesítő, akár ráépülő megjelenésére. Talán a barcelonai új toronyak is ez a legbátrabb vonása: nincs vele rezonáló teremtmény, a szabályosan körülzáró alakzat ilyen lehetőségre, elvárásra nem is utal. Talán nem csupán a történeti városok telkes utcáinak ház-láncolatai iránti nosztalgia működik bennünk, ha az új tornyok elszigetelődését, kapcsolatépítési képtelenségét felmúlítjuk. Mondhatjuk azt is, hogy ez az elkülönülés csak átmeneti, hiszen kellő számú torony-sokadalomban – például New York felhőkarcolói között - izgalmas kapcsolatháló, bonyolult viszonylatok rendszere alakult ki. Igaz, a toronyházak tövén járva ez a rendszer alig érzékelhető. De talán éppen ez a félig-érzékelhetőség, mint Gaudí tetőin a kémény-szobrok rejtetten maradása adja az építmények láthatatlanul maradó, de nem fenyegetően, bénítóan rejtve maradó, szakralitást hordozó zónáit.

HIVATKOZÁSOK:

Gáspár Anna -Zábránszky Papp Klára: Magasházak a város szövetében *Mémők Újság* 2006. 06

Lukovich Tamás: *Budapest-blues. Új urbanizmus, avagy a város reneszánsza.*

Magyar Nemzet. 2006. 08. 26.

Sándor Tünde: Sztárok álmodják meg Budapestet. *Népszabadság* 2006. 08.02.

Végh Alpár Sándor: *Köznapló. Magyar Nemzet* 2006. 08.12.

AZ ERDÉLYI ORSZÁGÉPÍTŐ KÓS KÁROLY EGYESÜLET HÍREI

ÉLETRE VEZETNI FALVAINKAT

A szűk kapun menjetek be!

Tágas a kapu és széles az út, amely a romlásba visz – sokan bemennek rajta. Szűk a kapu és keskeny az út, amely az Életre vezet – kevesen vannak, akik megtalálják.

(Mt. 7,1 és 14)

Illyefalván másodjára találkoztunk az Erdélyi Unitárius Egyház, a Projekt Harvest Hope, az Aratás Reménysége Pro Homorod Alapítvány és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem közös szervezésében, hogy a fenntartható vidékfejlesztési elképzelésekről tanácskozzunk. Az idei évtől csatlakozott munkánkhoz a Civitas Alapítvány.

Szeretnénk elmondani azok számára, akik nem vettek részt a tanácskozáson, hogy mindez miért történik. És hogy miért vállal védnöki szerepet az Erdélyi Unitárius Egyház a falu fenntartható fejlesztését célzó programban.

Románia integrálása az Európai Unióba minden bizonnyal a jövő évben megtörténik. Ez a folyamat, melyet európai és

hazai gazdasági-politikai érdekek mozgatnak az amúgy erőforrásaiban és emberekben megfogyatkozott falusi közösségeink számára nehezen vagy egyáltalán nem befolyásolható módon, lehetőségeket és veszélyeket egyaránt hordoz magában. A kialakulóban lévő helyzetet csak előrelátó cselekvéssel lehet számunkra kedvezőre fordítani. Az előrelátás komoly és valóságghű helyzetfelmérést, a lehetőségek és veszélyek elemzését kell hogy tartalmazzon. Mindezeket tekintetbe véve kell megálmodni a jövőt és céljaink szerint megtervezni a cselekedeteinket.

A veszélyek többnyire abból a téves felfogásból fakadnak, hogy a falu elsőrendű szerepe a mezőgazdasági termelés. A világ élelmiszerkészletének előállítására a globális gazdaságban az iparihoz hasonló tömegtermeléssel történik. A nemzetközi verseny a nagy kapacitású és olcsó élelmet előállítani képes nagyvállalatoknak kedvez. Az olcsó és alacsony minőségű, ne adj Isten, esetleg génmanipulálással előállított élelem kiszorítja az üzletekből a hagyományos módon előállított, jó minőségű, de gazdaságilag nem versenyképes termékeinket. A hazai biotermeléssel járó extra költségeket pedig a hazai vásárló nem

hajlandó magasabb ár kifizetésével elismerni. Ez a veszély elsősorban az alapvető élelmiszerek termelésével foglalkozó gazdákat érinti: a hús, a tej, a gabona válhat eladhatatlanul drágává, amennyiben hagyományos módon állítják elő. Mindehhez hozzátevődik a központi kormányzás cinikus magatartása, amely egyszerűen tudomásul veszi, hogy a hagyományosan termelő, úgynevezett önfenntartó gazdaságokkal a lassú halál végezzen. Sok minden mellett sem a vadkárokra, sem a falusi infrastruktúra-fejlesztésre nincsenek elképzelései.

A lehetőségek abból a felismerésből származnak, hogy vidéken a mezőgazdaság mellett más jövedelmező tevékenységeket lehet megtelepíteni. Mindenki számára ismerős a falusi turizmus, mint szolgáltató ágazat megjelenése. Ezen túlmenve a falut komplex, sokszínű gazdasági és társadalmi szerkezettel rendelkező, un. diverzifikált közösségnek kell tekinteni. Alkotó emberek egyre több fantáziát látnak életük kiteljesítésére vidéki környezetben. Nyugalomra, csendre, az emberek és a természet közelségére vágyó emberek újraálmodják falvaink jövőjét.

Ahhoz, hogy a korunkra jellemző globalizációs folyamatokat falvaink javára, azok fejlesztésére tudjuk fordítani, szükséges a falu fogalmát újragondolni. A jövő faluját a természeti környezetével összhangban élő közösség fogja meghatározni. És falun bármilyen emberi tevékenység meg tud jelenni, amely a természettel és az emberközelséggel harmóniában képes létezni. Vonzó lehet a falu alkotó, saját személyi fejlődésüknek teret kereső emberek számára. Akár divattá is válhat szerényen és békességben élni egy kis faluban. Mindez lehet nagyon magas minőségű, egészséges élet, az egyre gyorsabban rohanó és erőforrásait felemészítő fogyasztói társadalom közege helyett.

A szép élet vonzóbb a gazdag életnél. A szép táj vonzóbb a zsúfolt nagyvárosnál. A finom ízekben gazdag, saját magam által megtermelt élelem jobb és egészségesebb a hipermarketek polcairól lecsorduló tömegtermékeknél.

Ezért mondom, hogy a falu- és vidékfejlesztés, nem gazdasági, hanem szellemi kérdés. Mert az első kérdésre – hogy kik vagyunk és mi dolgunk a világban –, adott válaszuk alapján tudjuk eldönteni, hogy miként és hol szeretnénk élni. A falu az önmagával és társaival, valamint a természettel harmóniában élő ember természetes létformája. A Paradicsom keresése, megélése a Földön.

Az Erdélyi Unitárius Egyház szerepvállalása

Az unitárius egyházak tanítómesterként Jézust követve, Isten országát kívánják építeni a Földön. Isten mindenben megnyilvánuló jelenlétét legkönnyebben a természet közelségében, a falusi élet alázatos mindennapjaiban lehet meg tapasztalni. Falun hiányoznak azok a mesterséges elválasztó falak, amelyeket a szekularizált városlakó maga és a természet, maga és a Gondviselés közé felépített. A falusi élet az elidegenedés helyett a szomszédság egymásrautaltságát jelenti. Akinek ez tetszik, annak falun van a helye.

Az erdélyi falu fejlesztésének elkötelezett szolgálója, a tragikus sorsú Balázs Ferenc már a két világháború közt megfogalmazta azt a faluképet, amely ma is értelmes jövőkép lehet falvaink számára. Amerikai tanulmányútjáról hazatérve Aranyosszéken a falu ébresztésén, az élet megszervezésén dolgozott. Ekképpen ír a *Rög alatt* című önéletrajzában:

„A mindenségi élet törvényei a falu mellett döntenek. A magánoson élő ember nem teljes ember, mert hiányoznak mel-

lőle a társak, akik éppen olyan szerves részei az életnek, mint saját gondolatai. A nagy városok viszont elzárják őt attól, aminek ölelésében kellene élnie: a földtől, a vizektől, az erdőktől és az erdő állataitól. . .

A hegy oldalában, a folyó partján, a völgy szájában meghúzódó falu a helyes arányú élet. . . Együtt van mind, aki ismerheti egymást és együtt élnek mind a föld hátán, az Isten tenyerén. Művészet, tudomány fejlődhetik közöttük. . . De a föld emlőjéről soha le nem szakítják magukat. Túrják a földet és vetik a magot. Érzik a növekedést. Élik a mindenség életét. . .

A falu, esetleg több egymáshoz tartozó falu vidéke az a pont, amelyen az ember egyéni önakarása társadalmi illeszkedésével egyensúlyba hozható. . .

Egy olyan közösség érdekeit szolgálja, amellyel magát azonosítani tudja, nemcsak közösségi cselekedet, hanem az egyéniségének legteljesebb és legszabadabb kifejtése is, mivel a közösség célja egyben az ő önként vállalt egyéni célja is. . .

Így válik a falu az emberi élet legtermészetesebb és legtermékenyebb társadalmi egységévé.”

Egyházainknak Életre kell vezetnie a huszonegyedik század globalizálódó világában falvainkat. Hogy legyen jövő.

A Civitas Alapítvány szerepe

Az egyházi együttműködéshez az alapítvány több éves sikeres programjának tapasztalatait hozta. A helyi fejlesztési ügynök modellje szolgált mintául az egyházi háttérű fejlesztési animatorok képzésében. A Civitas Alapítvány megszervezte és lebonyolította hat helyi fejlesztő képzését és továbbra is erőforrásközpontként támogatja őket munkájukban.

Három egyetem kapcsolódott be a fejlesztési munkába: A Corvinus Egyetem Tájépítészeti Tanszéke Budapestről, a Műszaki Egyetem Münchenből és a Sapientia EMTE Közgazdaság és Humántudományi Kara Csíkszeredából. A három egyetem tanárai és diákjai szakmai kapcsolatrendszerükkel, konkrét térségi kutatásokkal és fejlesztési terv kidolgozásával vesznek részt a közös programban.

Mi a teendő?

Mindenekelőtt vissza kell adni a falu becsületét, méltóságát. Újra kell értékelni a falun élést, mint magas életminőséget képviselő életformát. Az emberi együttélés erkölcsét Jézus tanítására kell felépíteni. Az egyre individualistább embereket meg kell tanítani az együttműködés kultúrájára és technikáira. Vissza kell adni az embereknek a *közjó* követésének méltóságtudatát és megbecsülését. El kell juttatni az emberekhez azt az üzenetet, hogy a fejlett nyugati világ felismerte a hagyományos vidéki létformák hasznosságát és értékét. (Erről szólnak az EU vidékfejlesztési programjai, mindenek előtt a Leader program). Tudatosítani kell a falun élőkben, hogy nem egy letűnő világ utolsó túlélői, akik nem tudtak, vagy nem akartak elmenekülni a süllyedő hajóról, hanem az eljövendő élhető világ előfutárai, akik az emberiség, az Élet számára teremtik meg a lehetőséget létükkel és munkájukkal.

És mindvégig tudatában kell lenni annak, hogy *szűk a kapu és keskeny az út, amely az Életre vezet – kevesen lesznek, akik megtalálják azt.*

Kolumbán Gábor

a Civitas Alapítvány elnöke,
az Erdélyi Unitárius Egyház főgondnoka, egyetemi adjunktus

Kovács Ferenc

A KÖZPONT KERESÉSE

– elmélkedés két építészeti példa kapcsán –

A központ egyrészt forrás, másrészt elnyel. Kiindulópont és célpont, valaminek a kezdete és vége, általában egy szakaszé. Ilyen szakasz van az időben, de nincs a térben, amelyben ugyan csak szükséges a központ, vagy csak a pont kijelölése.

A nyelvünk, a mondatok is ekörül alakultak ki. A szubjektum, az alany, az alávetettséget jelentette egykor, míg az objektum az alany elé vetettséget, a látásunkat akadályozó dolgot, a későbbi tárgyat, amelyet a szubjektum kénytelen maga fölé rendelni. Az angolban a tárgy az *object*, ebből lett a cél is, az *objective*.

Az ember megtanulja, hogy kicsiny, a látómezőben ugyanis másképpen látszik. Ha a világ nagyobb is a szubjektumnál, akkor is kicsivé tehetjük, ha tekintetünket és figyelmünket egy pontra, a fókuszra összpontosítjuk, amely pontot a geometriában metszéspontként, vagyis két vonal kereszteződési pontjaként szoktunk definiálni. Más esetekben csak egy pontként, amely felfogható nagyon kicsiny átmerőjű körnek, amelynek mérete az

emberi szem, majd az eszközei felbontóképességétől, vagy az ábrázolás léptékétől függően igen kicsiny, vagy igen nagy is lehet, a távolság függvényében. Nyilván a közeli pont akár kör vagy gömb is lehet.

Ma már azt is tudjuk, hogy atomi méretekben ez a pont illékony, van is, meg nincs is, nincs igazán a jobb oldalon, és nincs a baloldalon. Sőt, a fény esetében hol hullám, hol pont. Érdekesek a görög betűk: az alfa olyan hurok, amelynek két vége a végtelenbe tart, az omega másik, nem kereszteződő vonal, amelynek végei szintén a végtelenbe tartanak.

Ez a gondolat kétféle szimbolikus ábrázolásban mutatkozik meg a történelemben. Egyik a kereszt jelével igényli a figyelmünk összpontosítását, a másik a jang-jin jelével. Mindkét ábrázolás tovább bontja a teret, a kereszt az x-y, és a plusz-mínusz koordináta rendszer szerint; a jang-jin is hasonló ellentétpár (negatív-pozitív, 180 fokos elfordulás, világos-sötét). A kereszt a teret szétszabdalja, a jang-jin határt szab neki és összetartja.

A londoni *British Library* (nemzeti könyvtár) új épülete Sir Colin St John Wilson 1977-es tervei szerint épült fel, de csak 1998-ban nyitották meg a közönség előtt. Az épület alaprajza A betűt formáz, előtte a könyvtárhoz tartozó köztéren áll a négy méter magas, Sir Isaac Newtont ábrázoló szobor, Sir Eduardo Paolozzi skót szobrász műve, amelyet William Blake jól ismert grafikája ihletett. A lépcsőn álló piramis alakú faszervezetet építészhallgatók építették az évente megrendezésre kerülő londoni építészeti nap keretében.

Megvan az egész. Vagyis egy nincs, csak legalább kettő, az az egész, az az egészség, a két fél.

Az egész tehát az egy. Egy kis algebrával megszínezve: az egy az egymást kereső két félből áll. Vagy összeadással jön létre vagy szorzással. Az összeadás a gyenge kötés, a szorzás az erős. Az összeadás és kivonás nem változtat a szereplőkön, csak besorolja őket egy magasabb, elvontabb kategóriába, amelyben mindegyik elemnek közös a nevezője, ti. hogy csak egy szám, egy absztrakció. A szorzás új dolgot hoz létre, szinergiát produkál (*product* = szorzat), amit nem lehet széttörés, szétesés után visszaállítani.

Ha a síkbeli, térbeli koordinátákat látjuk magunk előtt, akkor az előjeleket is elképzelhetjük, hogy azok mint hatnak, biztosan emlékszünk rá. A nullával végzett műveletekre is. Ameddig az erős kötés fennáll, addig marad az egész. Ha a dolgot önmagával szorozzuk, akkor is változatlan marad. Így maradnak fenn a fajok. Ha azonban az üres tértől (a nulla) való rettenet dolgozik az emberben, az űrtől való félelem (a *horror vacui*, másképpen az érzésektől kiürült közvetlen környezettől való ijtózat, a cönofóbia), ha azzal alkot kötést, akkor tudja, hogy vége van. Ezért inkább mindent, az egész területet kiszínezi részletekkel, figurákkal, formákkal vonalakkal, bármivel, amit a mindenkori látványt teremtő képfaragók az érzelmi vetítés céljára jobbnak tartanak. Innen a graffiti kényszere is.

Az emberi nyelv mondatszintű kijelentései is ezt a viszonyt árnyalják, volt az alany és a tárgy szintű fogalmazás, majd megjött a cél és az ok szerinti határozós és mellékmondat szerinti tagolás. A *reason* mint ok, egyben az értelmet is jelenti. A *cause* mint ok, pedig az ügyet, vagyis a célt is. Micsoda kettősség! A teleologikus és a kauzális leíró modellek egyébként a természettudományokban is azonos eredményt hoznak ki, a következtetés az, hogy mindegy merre indulunk el, ugyanoda jutunk. (Lásd a fizikában a fény útját a folyadékokban vagy a pattogó golyó pályáját.) Az emberiség történelme is, a dolgokat leegyszerűsítve, egy téma körül forog: hogyan tudunk eljutni az általunk kitalált célokhoz. A célba jutás mára kötelező feladat minden szervezett emberi tevékenységnél, az egyetlen mérce, még ha a célba jutás károkkal jár is. Ma már nem az ember maga igyekszik a célba jutni, hanem az eszközeit juttatja oda, a nano szinttől a kozmikus szintig.

Minden játék, sport és vetélkedő is eköré szerveződik, a *goal*, a cél, ezeket hoz lázba és tart feszültségben.

A pontra koncentráció használatos a hipnózisban is, a figyelem beszűkülése megfigyelhető egy esemény nézői között. Ezzel együtt jár az agresszió, a valóságérzés és az önkontroll átmeneti elvesztése is. De ez a technika él a mantrák, a meditáció világában is.

Van azonban egy lényeges különbség a kereszttel és a karikával jellemezhető szemlélet között, és ez talán az építészetben is tükröződik. A keresztesítés feltétlenül ütközés, rombolás, míg a karika, a kikerülés és a rekurzió, vagy rombolásmentes ciklus jelképe is. És ami még fontosabb, mutatja az egészet! Újabban a közúti forgalomban is igyekeznek a felismerést kamatoztatni, Angliában szinte minden kereszteződésben szigeteket építenek körforgalommal, és azóta könnyebb és biztonságosabb a közlekedés. A körforgás gyakorlatilag azt jelenti, hogy nincs vége az útnak, a térben sem egyenes vonalban haladunk, hanem előbb-utóbb elkanyarodunk. És valóban, a tér síkja a kozmoszban is hajlított.

A pont tehát egyfelől célpont, amit magunk elé tűzünk és hajszolunk, majd odaérve rombolunk: behatolunk az anyagba, átmegyünk a határon az anyag kisebb vagy nagyobb dimenziójába. (Ma már a sugarakat is tudjuk fókuszálni, és a rombolásos behatolást az élet teremtésére is használjuk.)

A pont azonban forrás is. Minden hangforrás vagy fényforrás a kiindulási ponttól minden irányban terjed. Ezt képzeljük a világegyetem kezdetéről is, a Big Banget is egy pontban megtörtént eseménynek képzeljük. Tudjuk, hogy az általunk keltett hullámok is elindulnak, majd vagy elhalnak, vagy ütköznek és elnyelődnek.

Látnunk kell, hogy a mi pontnyi személyiségünkől kiinduló hatások vagy hullámok milyen kis energiájúak, és milyen korlátozottan terjednek a mára igen sűrűvé vált szociális térben. És ki kellene békülnünk azzal, hogy egy adott irányban haladva, a szembejövőt kikerüljük, ne ütközzünk vele, hogy ne romboljunk. Így is rombolhatunk azokon a helyeken, ahová látószögünk korlátai miatt nem látunk: a hátunk mögött, vagy időben, távozásunk után, az utórezgésekkel.

Már csak azon kellene tovább gondolkodnunk, hogy a karikák láncot alkotnak, és minél hosszabb láncot akarnak formálni. Minél hosszabbat, minél tekerősebbet, de összekapaszkodót. „*Lánc-lánc eszterlánc, eszterlánci cérna...*” „*Tekeredik a rétes, kigyó, akar lenni...*” A gyerekek is mondogatják, és nem tudjuk miért. Az ember intuitív tudása sokezer éves. Benne van a nyelvünkben, benne van a közmondásainkban. A baj csak az, hogy nem jó sorrendben tároljuk őket. A közmondásokat pl. ábécé sorrendben, holott a helyzetek, az ismétlődő körülmények rendje szerint kellene azokat besorolnunk, hogy jobban lássuk azt a messzi és régi pontot, ahonnan a fény érkezik, és rávilágít sejtéseinkre a figyelmünket elvonó ezeregy célkereszt, mozgó célpont ellenére.

A helyzet, a környezet, a kontextus ugyanolyan fontos, mint maga a belőle kiemelt fókusz. A dómuszban van a fókusz, attól nem lehet elvonatkoztatni. Az embereket is a környezetük betegíti meg, legalább annyira felelős az embert körülvevő világ, mint maga a különféle hajlamokkal bíró ember. A szótár szavai sem érnek semmit a környezetből kiragadva, nincs egyértelmű jelentésük, csak ha visszakerülnek egy szövegekörnyezetbe. A kettő között pedig figyelmünkkel billeghetünk. Hol az előtér ugrik ki, hol a háttér. De ezt a térlátást tanultuk, ez nem volt sajátunk. Ahogy azt is tanultuk, hogy mindig csak egy pontot ragadjunk ki a láncolatból és arról mondjunk ítéletet. A bíróságot sem érdekli, csak az az egy bűnnel terhes pillanat, amit büntetni rendelünk. Ott még az akció-reakció együttes kezelésére sem vagyunk képesek.

Be kell látnunk, hogy a gondolkodásunk, észlelésünk és érzékelésünk közel sincs olyan széles sávú, széleskörű vagy átfogó, hogy megközelítsük műszereinket. Minden vitát el lehetne kerülni, ha az adott konfliktusban álló két dolog feletti szintre lépnénk. Eggyel feljebb, ott ugyanis már nem létezik összetütközés, az előbbieket csupán példái egy magasabb szintű általánosabb kategóriának.

Azonban a kategóriák még csak nem is hierarchikusak, hanem rekurzívak. Ami azt jelenti, hogy mindig a nyelven belül maradunk; ha kilépünk, akkor már nem a gondolkodás és a nyelv, hanem az érzelmi, idegi (vegetatív) állapotok szabályozási körébe kerültünk. Nem is történik más körülöttünk, mint az emberek folytonos izgalomban tartása és célok felé terelése a

számtalan eszköz kísértésével. A rövidtávú célok érdekében, a hosszabbak rovására. Mert már cél nincs, csak az irány maradt, mondják. Akinek meg van, az víziót emleget, vagyis egy képet, amelynek szöveges megfogalmazásával az egyik ember becsapja a másikat. Mert a képet nem lehet lineáris szöveggel csalás nélkül visszaadni. Mindig kimarad valami, hol szándékosan, hol véletlenül. A hiányzó részeket meg belelátjuk vágyaink szerint. Mert az is működő program az emberben, hogy a hiányosat a figyelem kiegészíti, sőt kijavítja: *Ezmgemtéevtszöiselhet.*

A Swindon market hall (piac) épülete, 1993 novemberében adták át, a lakosság nagy vitával fogadta, itt is minden középületnél megoszlik a lakosság véleménye, ezért az építész neve nem is került nyilvánosságra. Az épületet a köznyelv elnevezte fehér sátoznak, de szörnyűségnek (*monstrosity*), cirkusz stílusú szegényfoltnak (*circus sytle top, a disgrace*) is, ahogy vannak, akik igazi műalkotásnak tekintik. A védelmezői elmondják, hogy régen is ott volt a város közepe, a kereskedelmi központ, ahol voltak piaci sátrak, és a cirkuszsátor sem esett messze a helyi hagyományoktól. Egyébként a *circus*, vagy *circle* név is kört jelent, fórumot, közteret vagy piacot, ahol az emberek összejöttek kereskedni, bírósági tárgyalásokat tartani vagy közügyeket intézni. Egyébként a mai piac belsejében szinte alig van élelmiszer-kereskedés, inkább bazár jellege van, ahol ruhát és ajándéktárgyakat lehet kapni, a helyi termelők piaca alkalmivá vált és az épületen kívüli asztalokon kínálják a termékeiket, sokszor pedig vállalatokhoz és piacon kívüli alkalmi árusítóhelyekhez mennek árusítani.

Munteán László

VAKOLATRÉGÉSZET

Ásatásunk színhelye: Erzsébetváros, Síp utca 15. és 17. Az utóbbi időben sok szó esik Pest régi zsidónegyedének építészeti értékeiről, számos tanulmány foglalkozik az egyes utcák, épületek történetével, melyek gyakran bontásoknak és többnyire oda nem illő beépítéseknek esnek áldozatul. Noha a történelem és az időjárás viharai megtették a magukét, a fent említett két házra nem leselkedik a bontás veszélye, sőt, a 17-es számú ház műemléki védeltséget élvez, és homlokzatának felújítása is folyamatban van. Mi indokolja tehát, hogy épp e két épülettel foglalkozom, és ráadásul ásatási területként hivatkozom rájuk? Nem más, mint maga az idő vasfoga, amely rendszerint a tárgyi emlékek felőrlésére és eltüntetésére specializálódik, e két ház esetében azonban ajtót nyitott számomra múltjuk tanulmányozásához.

Kezdjük a 15-ös számú házzal! A földszinti homlokzat jobb oldalán több helyen is lemállott a külső vakolatréteg és írásnyomai kerültek felszínre. A háromtengelyes kapuzat jobb szélső falpillére mellett a következő olvashatjuk: URADALMI FA. Alatta pedig, körülbelül szemmagasságban, címerbe foglalt borosüveget láthatunk, ami segít az alsó felirat kibetűzésében: BOROK. Az árkád ívei alatti két ablak között újabb címer körvonalazódik, ezúttal karcsúbb tüveggel a közepén. Felette viszonylag jól olvasható a KISÜSTI felirat, alatta pedig, noha csak az első és az utolsó betű tűnik elő valamelyest egy későbbi rámeszelés alól, mégis egyértelmű a megfejtés: PÁLINKÁK. A legszélső falfelületen első látásra talánnyal állunk szemben, mert bár a címer itt is kivehető, az alatta és felette lévő írás már csak alig. Egy avatott vakolatrégésznek ez azonban nem jelenthet problémát, hiszen gondolkodjunk csak, mi hiányzik a sorból? Természetesen a sör, azaz a SÖRÖK, ahogy a címer alatti ékezetekből következtethetjük. Ennek tudatában a homlokzattól kissé hátrébb lépve egy korsó sör formáját fedezhetjük fel a címerben, s a felette elhelyezkedő betűk, melyek külön módon nem váltak meg az őket borító vakolatálcától így is könnyen felismerhető márkanévet rajzolnak ki: DREHER. Az egyes illusztrációk alatti műkö lábazaton a fentiekől eltérő betűstí-

lusában rendre a következők olvashatók: LEGFINOMABB TEARUMOK, UJ BOR '44, VEGYES LIKŐRÖK.

Nem kétséges tehát, hogy egy hajdani kocsmá emlékéit őrzik a falak itt, a zsidónegyedben, ahol talán a '44-es évjáratú bor volt az utolsó, amit felszolgáltak. A kocsmá helyén ma lakás van; a régi lábazatok között jól kivehető az elfalazás nyoma. Csábító a gondolat, hogy némi vakolathámozással újabb adatok birtokába jussunk a kocsmá kínálatából, e beavatkozás helyett azonban próbáljuk elhelyezni a „leletet” az épület történeti és szerkezeti összefüggéseiben!

A budapesti címjegyzékben először 1888-ban találtam említést bizonyos Zinhaber Ferenc Síp utca 15. alatti kocsmájáról. Ezután időről-időre különböző tulajdonosok neve alatt kerül elő, s a lábazaton megjelölt évjárat alapján közel 60 évig működött. A ház gondját viselő Hertzka Péter 1948 óta, születésétől él a házban, s – ahogy elmondja – édesanyja még ismerte kocsmá utolsó tulajdonosát, ő már csak lakásként emlékszik a helyiségre.

Mind a kocsmá, mind a kapuzat bal oldalán elhelyezkedő, boltnak épült helyiség árkádjai klasszicista vonásokat hordoznak, ezek – bár a háziak az 1880-as évekre teszik az épület építését – feltehetően a XIX. század első feléből származnak – abból az időből, amikor az utcában még működött a nevezetes dohánygyár. A fellelhető tervek közül a legkorábbi 1894-ből származik, s az eredetileg egyemeletes épület átalakításáról és egy második emelet építéséről szól. A homlokzatterv érdekessége, hogy az egész épületet egységes neobarokk kontósba öltöztette volna. Ez elmaradt, s végül 1905-ben Dr. Csécsi Nagy Miklós háztulajdonos újabb emeletréépítési tervet készíttetett, melynek homlokzati rajza ugyan nem maradt fenn, de a ma látható neobarokk stílusjegyeit feltehetően ekkor nyerte az épület. Ezt példázza a kovácsoltvas kapu díszítése, melyben a tulajdonos nevének Cs, N és M kezdőbetűi fonódnak össze. Az így megvalósult homlokzat megőrizte a földszint klasszicista árkádjait, melyek egy korábbi kor mementóiként a neobarokk stukkódíszek historizáló jellegét erősítik. Mai formájában a felújításra megérett

homlokzat régészeti tanúfalként is értelmezhető: a megannyi átfestés fehér-zöld, barna-sárga színkavalkádjában a vakolatrétegek palimpszeszt-szerűen idézik fel az egykori kocsmarendeltetését és az épület történetét.

Térjünk át a 17-es számú házra, melynek folyamatban levő homlokzati felújítása az 1948 óta itt lakó Falk György feleségének érdeme. A beállványozás előtt a ház szürke tömegként tomyosult a Síp utcában, melynek oromzatáról és más falfelületeiről már eltűntek a vakolatdíszek. A 15-ös számhoz hasonlóan valamikor itt is üzletportálok voltak a kapu két oldalán. A jobb oldali portál felett, ahol most a szemközti antikvárius raktára van, betűk alakja körvonalazódik, melyekből halványan a DINNER szó betűzhető ki, utána alig kivehetően: MÓR. A falfelületből egykor kiugró szecessziós stílusú betűket már régen eltávolíthatták, mert helyük alig-alig látszik a vakolatban, mégis a vakolatban maradt hullt helyük hagyott jelet az utókor számára. Vajon mi lehetett itt? 1908-ban, kevéssel a ház elkészülte után fényképek készültek a homlokzatról, melyek jól mutatják, hogy DINNER MÓR üzletéről van szó, aki a címjegyzék szerint „czukorka, csokoládé, fűszergyarmat, csemegeáru és czukorkakereskedéssel foglalkozó üzlettulajdonos” volt közel száz évvel ezelőtt. A felvételeket a hasonló keresztnevű neves fényképész, Erdélyi Mór készítette. A régi fényképen jól kivehető az egykori kirakat és a bejárat két oldalán elhelyezett Rüger-féle édességeket reklámozó plakát, valamint a szomszédos Síp utca 15. bal oldali homlokzatának megfejtésre váró reklámfelületeket sejtető szelete.

Az épületet a későbbi Kazinczy utcai ortodox zsinagóga pályázatát elnyerő Löffler fivérek közül az idősebbik, Sándor tervezte. Erdélyi Mór felvételei a Führer Miklós által szerkesztett Magyar Építőművészet 1908-as októberi számában jelentek meg. Ez körülbelül abban az időben történt, amikor a Síp utca 15. neobarokk stílusú átalakítása befejeződött. Löffler Burger János és neje részére tervezett bérháza szembehelyezkedik a historizmus formáival, s a Lechner Ödön által kitaposott úton már a korai modernizmus felé halad. A második emeleti zárt erkélyeket körülölelő balkonok korlátjain az utcáról is jól láthatóan megjelenik a menóra-motívum, amely az udvari függőfolyosók korlátjain ismétlődik. Perczel Anna *Pest régi zsidónegyede* (2005/2) című átfogó tanulmányában a menórán kívül kiemeli a kapu feletti ikerablakok között elhelyezkedő bíborkék majolika díszítést, mely a zsidóság tradicionális színére emlékeztet, s amely a Dob utca 15. és Síp u. 16-18. számú házakon ugyancsak megjelenik. A ház épp restaurálás alatt álló kapuján pedig, melyet

Migray József műlakatos készítette, a magyar népművészetből ismerős állat és növényábrázolásokat fedezhetünk fel.

Első megközelítésben tehát a jellegzetesen zsidó és magyar motívumok együttes megjelenése a századforduló zsidó asszimilációjának építészeti dokumentumaként értelmeződik. Ne elégedjünk meg ennyivel, s bírjuk szóra a száz évvel ezelőtt felvonultatott motívumokat! Mielőtt ehhez hozzákezdénénk, meg kell említenünk, hogy Löffler homlokzattervein nem szerepelnek a ma látható részletek, s a nagyrészt növényi ornamentika a robosztus kapu köré koncentrálódik, melyet a Mackintosht idéző portálok négyzetes osztása ellenpontozott volna. A megvalósult épület szimbolikus elemei elsősorban a Migray-féle kapun, a savmaratott belső ablakokon, valamint az erkély- és függőfolyosó korlátjain találhatók.

Kezdjük a kapuval! Első látásra a növényi és állatormentika hagyományosan magyar díszítőmotívumként jelenik meg, az egyes részletek azonban egymással összefüggésben, gyakorta egymást kiegészítve, vagy éppen ellentételezve szerzteágazó jelképrendszert alkotnak. A kapu középpontjában elhelyezkedő fa egyetemes szimbólum, egyszerre idézi a magyar mesevilágból ismert égigérő fát, a paradicsomi élet fáját,

melynek tövéből az élet és halál vize fakad. Erre engednek következtetni Migray alkotásában a fa törzséből kiinduló és spirálban végződő geometrikus hullámvonalak. A ciklikusságot és végtelenséget szimbolizáló, váltakozó spirál- és körmotívum a kapualj mennyezetén és a bejárat feletti kék majolikadísztéseken is megjelennek. A kapu alsó részén két mókus által közrefogva megjelenik a termést hozó fa, ez többek között az őszövetségi mandulafát idézi, mely földbeszűrt botjából ... hitének bizonyosságul kihajtott. A menóra-ábrázolásokon látható mandulavirág a hétágú gyertyatartó és a fa mitológiájának ez utóbbi összefüggéseire mutat rá. A mandulavirágot szimbolizáló gömbök az erkély és a függőfolyosó kovácsoltvas menóráin is megjelennek.

A kapualj udvarra nyíló ajtajában, valamint a lépcsőház néhány emeletén megmaradt az eredeti savmaratott tüveg, amely geometrikus formában ismételi meg a kapu központi motívumát. A lépcsőházi ablakok esetében Burger János háztulajdonos monogramja is ebben az összefüggésben, mintegy a fa hajtásaként formálódik. (A monogramból kiolvasható F talán felesége keresztnevére utal.)

A központi motívum két oldalán geometrikus hullámvonal szegélyezi a kaput, mely ismét szimultán értelmezéseket indít: egyfelől növényi ornamentikát idéz, másfelől a kapu alsó részén látható spirálmotívum, valamint a liftajtó oldalánál található rácsdíszítés a kígyó és a bot szimbolikus kapcsolatára is emlékeztet. A vándorlás szimbóluma mellett a bot, pontosabban a kígyóformájú vagy spirálban végződő bot számtalan helyen fellelhető hatalmi jelkép is, mely idézi Mózes és Áron kígyóváltott botját és ugyanakkor a vizet fakasztó botot is. A magyar mitológiában a ház lakóinak őrzőjeként szerepel. Migray, talán

tudattalanul, a kapu rézborítása révén mégis mesterien utal az őszövetségi T-alakú fára szegezett rézkígyóra is, akinek szabadtó ereje Jézus kereszthalálát előképezi. A központi famotívumon megjelenő fecskék pedig a magyar hitvilágban isten madarai, s szerencsét hoznak a ház népének.

A házból kilépve, a két zárterkély között a beállványozás előtt egy hajdani vakolatdísz helyét láthattuk. Erdélyi Mór felvételén jól látható, hogy a menórás erkélyek között valamikor egy kör alakú keretbe foglalt szarvas-motívum volt, mely a magyaron kívül számos északi nép mondakörében előfordul. A vadászat során a szarvas irányítja, s az élet és halál vizén túli területekre csalja üldözőit, így a fény szimbolikájának erőterében a menóra lángjaival (melyek a korlátokon körök alakjában je-

lennek meg), s egyben a kapun látható fa ágaival képez kapcsolódási pontokat. A levetett és újranovesztett agancs a fa lombkoronájához, illetve a spirál és a kör szimbólumaihoz hasonlóan a ciklikusság, illetve az újjászületés jelképe. Talán éppen ezért nem véletlen, hogy a vakolatdísz szarvasa mintegy az erkélyek menóráival egy szinten, azokat egybefogva helyezkedett el. A szarvas-fa-menóra kapcsolatlánc geometrikus megjelenítésben a lakások eredeti bejárati ajtórácsain is felfedezhető.

A fenti értelmezésben tehát a Síp utca 17. századfordulós formavilága a historizmustól elszakadó nemzeti stílus modernizmusba hajló pályájának és a zsidó asszimiláció művészi megfogalmazásának sajátos szintézisét dokumentálja. Első megközelítésben az egyes motívumok a magyar, illetve zsidó kategóriákon belül nyernek jelentést, a mélyebb jelentésrétegek feltárásával a kizáró kategóriákat a szimultán aktíválódo lehetséges értelmezések sokrétűsége, és a keresés végtelen folyamata váltja fel. A magyar és zsidó motívumok megjelenítése itt nem a zsidó szimbólumok magyaros jelképekkel történő beoltását célozza, hanem az egyes motívumok szimbolikus jelentésrétegeinek és kapcsolódási pontjainak felidézésével a zsidó és magyar fogalmi kategóriákból kiindulva, de a mélyebb jelentésrétegekben ezekből kilépve egy közös, egyetemes hagyományra mutat rá.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*, Budapest, Corvina, 1981.
 Jankovics Marcell: *A Fa mitológiája*, Debrecen, Csokonai kiadó, 1991.
 Jankovics Marcell: *A Szarvas könyve*, Debrecen, Csokonai kiadó, 2004.
 Pál József és Ujvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár*, Budapest, Balassi, 2004.
 Sisa József és Dora Wiebenson (szerk.): *Magyarország építészetének története*, Budapest, Vince kiadó, 1998.

HÍREK

A FALUFEJLESZTÉSI TÁRSASÁG CSÜTÖRTÖKI ISKOLA rendezvénysorozata a MÉSZ székházban

Idén tavasszal indította útjára társaságunk a Magyar Építőművészek Szövetségével közösen a faluszemináriumot, amely a vidéki Magyarország társadalmi kérdéseivel, problémáival foglalkozik. A *Csütörtöki Iskola* nevét rendszeres heti találkozónk adták az Első Pesti Sörkertben (közismertebb nevén Gilde Söröző a Vámház körúton). Megtiszteltetés, hogy a MÉSZ együttműködést ajánlott, és minden hónap második csütörtökének összejövetelét székházukban tarthatjuk. Eddigi előadásainkon foglalkoztunk a népi építészet örökségével, egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistelepülés autonóm fejlesztési terveivel. Külön eszmecserén vitattuk meg a falusi iskolák helyzetét, és Somogyi Győző festőművész előadást tartott az értelmiség kivonulásáról. A *Csütörtöki Iskola* ősszel folytatódik. Továbbra is a

mai magyar valóságot, a hátrányos helyzetű vidéki kistelepülések, az intézményi, szellemi, és gazdasági támogatottság nélkül magukra maradt falvak életbemaradásának, önfenntartó képességének sajátos problémáit, feladatait igyekszik feltárni. Találkozóink civil fórumok, ahol mindennek előtt az értelmes párbeszéd módszerével keressük az okokat, magyarázatokat, megoldásokat. Tervezett programunk:

szeptember 14. *Andrásfalvy Bertalan – A hagyomány, mint éltető erő*

október 12. *A Terror Háza történése – 56 aktualitása*

november 9. *Bogár László közgazdász – Lokális és globális*

december 7. *László Tamás – Ünnepeink visszafoglalása*

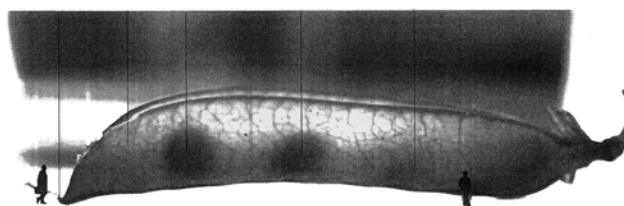
Előadásaink 17 órakor kezdődnek a Budapest, Ötpacsirta u. 2. alatti MÉSZ székházban.

Krizsán András, Falufejlesztési Társaság, telefon 30/999-0027

Szeptember másodikán került sor az idei **VÁNDORISKOLAI FELVÉTELIRE ÉS A DIPLOMAVÉDÉSEKRE**. A felvételi pályázat feladata Solymár századfordulós, erősen átalakított pályaudvarának új funkciókkal (vendéglő, kávézó) kiegészített formában történő helyreállítása volt. A jelentkező hat építész bemutatkozása után a mesterek testülete négyük felvételéről döntött, így a Vándoriskolát 2006-ban Berta Gyöngyi Boglárka (BME 2005), Dárdai Balázs (BME 2006), Pióker Andrea (Belgrád 2005) és Rüll Tamás (BME 2004) kezdi meg. Délután Ujj Mészáros Krisztina és Horváth Balázs vándorok mutatták be diplomamunkául szolgáló épületeiket és a mesterek mindkettejük diplomájának kiadásáról döntöttek.

Előző számunkban adtunk hírt a **NAGYSZEBENI ÉPÍTÉSZETI KIÁLLÍTÁS** pavilonjára kiírt pályázat első fordulójáról, szeptember végével záródó második fordulóra kiválasztott pályaműveket technikai okok miatt azonban nem sikerült bemutatnunk. A végeredményt következő számunkban ismertetjük majd, addig közöljük a továbbjutott pályázók terveinek néhány lapját.

Papp Dávid

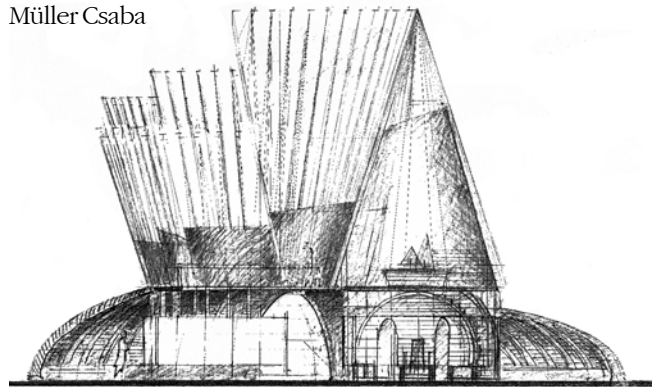

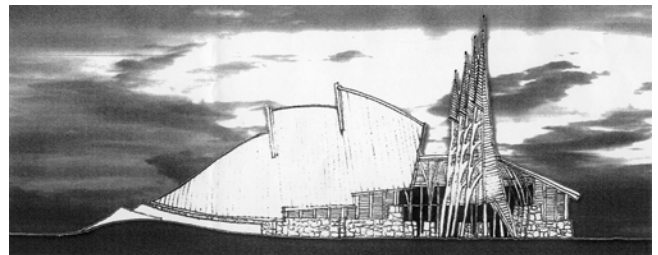
Ujj Mészáros Krisztina és Eszenyi Ákos

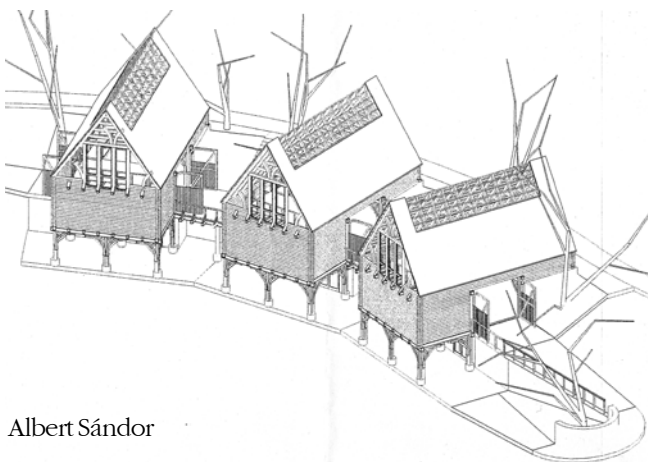
Müller Csaba

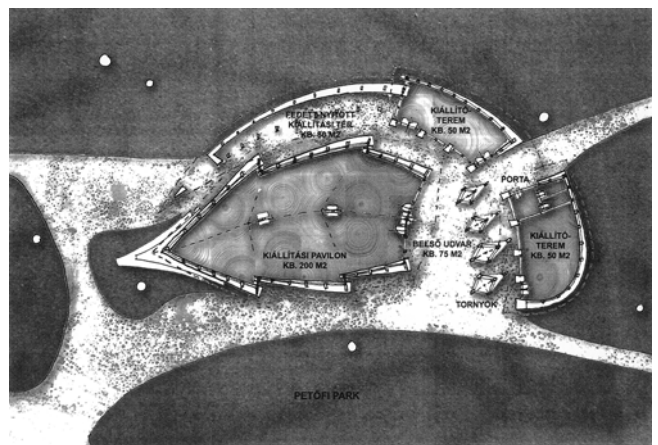
Dobrosi Tamás

A NAGYSZEBENI MAGYAR PAVILON
PÁLYATERVEI,
az első fordulóból továbbjutott tervek

Albert Sándor

Czakó Gábor

ELADHATJUK-E ANYÁNKAT?

Rövid beszédre kértek föl óbudai polgárok, akik tiltakozó gyűlést tartottak a Hajógyári-sziget elköttyavetyélése, az ottani fák kiirtása, a helytartói palota és más nagy értékű római romok veszélyeztetése ellen. A sziget déli részét egy izraeli befektetőcsoport szerezte meg potom áron, és ott szórakoztató központot, lakóparkot és hasonlókat akar építeni. A vállalkozás a fontebb említett károkon túlmenően durván csökkentené a főváros amúgy is vészesen fogyatkozó zöldterületeit, és roppant közlekedési terheléssel sújtaná Óbuda történelmi belvárosát. Beszédemben a következő néhány kiragadott bekezdést idéztem Szi-etl dwamis indián főnöknek 1855-ben, az USA elnökéhez intézett leveléből. A fordító Dudich Endre.

A washingtoni nagyfőnök azt üzeni, hogy meg óhajtja venni a földünket. A nagyfőnök egyúttal a barátság és jóakarát szavait is küldi. Ez kedves tőle: hiszen jól tudjuk, hogy nincs szüksége a barátságunkra. Azonban meg fogjuk fontolni az ajánlatát: hiszen jól tudjuk – ha nem adjuk el a földet, talán fegyverrel jön a fehér ember, és elveszi erőszakkal.

E föld minden részecskéje szent az én népem számára. Minden egyes csillogó fenyőtű, minden homokos part, minden köd a sötét erdőben, minden tisztás szent az én népem gondolatvilágában és tapasztalata szerint. A fákban felszálló nedv népem emlékezetét hordozza.

A föld része vagyunk és a föld egy rész belőlünk. A csillogó víz, amely a patakokban és a folyókban mozog, nem csupán víz, hanem őseink vére is. A vízcsobogás őseink hangja. A folyók testvéreink: oltják a szomjunkt, hordozzák kenuinkat és táplálják gyermekeinket.

Tudjuk, hogy a fehér ember nem érti a mi gondolkodásunkat. Számára, az egyik földdarab olyan, mint bármelyik másik, mert ő idegen, aki éjszaka jön, és elveszi a földtől, amire csak szüksége van. A föld neki nem testvére, hanem ellensége, és ha meghódította, továbbmenetel. Maga mögött hagyja ősei sírját, és nem törődik vele. Ellopja a földet gyermekeitől, és nem törődik vele. Elfelejtí atyái sírját, és gyermekei jogait egyaránt. Úgy bánik anyjával, a Földdel, és testvéreivel, az Éggel, mint adásvételi tárgyakkal, mint a juhokkal vagy a fényes üvegöngyökkel.

Mohósága el fogja nyelni a földet, és nem marad utána más, mint a pusztaság. A városok látványa megfájdítja a vörös bőrű ember szemét. A fehérek városaiban nincs csend. Nincs olyan hely, ahol hallgatni lehetne tavasszal a levelek bomlását vagy a rovarok zümmögését.

Mi ostoba vademberek vagyunk, a dübörgés sérti a fülünket. Mi jó van az életben, ha nem hallhatjuk a kecskefejőmadár magányos kiáltását, vagy a békák brekegését az éjjeli tóparton?

Az indián szereti a tó felszínét fodrozó szellők halk zaját és a déli esőtől megtisztult levegő friss zamatát, vagy a bogarak szagától terhes szél illatát. A levegő különösen értékes a vörös ember számára, hiszen minden részesedik belőle: állat, fa, ember.

A fehér ember mintha nem is venne tudomást a levegőről, mint ahogy a hosszú ideje haldokló ember már nem érzékeli a bűzt. Népem azt kérdi: tulajdonképpen mit akar a fehér ember? Megvehető-e az égbolt, a föld melege vagy az antilop fürgesége?

Hogyan adhatunk el ilyesmit – és ti hogyan vehetitek meg? Vajon azt tehettek majd a földdel, amit csak akartok, pusztán azért, mert a vörös bőrű ember egy darab papírt aláír, és odaadja azt a fehér embernek? A fehér ember, a hatalom ideiglenes birtokosa Istennek képzelet magát, aki birtokolja a Földet. De hát hogyan birtokolhatná az ember a tulajdon anyját?

Ha egyszer a levegő frissessége és a víz csillogása nem a miénk – hogyan vehetnétek meg ezeket tőlünk? Vissza tudjátok-e vásárolni a bölényeket, ha már az utolsó is elpusztult? Ezernyi bölény tetemét láttam elrohadni, amelyeket a fehér ember lelövöldözött az arra rokozó vonatból.

Én vadember vagyok, és nem tudom, felfogni, hogyan lehet a füstködő vasparipa fontosabb, mint a bölény, amelyet mi csak létünk fenntartása végett ölünk meg. A fehér emberekre is elmúlás vár, talán még előbb is, mint az összes többi törzsre.

Csak szennyezzétek tovább tulajdon ágyatokat: egy éjjel majd saját piszkotokban fulladtok meg. Micsoda az ember az állatok nélkül? Ha nem lennének állatok, az ember elpusztulna nagy lelki magányában.

Ami az állatokkal történik, az történik rövidesen az emberrel is. Minden összefügg mindennel. Ami a földet éri, az eléri a föld gyermekeit is.

(Megjelent a Keresztény élet c. folyóiratban)

In memoriam

TOMORY LÁSZLÓ

Tomory László öreg barátunk, a falu építészetének nagy szakértője, oktatója, életének 91. évében, június 24-én visszatért Teremtőjéhez. Gyászolja a Falufejlesztési Társaság, melynek korelnöke volt.

Mikor 1972-ben, diplomám átvétele után édesapám tanácsára meglátogattam Gödöllőn Tomory László tanár urat, nem gondoltam, hogy e találkozás egy életre a vidék, a vidéki építészet, az agrikultúra rabjává tesz. Laci bátyám, ahogy aztán később nevezhettem, akkor éppen annyi idős volt, mint én most, ereje és tudása teljében vezette az általa alapított Mezőgazdasági Építészeti Tanszéket a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen.

Ósbudaiként nem voltak könnyűek az első hónapok, miután felvett a tanszékére tudományos ösztöndíjasnak. Laci bátyám segítségével, figyelmes terelgetése nélkül bizony nehezen tudtam volna tájékozódni a számomra még teljesen idegen mezőgazdaság világában. Szerencsémre a tanszék akkoriban tudományos műhelyként is működött, Laci bátyám volt az „aranyfedete” vidéki munkáinknak, vezetésével a tanszék tagjai felméréseket és vizsgálatokat végeztek, szakértői feladatokat láttak el. Ezeken a kiszállásokon tapasztalhattam, hogy a Tanár úr szakmai elkötelezettségének mélyén is – az élete utolsó napjáig töretlen – szeretet húzódik meg a vidék iránt. Ahogy elhagytuk Budapest határát, olyan áhítattal szemlélte a tájat, a falvakat, a tanyákat, az embereket, mintha életében először volna része ilyen látványnak és valami egzotikus kalandként élné ezt át. Nem tudom elfelejteni, ahogy – számomra kissé érthetetlenül –, lelkesedni tudott egy jól üzemelő sertéstelepen, és ahogy fontosnak ítélte a trágyakezelés minden mozzanatát. Ennyi év után már megtanultam, hogy minden igazán fontos dolog a „trágyadomb minőségétől” függ. Tomory tanár úr sohasem volt tudálékos és fontoskodó, a maga természetes és szelíd módján volt képes az élet apró és fontos dolgait kezelni, vizsgálni, tanítani. Irigylem azt a képességét, hogy könnyedén és gyönyörűen rajzolta az ábrákat az előadóterem nem túl jó minőségű tábláira. Rajzaihoz hasonló könnyedséggel adott elő Gödöllőn az agrár- és gépészhallgatóknak, sokszor elbűvölve a mezőgazdasági szaktanárokat is agrártudományos ismereteivel, az építészet tudományokat integráló képességével.

A hetvenes évek második felében minden szelídsége ellenére egyre kevésbé tudta tétlenül nézni a magyar vidék, a falvak sorsának rosszabbodását. Természetesen korábban is minden

írásában, jegyzetében és könyvében foglalkozott a falu építészetével, a vidéki emberek lakáskörülményeivel. De a magyar falurombolás éveiben érlelődött meg benne, hogy ennél határozottabban kell cselekednie. A Magyar Agrártudományi Egyesület keretén belül létrehozta az úgynevezett Falubizottságot, amelynek alapító és egyben örökös elnöke volt. Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy a titkári teendőket a kezdetben mellette elláthattam, és közvetlenül tapasztalhattam, hogy mi-

ként tudta érvényesíteni az Agrártudományi Egyesület darázs-fészkében a falvak iránti elkötelezettséget, különösen az úgynevezett szerep nélküli települések sorsára vonatkozó felelősségtudatot.

Visszaemlékezve a keszthelyi első országos konferenciára, most megállapíthatom, hogy az építészek, településtervezőkön kívül az agrárium, a közgazdaság olyan tudós kutatói voltak jelen, akik maguk, vagy tanítványaik munkájával próbálják mind a mai napig egyengetni a vidék sorsát; ott vannak a résztvevők közül többen ma is a végeken, s teszik a dolgukat.

Tomory tanár úr építésze a maga természetességével hordozta a háború előtti műegyetemi képzés minden erejét: a magától értetődő arányokat, tömegkapcsolatokat, homlokzati részle-

teket; a jó funkció számára nem tartozott az említésre méltó építészeti érdemek körébe, azt alapvető kritériumnak tartotta. A tanár úrtól nem csak tanulni, nem csak vele dolgozni volt jó, hanem mulatni is. Szerette az „igazi” hosszúlépéseket, nem ásványvízzel, hanem komolyan: szódával és száraz fehérborral. Szerette az életet, értett a hölgyek nyelvén, jól táncolt és dalolt, jól anekdotázott. Élete végéig segítette a falusi turizmus fejlesztését, ápolta az osztrák és német kapcsolatokat.

Ha a mai magyar vidéken a nehézségek, sőt banditizmus ellenére látok kiegyensúlyozottan működő gazdaságokat, rendben tartott portát, ahol szívesen fogadják a vendéget, jó szívvel gondolok Laci bátyámra, aki hasznos tevékenységben élte meg földi vendégségét és mindnyájunknak segített abban, hogy találjunk még itt, a Kárpát-medencében egy-két helyet, ahol otthon érezhetjük magunkat.

Dr. Reischl Gábor DLA

Kolundzsija Gábor

A TITANICON NINCS PÁNIK

– a nyugati civilizáció bukása –

ELSŐ RÉSZ

„Odafenn az óriási üvegkupola, tekintélyes tölgyfaburkolat a falakon, pompás kovácsoltvas szalagékítményes balusztrádok, és mindegyik egy valószínűtlen falióra tekint alá, amelyet két bronz nimfa ékesít jelképesen: a Tisztességet és a Dicsőséget ábrázolva, amint megkoronázzák az Időt.”

Ezt a fényűző miliót már ne keressük, mert mindez a Titanic pompázatos előcsarnokát ékesítette.

Mi az idő? Nyelvünk bölcs. Az idő régiesen: üdő. Ez az üdvre, az üdvtörténetre, tehát a Teremtő tervére utal. A Tisztesség és a Dicsőség a Teremtő tervét koronázza meg. A Titanic katasztrófája a nyugati civilizáció bukásának előhírnöke volt, csak meg kell érteni az üzenetét.

*

A Titanic elsüllyedése az egyik legismertebb hajókatasztrófa, ezért az előzményekkel itt nem foglalkozom, csak magával az – első és utolsó – úttal. Az eseményeket Walter Lord *A Titanic pusztulása* című dokumentumértékű könyvét alapul véve idézem.

Az út célja New York, az Újvilág kapuja és igazi fővárosa. Átkelés a nagy vízen az új világba: beavatás és átváltozás, az Új ember megszületése. Igaz ez az egyes emberre és az egész emberiségre is. Jelen írás erről a nagy beavatásról és átváltozásról szól.

„Új bort nem töltenek régi tömlőkbe. De ha mégis, kiszakadnak a tömlők, a bor kiömlik, s a tömlők is tönkremennek. Az új bor új tömlőbe való, akkor mindkettő megmarad.” (Mt 9,17)

Történetünk ott kezdődik, hogy a hatalmas – 270 méter hosszú, 66 ezer tonnás – hajó 1912. április 10-én déli 12 órakor – a katasztrófa előtt négy és fél nappal, pontosan 107 órával és 40 perccel – kifut a southamptoni kikötőből. Elindulás után rögvest hajsza hűján összeütközött egy másik hajóval, a New York nevű amerikai óceánjáróval.

Hét órával később kikötött Cherbourghan. Utasokat vett föl, majd este 9-kor továbbindult. Másnap, déli fél egykor horgonyt vetett az írországi Queenstownban. Ott további utasokat és postát vett fel, majd másfél órával később, április 11-én 14 órakor elindult New York felé. Az első indulástól számítva 26 óra telt el. *Ez az elszakadás időszaka, elkülönülés a Világ rendjétől. Megkezdődik az átkelés, megkezdődik a Lélek sötét éjszakája.*

A hajó április 14-én vasárnap este 11.40-kor ütközött jéghegynek. Az ütközés tehát három és fél nap, pontosan 81 óra 40 perc múlva történt meg.

A katasztrófa azért következett be, mert a Titanicot elszüllyesztetetlennek tartották. *A jelenlegi világrendet is örök-*

nek, megdönthetetlennek láttatják velünk. Az ütközés napján, április 14-én számos figyelmeztetés érkezett a többi hajótól, jégveszélyt jelezve. Az első jelentések déli 1 óra 40 körül érkeztek, tíz órával az ütközés előtt. Este 7.30-kor jött az újabb jelzés, 4 óra 10 perccel az ütközés előtt. Ekkorra besötétedett, a hajó a továbbiakban már sötétségben rohan tovább. A hajóstársaság elnökének erőszakos követelésére mégsem csökkentették a hajó sebességét, hogy már az első úton megkaphassák a leggyorsabb óceánjárót illető kék szalagot. Újabb jelentés érkezett 9.40-kor, két órával az ütközés előtt. Végül 11 órakor jött az utolsó figyelmeztetés, amit – a többihez hasonlóan – figyelmen kívül hagytak, 40 perccel a katasztrófa előtt. *A tőke mohósága és agresszivitása viszi pusztulásba a világot.*

*

Az óriás hajó 22,5 csomós (41,7 km/óra) sebességgel rohan a jeges óceánon a dermesztően sötét holdtalan éjszakában. *Rohanás: a végletekig felpörgetett anyagi világ. Sötétség: a varázslat következménye, ami elfordított minket a kiáradó szellemtől, és a teremtett Világ világosságától.*

Az utasok többsége és a személyzet nagy része is alszik. *Az alvás az öntudatlan, tudatlan állapot jelölője.* Éjfél előtt vagyunk (a legsötétebb időszak). Az őrszem (kutató, aki a szellem sötét éjszakájában látni, előrelátni próbál) észreveszi a jéghegyet. *Jég: az élettelen kristályvilág megjelenítője.* Azonnal jelez a hidra. *Vészjelzés a tudomány részéről.*

Az ügyeletes tiszt jobbról akarja kikerülni a jéghegyet. Előbb élesen jobbra, majd erősen balra kormányoztat, közben hátramenetbe állítja a gépeket. Az óriás hajó azonban nyílegyenesen rohan tovább. *Későn jött kétségbeesett irányváltó manőverek, a tehetetlenség túl nagy, a beavatkozáshoz nincsenek megfelelően erős eszközök.* 37 másodperc telik el, végül a hajó orr az utolsó pillanatban lassan balra fordul. *A beavatkozás ellentmondásos, a mechanizmus kiszámíthatatlanul viselkedik.* Az őrszemek úgy látták, hogy hajszaon múlt, de megúszták. *A kutatók úgy látják, hogy a helyzet megoldódott.*

A jéghegy mintegy 300 láb (90 méter) hosszan felhasította a hajó jobb oldalát. *A civilizáció a maga által teremtett élettelen kristályvilággal ütközik, elháríthatatlan környezeti katasztrófa képében.* A hajó sebességét alapul véve ez 7,77 másodperc alatt következett be. Az utasok – a helyzetüktől függően – ezt sűrűdasként, remegésként, zökkenésként, rázkódásként érzékelték. Az orrtőke közelében elhelyezett fedélközi utasok és a kabinházakban szolgálatot teljesítők számára azonban fülsiketítő recsenés volt. *Pusztító földmozgások vezetnek be a katasztrófát.*

A rekeszáró ajtókat leengedték, de hiába. *Rekeszáró ajtók: a negatív hatások lokalizálásának irreális szándéka.* A víz özönlök be a hajó jobb oldalán. *Víz: az élet és a halál jelölője is. Hajóba beömlő víz: a Föld működési rendszerének végletes*

felborulása, és az ennek következtében bekövetkező kivédhetetlen természeti csapások, amelyek egymás után teszik tönk-re a mechanizmus részeit. A csapások között a vízzel való elárasztás valószínűsége is megjelenik: a globális felmelegedés következményeként az emelkedő tengerszint alacsonyan fekvő területeket és kikötővárosokat veszélyeztet, a szárazföldek belsejét pedig egyre pusztítóbb árvizek sújtják. A gépeket leállították. A gazdaság motorja leáll.

Mintha mi sem történt volna, az utasok tovább aludtak, a fent lévők folytatták a társasági életet: beszélgettek, iszogattak, kártyáztak. Még vicceltek is: dobálóztak a hajóba esett jéggel, szuvenírként mutogatták, vagy abból kértek az italukba... A „buli” megy tovább. Az őrszemek is folytatták a szolgálatukat. Folytatják tovább a megfigyelést, a kutatást – értelmetlenül.

Néhány utas felébredt, és az utaskísérőktől (közszolgálatot ellátó személyek) érdeklődött, hogy mi történt. Ők persze nem tudtak semmit. Egy vegyes társaság véletlenszerűen összeverődött az utasokból, próbálták kideríteni a váratlan csend okát, ami minden zökkenésnél jobban nyugtalanította őket. *Civil kezdeményezések.* Kimentek a fedélzetre, de maguk sem tudták, hogy mit keressenek. Mindenféle állhíreket találtak ki (egy sem volt igaz). Néhányan észlelik, hogy baj van, de nem tudják, hogy mi a való helyzet. Egy darabig céltalanul ödöngtek a fedélzeten, vagy a korlátnál állva meredtek az éjszakába, valami jelét keresték, hogy mi a baj. A hajó állt, de egyébként minden normálisnak látszott. Egy idő után inkább bementek a melege, csatlakoztak az A fedélzet pompás előcsarnokában összegyűlt többi utashoz. *Civil szervezetek kapcsolatfelvétele, összefogása.*

A fűtőket az elárasztott kazánházakból felhívják a csónak-fedélzetre, majd visszarendelik őket. Céltalanul járkálnak, nem tudják, mi a lenne feladatuk. *Vészhelyzetben az irányítás akadózni kezd, egymásnak ellentmondó parancsok.* Más fűtők pokoli hőségben, nehéz és veszélyes munkával kioltják a kazánokban a tüzet, hogy megelőzzék a robbanást. *A lent lévők életük kockázatásával próbálják meggátolni, hogy a már használhatatlan gépezetek még nagyobb bajt okozzanak.*

Fent még senki sem tudja, hogy mi a helyzet, amikor a víz öt perc elteltével előnti a postát. Mi a posta? Értékesnek tartott papírok, azaz: értékpapírok. Ezek úsznak el elsőként. A tisztviselők erre a postaszákokat felhurcolják egy szinttel följebb. *Az érdekelt nagyszabású intervenciója, mentőakciója az értékpapírok védelmében.* Újabb öt perc sem telik bele, és a víz már azt is veszélyezteti. *Újabb, ezúttal kivédhetetlen válság.* A tisztviselők erre elhagyták a postát, és följebb mennek a „biztonságba”. *Ki-ki maga menti, ami menthető.*

Tíz perc elteltével a víz kezdi elárasztani a legmélyebben fekvő szálláshelyeket. Megjelennek az első menekülők.

A rádiósokat közben teljesen lekötik az utasok közleményei. Az ismétlődő jégjelentések csak zavarták a rengeteg üzenet küldését. A közelben álló *Californian* rádiósát elég barátságosan elhallgattatták, ezért ő, mikor lejárt a szolgálati ideje, lezárta a készüléket. A saját kedvére nem folytatta a rádiózást, mivel fáradt volt, és különben is elég nyersen rászóltak. A készüléket még a hajó egy fiatal lelkes tisztjének érdeklődésére sem kapcsolta be. *Az éter értelmetlen locsogás-fecsegéssel van tele, az érdemi közléseket elhallgatják. A figyelmeztetéseket félresöprik, a figyelmeztetőket elhallgattatják.*

*

A kapitány tapasztalt öreg tengeri medve. Ezt az átkelést szánja az utolsó szolgálatának, utána nyugdíjba készül. *A jutalomjáték tragédiába fordul.* Az ütközés zajára azonnal a parancsnoki hídrasiet. Elküldi az egyik tisztet, hogy tartson gyors szemlét az egész hajón. *Rapid szakértői vizsgálódás.* Az nem megy le a hajófenékre, csak végigmegegy a fedélközön és pár perc múlva jelenti, hogy sérülésnek semmi nyoma. *A kezdeti felszínes vizsgálat során még a szakértők sem látják át a helyzetet.* A kapitányt ez nem nyugtatja meg, megint elküldi a tisztet, hogy keresse meg a hajóácsot. A tiszt a létrán leereszkedve beleütközik a felfelé rohanó hajóácsba, aki jelenti neki, hogy rohamosan árad be a víz. Nyomában az egyik postaalkalmazott, aki jelenti, hogy a postahelyiség is gyorsan telik vízzel. *A mélyebb vizsgálódás nyomán kiderül a súlyos baj.*

A hajót üzemeltető White Star Line hajóstársaság elnöke is az utasok között van. Ő is a hídrasiet. A kapitány tájékoztatja, hogy a hajó valószínűleg komolyan megsérült. *A nagytőke tudomást szerez a szerencsétlenségről.* A kapitány ezután üzen a hajógyár igazgatójának, aki a hajó építését irányította, és szintén jelen van ezen az első úton. A mérnök a kabinjában van, munkájába mélyed, a menet közben felmerült javítások, átalakítások terveit készíti. Így nem is észleli az ütközést. *Tovább készülnek a különféle „fejlesztési” tervek, mintha mi sem történt volna.* A kapitány és a konstruktor kettesben bejárják a hajót. *Az érdemi vizsgálódás a legsúlyosabb csúcsvezetői körben zajlik le.* A személyzeti lépcsőn mennek le, hogy minél kisebb feltűnést keltsenek. *A tömegtájékoztatás kizárása az érdemi információktól.* Bejárják az egész hajót. Visszafelé átvágnak a felső fedélzet pompás előcsarnokán, amit ekkorra zsúfolásig töltenek meg az ideges utasok. *Hatalmas tömegdemonstrációk a hatalmi központokban.* Semmit sem közölnek velük. *Az információkat továbbra is visszatartják.*

A személyzet egyes tagjai már figyelmeztetik az utasokat. *Kiszívárogtatott hírek.* A személyzet más tagjai azonban letagadják a baj tényét. *Félrevezető közlemények.*

A fedélközi utasok szállásai az alsó fedélzeten helyezkedtek el. *Elmaradott térségek.* Ők már látják, hogy komoly a baj. A szolgálati átjáró megtelik csomagjaikat cipelő emberekkel, akik lökdösődve, egymást taszigálva a hajó tatja felé törtetnek. *Az utak zsúfolásig tele menekülőkkel, akik a vélt biztonságba igyekeznek. Balesetek, atrocitások.* Egyesek úgy érzik, mintha a hajó kezdene előredőlni, de olyan hihetetlennek tűnik, hogy nem mernek szólni róla. Akinek mégis szólnak, az közli, hogy a hajó elsüllyeszthetetlen. Nem akarják elhinni. *Struccpolitika.* A fedélközi utasok egy része közben jégfocizik. *Haláltánc.*

A kapitány és a mérnök visszatér a hídra. Számvetést végeznek, és szembesülnek azzal, hogy a hajó menthetetlenül elsüllyed. A kapitány 12 óra 5 perckor, 25 perccel az ütközés után kiadja a parancsot, hogy készítsék elő a mentőcsónakokat és sorakoztassák fel az utasokat. *Döntés rendkívüli állapot bevezetéséről.* A kapitány bemegy a rádiósokhoz, és közli, hogy jéghegybe ütköztek, de még nem ad utasítást a vészjelek leadására. Kapcsolattartó személyekkel (*diplomáták*) bizalmasan közlik, hogy mi történt. Néhány perc múlva a kapitány utasítja a rádiósokat a vészjelek leadására. A rádiós 12.15-kor elkezd küldeni a segélykérő jelzéseket. *Külső segítségkérések diplomáciai úton.*

A személyzet hitetlenkedve, sőt viccelődve fogadja a kiürítési utasítást. *Egy darabig még a hatóságok munkatársai sem veszik komolyan a katasztrófát. Viccek keletkeznek, karikatú-*

rák jelennek meg. Csak határozott parancsra engedelmessé válnak. *Nehezen mozdul meg a gépezet.* Az első osztályú dohányzóban ezenközben – semmiről sem tudva – tovább folyt a bridzsparti. *A gazdagok tovább folytatják addigi életmódjukat, mintha mi sem történt volna.* Végül egy hajóstiszt udvariasan közli velük, hogy bajban vannak.

Általános riadó nem volt, az utasok és a személyzet nagy része személyes közlések útján ismeri meg a helyzetet. A hír így is gyorsan végigfut az óriás hajón. Nem memek mindenkit egyszerre mozgósítani, mert az megbénítaná a mechanizmust. Olyan utas is akadt, aki kérésre sem nyitotta ki a kabinja ajtaját. Egyesek ellenállnak a kiürítési parancsnak. Egy ajtó beszorult, mire néhány utas betörte, hogy a bennrekedt férfit kiszabadítsa. Erre egy dühös steward azzal fenyegetőzött, hogy New Yorkban mindannyiukat letartóztatják, mert kárt okoztak a társaság vagyonában. Évekkel később sokan még mindig nem tudják, hogy veszendőben lévő vagyon helyett az embereket kell menteni.

Az utasok egy része kapkodva, más részük ráérősen készülődik. Ki-ki mást tart fontosnak magával vinni, valaki az ékszereit, más a bibliáját. Egyesek komoly értékeket hagynak a kabinjukban tudatosan. A gazdag hölgyek nagy része azonban kikéri a széfből az ékszereit. *Sokféleképpen reagálnak az emberek az addigi életmódjuk gyökeres megváltozására. Egyesek a vagyonukat hátrahagyják, szétosztják, a többség azonban megpróbálja átmenteni azt is.*

Főnt a fedélzeten összeterejt embertömeg, nagy zűrzavarban, a legkülönbözőbb öltözékekben. Különböző felfogású emberek kerülnek véletlenszerűen egymás mellé. A helyzet a harmadik osztályon a legzavarosabb, mivel a nem házas férfiakat és nőket a hajó két végében szállásolták el. Most az orrban elhelyezett férfiak a tat felé igyekeznek a zsúfolt folyosón, hogy összeterejék rokonaikat, ismerőseiket. *Az emberek a rokonaikhoz, ismerőseikhez igyekeznek. Tömeges népvándorlás, óriási dugók. Futkosás, hangok zűrzavara (kapkodás, hirdömping).*

Kint a kemény hidegben és a barátságtalan sötétségben nagy a tolongás. *Az életszínvonal leesik. A zsúfolt táborokban, várótermekben az életfeltételek radikálisan leromlanak.* Ösztönyszerűen mindenki az osztályának megfelelő fedélzetre igyekszik. *Még itt is elkülönülnek.* Nyugodtan várják az utasításokat, vagy inkább bizakodó hangulatban. Egyeseknek még viccelődni is van ereje. Nincs pánik. Amíg az utasok várokoztak, beszélgettek, tréfálkoztak, a legénység elfoglalta a helyét. A csónakfedélzet megtelt matrózokkal, pincérekkel, kazánfűtőkkel, szakácsokkal. *Általános mozgósítás.*

Két tiszt alaposan elkésett. Az ötödik tiszt átaludta az ütközést, a második tiszt hallotta, de miután nem volt szolgálatban, jobbnak vélte a kabinjában maradni, ahol megtalálhatják. Végül csak az ütközés után 40 perccel riasztották. *A vezetők egy részénél sokáig fennmarad a tudatlan állapot. Más vezetők pedig központi utasításra várva jókora késéssel cselekednek.*

Mindent egybevetve a mentőcsónakokban összesen 1178 férőhely volt, a hajón ellenben 2207 főnyi utas és személyzet tartózkodott. Az utasok közül senki sem tudott erről, a személyzet tagjai közül is kevesen. Az utasok tehát nyugodtan várokoznak a fedélzeten, nem félnek, bár nem tudják mire vélni a dolgot. *Az emberek bíznak, nem tudják, micsoda áldozat készülődik.*

*

Az első csónakot 12.45-kor, az ütközés után 65 perccel eresztik le. Ezt az első tiszt vezényelte, de a hajó főtisztje akadályozta a munkát, ezért kétszer is kénytelen volt a kapitányhoz fordulni. *A vezetők közötti ellentétek hátráltatják a mentést.* Az első csónakokat a sétafedélzet szintjéig engedték, hogy az utasok onnan szálljanak be. Az oda vezető ajtók és az ablakok azonban le voltak zárva. Valakit leküldtek, hogy nyissa ki az ablakokat, az első tiszt pedig ezalatt a tathoz ment, hogy az ottani csónakok eresztését vezényelje. *Irányítási hibák.*

Először a nőket és a gyermekeket engedték a csónakokba. Nem mondhatni, hogy a tisztek felszólítása lelkes fogadtatásra talált volna a körükben. Többen is úgy vélték, hogy a szépen kivilágított óriás hajón nagyobb biztonságban vannak, mint az apró csónakokban. *Csónakra szállás: a technikai civilizáció megszokott életmódjának elhagyása.* Vonakodva szálltak be, sőt akadt, aki ezt kerekén megtagadta. Az első csónakok megtöltése így nehézségekbe ütközött, némelyiket félig üresen eresztették a vízre. Ennek nagy ára volt: még a lehetségesnél is kevesebben menekültek meg. *Az emberek egy része még mindig nem hiszi el, hogy a régi világnak vége.*

Ezt az érzést a zene is erősítette. A karmester összeszedte a zenészeit és vidám ragtime-ot vezényelt, mintegy megnyugtatóan a csónakra várokozóknak. *Működik a szórakoztatóipar.*

A hajóstársaság elnöke beavatkozott a csónakok eresztésébe. *A hajóstársaság elnöke beavatkozott a csónakok eresztésébe. A nagytöke kézivezérlési akciói.* Ezt az érintett tisztek visszautasították. Akik tudták, hogy kiról van szó, a lélegzetük is elállt: ennek következménye lesz, ha megérkeznek New Yorkba. Mert ezt még ekkor is majdnem mindenki biztosra vette. A legrosszabb esetben mindenkit átszállítanak más hajókra. *Az áldozatok még nem tudják, hogy azzá válnak.*

A fedélzetmester a hajó tatjánál még mindig fel-alá járt, őrséget tartott. Nem találkozott senkivel, nem is hallott semmit, amióta, több mint egy órája a jéghegy elsuhant mellettük. Éppen ezért csodálkozva látta, hogy a hajó jobb oldalán mentőcsónak úszik a vízen. Telefonált a hajóhídra: tudják-e hogy a vízen van egy csónak? Egy hang csodálkozva kérdezte: ki beszél. Megmondta a nevét, mire a „híd” elismerte, hogy bizony, megfeleltek róla. Ő volt az utolsó ember, aki még nem tudta, hogy mi a helyzet. Utasították is, jöjjen fel azonnal a hídra és hozzon magával rakétákat. *Már-már humoros, hogy egyes kutatók – akik ezenközben bőszen vizsgálódnak tovább – realizálják utoljára, hogy mi történt. Úgy kell nekik megmondani, hogy hagyják már abba a vizsgálódást, végezzenek valami hasznosabbat.*

A hajó építője ellenben nagyon is tisztában volt a helyzettel, és ezt egyeseknek bizalmasan el is mondta, hozzátéve, hogy ne terjesszék, nehogy pánik törjön ki. *A teljes igazságot először ismerősök, bennfentesek ismerhetik meg.*

Az 5-ös számú kazánházban látszólag rendben mentek a dolgok. A tüzeket kioltották, a szivattyúkat beindították. Ennek érdekében eltávolították a padozatban egy csatornafedelelet. Gomolygott a gőz, az emberek homályban dolgoztak. Az egyik gépész belelépett az aknába és eltörte a lábát. A többiek felemeltek és lefektették. Negyedóra múlva átszakadt a válaszfal, és a tengervíz dübörögve betört. *A csapások az izolálni szándékozott területekre is betörnek, radikális hirtelenséggel.* A két ottmaradt gépész gyorsan felment a mentőlétrán, sérült társukat pillanatok alatt elnyelte az áradat. Ő az első halálos áldozat. *A lent szolgáló emberek életük árán is kitaranak a helyükön az utolsó pillanatig.*

Közben a vészjelzések eljutottak számos hajóra, sőt a szárazföldre is. Az egész világ lélegzetvisszafojtva várta a fejleményeket. Egyedül a mindössze tíz mérföldre, tehát látótávolságon belül tartózkodó Californian nem sejtett semmit. Az egyik tiszt megpróbált morzelámpával kapcsolatot teremteni vele. Egy alkalommal mintha válaszelzéseket észlelt volna, de nem tudta értelmezni. A Californian egyik hajósínasa távcsövön észlelt is valamit, megpróbált válaszolni, de hamarosan feladta. *A hír mindenhova eljut, kivéve azt, aki még időben segíthetne.*

A vészjelzések közben folyamatosan mentek. A rádiós az addig szokásos CQD jelzéseket adta, de 12.45-kor leadta az éppen akkor elfogadott új nemzetközi segélyhívó jelet, az SOS-t. Ez volt az első SOS jelzés, amit óceánjáró valaha is használt. *A szükséghelyzet új módszereket hív elő.*

Ugyancsak 12.45-kor lőtték fel az első rakétát. A Californian egyik tisztje ezt észleli. Különös, gondolta, hogy egy hajó éjjel rakétákat lő fel. A sors üstdobjainak pergése hallatszik. Sokan csak ekkor realizálják, hogy igazán komoly baj van, és olyan sürgős segísége szorulnak, hogy vészjelzéseket adnak minden hajónak, amely a közelben van. Vége szakadt a tréfálkozásnak, tétlenségnek. Most válik csak mindenkinek számára nyilvánvalóvá a végveszély. Az emberek nagy része ekkor ébred fel, ekkor tudatosítja a helyzetet.

*

Voltaképp búcsúzkodásra sem maradt idő. A férfiak egy része nyugtatja feleségét, hogy szálljon csak be a csónakba. Pusztán formáság, hogy a nőké és a gyerekeké az elsőbbség. Ez egy pompásan felszerelt hajó, mindenkit megmentenek. *Az emberek egy része még mindig bízik a mechanizmusban.* Más férfiak érzik, hogy utójára látják a feleségüket, anyjukat, gyermekeiket, de nem mondják ki. Miután átsegítették őket a mentőcsónakba, visszalépnek a fedélzetre. Akad több igazi gentleman, akik önzetlenül segít egyedülálló hölgyeknek a menekülésben, majd marad. Az asszonyok egy részét így is erőszakkal kell a csónakba tuszkolni. Vannak asszonyok, akik még erőszak hatására sem hagyják magukra férjeiket. Megrázó jelenetek. *Tömeges önfeláldozás más életek mentése érdekében.*

Miközben egymás után eresztik le a mentőcsónakokat, a fedélzet egyre jobban megdől. Azokon is nyugtalanság vesz erőt, akik eddig higgadtan viselkedtek. *A katasztrófa növekvő árnyéka egyre elviselhetetlenebbül nyomja a lelkeket.*

Egyesek, akik mindenüket a kabinban hagyták, most megdölgölköznek magukat, és lemennek az értékeikért. Alkalmasint nagyon kellemetlen meglepetésben van részük: a kabinjuk vízben áll, vagy a hajópincérek a fosztogatók ellen bezárták. *Intézkedések a pusztuló vagyron védelmére.*

Fogytán az idő, de egyes nők szerfölött szeszélyesen viselkednek, késleltetve a csónakeresztést. A hajó konstruktőre egyik csónaktól a másikhoz megy, sürgetve a nőket, hogy ne habozzanak, siessenek, ne válogassanak a csónakok között. *A menekülés nem társasutazás. Egyéni igényeknek nincs helye.* Minden olyan sürgős volt – és olyan nagy volt a nyugalom –, hogy időpocsékolásnak tűnt a lőfegyverek előkeresése. A hajó tisztjei mégis átvesznek egy-egy revolvért. A fegyvereket kiosztják, de nincs még lőparancs. A fedélzetmester újabb és újabb rakétákat lő fel. *A kutatók már folyamatosan vészjelzéseket adnak.*

A hajó francia éttermének főpincére maga volt a megtestesült nyugalom. Amint magányosan állt a csónakfedélzeten, a

méltóság szobrát mintázhatták volna róla: cylindere egyenesen ült a fején, a kezében sétapálca, karján gondosan összehajtogatott tweedtakaró. Ez az elegáns úr azonban magára hagyta embereit, a pincéreket, akik el sem jutottak a csónakfedélzetre, így esélyük sem maradt: mind egy szálíg elpusztultak.

„Jaj nektek farizeusok és írástudók, ti képmutatók! Fehérre meszelt sírokhoz hasonlítok, amelyek kívülről szépek látszanak, de belül tele van a halottak csontjaival és mindenféle undoksággal. Így ti is kívülről igazaknak látszotok az emberek szemében, de belül tele vagytok képmutatással és gonosszaggal.” (Mt 23,27)

Sorsát így sem kerülhette el: a csónakfedélzetig ő ugyan eljutott, de csónakba már nem. *Főnökök és beosztottak: egyik lesznek a halálban.*

A süllyedés gyorsabb lett, a helyzet egyre zavarosabb. Egyes nők elesnek a csónakba való beszállásnál, van, akit úgy kell kihúzni a vízből. Mások elvesztik a fejüket, és hisztérikus jelenegetek rendeznek. Van, aki könyörög, hogy ne kelljen beszállnia, mert fél a csónaktól. *Lesz sírás-rívás, fogak csikorgatása.*

Az a terv, hogy a csónakokat az alsóbb sétányokról töltsék meg, teljes kudarcot vallott. Az oda nyíló ajtókat ugyanis nem nyitották ki. Azok a csónakok, amelyeknek várakozniuk kellett volna az alsóbb szintekről beszállókra, sorra eleveztek. Akiiket tehát ide küldtek le, hoppon maradtak. A tapasztalt matrózok hiánya csak növelte a zűrzavart. A korábban indított csónakokra ugyanis már beosztották a legjobb tengerészeket. *Akadozó irányítás, növekvő káosz.*

Hat matróz életét vesztette: őket leküldték, hogy nyissák ki az alsó sétatfedélzet ajtóit, de nem tértek vissza többé. Valahol csapdába estek odalenn. *A mentés érdekében kiküldött képviselők halálos veszedelemben forognak.*

A hajó bal oldalán egyetlen férfiutasnak engedték meg, hogy csónakba szálljon, őt is azért, mert csak egy matróz ült benn. Jobban jártak azok a férfiak, akik a hajó jobboldalán gyülekeztek, közülük többek is beszállhattak, sőt egy dúsgazdag férfi magával vihette pincsijét és egyiptomi szolgáját is. *Korántsem egyenlő az elbírálás. Sok múlik a szerencsén és a kapcsolatokon.*

Úgy látszott, hogy a hajó orránál nem is maradt több utas. A közelben lévő csónakok elmentek, a tömeg a tat felé tódult. Az 1-est – amelyben negyvenen fértek volna el – 12 emberrel eresztették le. *Elképesztő hanyagságok miatt még annyi embert sem mentenek meg, amennyit lehetne.*

*

Lent, a haramadosztályon tartózkodtak azok, akik az 1-es közelébe sem férhettek. Férfiak és nők tömege nyüzsgött a fedélköz fő lépcsőházának alján, egészen a hátsó E fedélzetig. Ott szorongtak azóta, amióta a szobapincérek felkeltették őket. Eleinte csak nők és házaspárok vártak a sorsukra, de azután férfiak érkeztek előlről, a szolgálati átjárón át, csomagokat cipelve. Most itt zsúfolódtak össze – lármás, nyugtalan csoport, inkább raboknak látszottak, mintsem utasoknak, a börtönszerű alacsony mennyezet alatt, a meztelen villanykörték fényében, a fehérre mázolt falak puritán előterében. *Az alacsonyabb szintekre szorult magára hagyott tömeg.*

12.30-kor, az ütközés után 50 perccel érkezett a parancs, hogy a fedélközi nők és gyermekek menjenek fel a csónakfedélzetre. Reménytelen dolog lett volna elvárni tőlük, hogy kiismerjék magukat a folyosók útvesztőjében, ahol az ajtókat ren-

des körülmények között amúgy is zárva tartották a harmadosztály elöl. Hol vannak már a rendes körülmények... De tovább működnek a szokások. Ezért úgy döntöttek, hogy kis csoportokban felkísérik őket. Nem volt könnyű velük elindulni. A nők egy része nem akart menni, egyes férfiak meg követelték, hogy mehessenek, de erről szó sem lehetett. *Kiéleződő konfliktusok.* Hosszú, bonyolult úton jutott fel két csoport a csónakokhoz. *Hosszú menetelés az életbe.* Mihelyt azonban odaértek, a fedélköziek máris kezdtek visszazsálingózni a hajó belsejébe, a melegre. *Az emberek egy részét nem lehet megmenteni, annyira ragaszkodnak a megszokott életükhöz.*

A fedélközi utasok élelmesebb részének valahogy sikerült feljutnia a felső fedélzetre. Most ott várakoztak, de nem volt senki, aki segítsen nekik. *Magukra hagyott áldozatok.* Voltak, akik a zárt ajtók miatt zsákutcába jutva kétségbeesésükben a legénységi riadóletrán másztak fel. *Beszivárgások a zöldhatárokra át.* Feljutva meglátták a fényesen kivilágított első osztályú éttermet. Megcsodálták a másnapra előkészített pompás, ezüsttel és porcelánnal terített asztalokat. *A fejlett országok káprázatos gazdagsága.*

Volt, aki be akart mászni az ablakon, de a társa figyelmeztette, hogy a hajótársaság még megfizeteti vele a kárt. *A vagyon szent és sérthetetlen – mindvégig.* Ismét mások dörömböltek a lezárt csapóajtókon, azt követelve, hogy engedjék át őket. Egyes ajtókat feltörték, és sokan benyomultak az első osztályra. *A határookra óriási tömeg zúdul, a gazdagabb országokba bebocsátást követelve. Egyes határokon erőszakosan átnyomulnak.*

Egy másik átjáróban az ór feltartóztatott három ír lányt. Ekkor odaérkezett egy földijük, maga is fedélközi utas, izmos férfi, aki dörgő hangon ráordított az órra, hogy engedje át a lányokat. Kidertült, hogy pusztá hangerővel is csodát lehet tenni, mert a lányok nagy meglepetésére a matróz beengedte őket. *Bátor, határozott fellépéssel életeket lehet menteni.*

A fedélköziek céltalanul bolyongtak a hajón. Egyesek a kabinjukban maradtak, és ültek csüggedten. *Reményvesztettség.* Mások a harmadosztályú társalgóban ültek, az írek rózsafüzért imádkoztak. *Az emberek a valláshoz fordulnak.*

Odalenn a gépteremben senkinek sem jutott eszébe, hogy menekülni próbáljon. Ezek a hősök minden erejüket megfeszítették, hogy fenntartsák a gőznyomást, biztosítsák a világitást, hogy működjenek a szivattyúk. A veszélyeztetett helyeken a tüzet oltották a kazánokban, hogy ha betör a víz, ne következzen be robbanás. Amikor végül is megjelent a víz, még gyorsabban dolgoztak, és csak akkor adták fel, amikor az már térdig ért. *Önfeláldozó kitartás a közszolgáltatások fenntartására. A szellem embereinek – akik legalulra szorultak – heroikus kiizdelme a tudás fényének őrzésére.*

*

A csónakokból minden szem a Titanicra tekintett. Magas árbocai, négy óriási fekete kéménye feketén rajzolódott ki az éjszakában. A kivilágított sétatályosók, az ablakok sárgán fénylő sora, rengeteg ember a korlátok mentén. A csónakokból jól lehetett hallani a ragtime ütemeit az éjszaka csendjében. Hinni sem akarták a menekülő, hogy végveszélybe került az óriás, és mégis: ők kint vannak a tengeren, a gigász orra pedig mind mélyebben merül a vízbe. A ragyogóan kivilágított, az orrától a végéig fénylő hajó olyan volt, mint egy születésnap torta, amikor

a hőségben kezd összeroskadni. *A civilizáció díszletei még állnak, de jaj annak, aki köztük marad.*

A közelben álló Californian fedélzetén számolják a Titanic vészrakétáit. Egy órákor lövik fel a hatodikot. 1 óra 10-kor, másfél órával az ütközés után a második tiszt jelentést tesz erről a kapitányának. A kapitány azt tanácsolja, hogy adjanak le továbbra is lámpajeleket: mi a baj? *A közeli segítség lehetőségének elmulasztása elavult módszerek erőltetése miatt.* Valamivel később távcsövön észlelik, hogy a Titanic mintha megdőlt volna, sőt az oldalsó piros jelzőlámpa is eltűnt. Ezt némileg furcsállják, de különösebb izgatottság nélkül. *A katasztrófát a média egyenesben közvetíti.*

Fél kettő körül az egyik tiszt kinyitotta az első osztályhoz vezető ajtókat, és a fedélközi nőket és gyermekeket a csónakfedélzetre parancsolta. *Az elmaradt térségben élő menekültek egy részét beengedik a fejlett országokba.* A fedélzet még inkább megdőlt, sőt csúnyán lejtett bal felé, ezért 1 óra 40-kor, az ütközés után két órával a főtiszt mindenkit a jobb oldalra vezényelt, hogy helyrebillentsék a hajót. *Diktatúra.* Az utasok és a legénység átvonult, a Titanic pedig lomhán egyenesbe fordult. A mentőcsónakok körül újra megindult a munka. *A diktátum időlegesen javít a helyzeten, további életeket menekülhetnek.*

Ekkor már nem volt nehéz rábeszélni az utasokat, hogy hagyják el a hajót. Voltak, akik magasról ugrottak le az ereszkedő csónakba, más férfiak egyszerűen benyomultak oda, úgy kellett kirángatni őket. *Élesedő zavargások, összetűzések.* További férfiak is rohamozzák a csónakokat, őket kormányrúddal és pisztolylövésekkel verik vissza. *Háborúk törnek ki több helyen is.* A hajótársaság tulajdonosa egy darabig utasításokat osztogatott a csónakok körül, majd hirtelen beszállt az egyikbe. *A nagyítóke átmentésére irányuló akciók.*

Az utasok egy része nyugodtan üldögélt, vagy a nyugágyakban pihent. Egyes asszonyok nem voltak hajlandók elhagyni a férjüket, mondván: együtt indultak el, együtt is fejezik be. Volt, aki elegáns frakkot viselt: úgy akart meghalni, ahogy gentlemanhoz illik. *Vannak, akik méltósággal várják a sorsukat.* Az első osztályú férfiutasok egy része együtt dolgozott a legénységgel, még a hidegben is patakozott róluk a verejték. *A nagy baj összehozza a nemeslelkű embereket, bárholnan is származnak.*

1 óra 55-kor eresztették le a 4-es csónakot, benne dúsgazdag családok hölgytagjaival, gyerekeivel, komomáival és dajkáival. Egy befolyásos úr be akart szállni, de a tiszt nem engedte. *Vannak, akik a gazdagokkal sem kivételeznek.* A csónakban ülők látták, hogy ömlik be a víz az ablakokon, a luxuslakosztályok antik bútorai közé. *Pusztulóban a hatalmas gazdagság.* Ezután csak egyetlen csónak maradt negyvenhét férőhellyel – 1600 ember számára! Ezért a tiszt a legénységgel kordont formáltatott, kart karba öltve álltak a tengerészek a csónak körül. *Katonai védelmi vonal tartása szövetségesek által.* Az utolsó mentőcsónakot 2 óra 5 perckor eresztetik le. Két férfi, akik eddig segítették a hölgyek beszállását, – frakkosan – beugrott a leereszkedő csónakba. *Egyes egységek a levegőből mégis behatolnak.*

Két órákor, az ütközés után két órával és húsz perccel a fedélközi férfiakat is felengedték a tatból. *A határokat kinyitják.* Sokan maradni akartak, nyilván oda ér el utoljára a víz. *Az utolsó pillanatig ragaszkodnak a pusztulóban lévő civilizációhoz.* Néhányan mégis felmentek, abban a reményben, hogy csónakra találnak. De az utolsó éppen akkor evezett el. *Akik csak ekkor szánják el magukat, elkésnek.* Így hát zavartan álldogáltak az

első osztályon, nem tudták mitévők legyenek. *A menekülők tanácsstalansága és kiszolgáltatottsága.* Figyelték, hogyan viaskodnak a matrózok a két összecukható csónak kiszabadításával, de nem segítettek. *Tehetetlen, magán segíteni nem tudó tömeg.*

A lámpák vöröses fényben izzottak. *A közszolgáltatások egyre gyengülnek, akadoznak. A tudósok és a szellem emberei ekkor már a végveszélyre figyelmeztetnek. A vörös szín a tűz jelölője is: megkezdődnek a gyűjtogatások.*

*

Miután az utolsó csónak is elment, különös csönd szállt a hajóra. Elcsitul az izgalom, a zűrzavar, az emberek nyugodtan álltak a felső fedélzeten. *A harcok elcsitulnak, miután már nincs miért harcolni.* A fedélzetek közepe köré tömörültek, olyan távol a korláttól, amennyire csak lehetséges. *A maradók most már együtt vannak, az utolsó használható helyekre húzódnak.*

A rádiós még mindig segélykérő jelzéseket adott le, bár az áram egyre gyengült. *Utolsó diplomáciai próbálkozások.* 2 óra 5 perckor a kapitány benézett hozzájuk és közölte: megtették a kötelességüket, hagyják el a fülkét. Majd sorra odament tengerészekhez, felmentette őket a további szolgálat alól, hogy most már gondoljanak magukra. Ezután lassan visszaballagott a hidra. Ekkor látták őt utoljára. *Feloszlik az államgépezet, a még hivatalban lévő embereket elbocsátják, a vezetők visszavonulnak, eltűnnek.*

A hajón rekedt emberek közben kétségbeesetten kutattak a tisztí lakosztályokban és a tornateremben, hátha találnak még mentőmellényeket. *Tömeges fosztogatások.* Tucátjával dobálnak ki nyugagyakat és hordókat, hogy legyen mibe kapaszkodni. *Próbálkozások egyéni túlélési lehetőségek után.* A zenekar még mindig vidám ragtime-ot játszott. A muzikusok már mentőmellényt viseltek, végül azonban egyikük sem menekült meg. *A médiában mindhalálig zene.*

Néhány utas ekkor már megkockáztatta az ugrást. Volt, aki miután a felesége csónakba szállt, beugrott a tengerbe, és arra úszott, amerre a csónaknak kellett elhaladnia. Néhányan így menekültek meg. *Haláltmegvető bátorsággal néhányan egyénileg hagyják el a civilizációt, bízva a gondviselésben.* A többség azonban csak ácsorgott, vagy nyugodtan járkált fel-alá a csónakfedélzeten. *A többség apatikus közönnyel várja a pusztulást.* A New York-i és a philadelphiai felső tízezer továbbra is összetartott. *Az úr a pokolban is úr.*

Most már sokan a fokozatosan emelkedő hajót felé húzódtak. A hátsó fedélzet, amely a harmadosztályúak sétatélya volt, egyszerűen vonzó lett az előkelőbb utasok számára is. *Az emberek – bárhonnan jöttek is – kényszerűen összeszorulnak, hasonló körülmények közé.*

A hajó belsejében az üres lakosztályok halálos csendje maga is drámai légkört teremtett. Az a la carte étterem kristály csillárai természetellenes szögben függtek, de még mindig szórták a fényt, megvilágítva a francia diófa lambériát és a rózsaszín perzsaszőnyeget. A kis asztali lámpák közül több felborult, selyem ernyőjük mellettük hevert. *A fejlett városok kiürülnek, de még állnak. Hivalkodó gazdagságuk, értékeik, műkincseik veszendőben.* Volt, aki az éléskamrában motozott, talán szíverősítőt keresett. *A fosztogatás a gazdag városokat is eléri.*

A dohányzó nem volt teljesen üres. Amikor egy szobapincér 2 óra 10-kor benézett, csodálkozva látta, hogy a hajó konstruktőre egymagában ül odabenn. Karját mellén összefonva ült a

híres tervező, és kábultan meredt maga elé. Nem volt benne sem energia, sem akaraterő. *A mechanizmust megalkotó és fenntartó tudás nem mehet át az új világba.*

Kint a fedélzeten a tömeg még mindig várt. *Az emberek várják a végzetüket.* A zenekar is játszott. Voltak, akik a tiszteletessel együtt imádkoztak, mások a gondolataikba mélyedtek. *Az emberek többféleképpen reagálnak a végzet közeledtére. Vannak, akik Istenhez fordulnak, mások átgondolják az életüket, végül vannak, akik még most is a médiát figyelik.*

A rádiós már alig tudta használni a készülékét. 2 óra 10 perckor két V jelet kopogtatott le, de csak próbaképpen. Ekkor egy ájult hölgyet hoztak be a rádiósfülkébe. Leültették, egy pohár vizet adtak neki. Amikor talpra tudott állni, férjébe karolva elment. *Már a képviselők is beengednek menekülteket.*

Kisvártatva egy fűtő belopózott a fülkébe, és le akart akasztani egy mentőmellényt. Erre dulakodni kezdtek és leütötték, majd kiszaladtak a fülkéből. *Végül a képviselők sem mentesülnek a rablásoktól, fosztogatásoktól. A diplomáciának ezzel vége szakad.*

Tisztek, matrózok és a személyzet egyéb tagjai közben a két összecukható csónak kiszabadításán küszködtek. *Vannak, akik nem adják fel, és a végsőkig harcolnak a túlélésért.* Végül sikerült mindkettőt eloldozni, de az egyik félig megmerülve, a másik a gerincével fölfelé ért vizet. *Többen az utolsó pillanatokban feloldozást kapnak, de nehéz út vár rájuk.*

*

A matrózok még a két összecukható csónakot vonszolták minden erejük megfeszítésével, amikor a csónakfedélzeten végigsöpört a víz a tat felé. Negyed három volt, az ütközés óta két óra és harmincöt perc telt el (*világdőre* átszámolva 7,77 év, erről később). *Megkezdődik a civilizáció haláltusája.* A tömeg megpróbált a tat felé szaladni. Ekkor hirtelen férfiak és nők tömege özönlött elő a hajó belsejéből, ahol az utolsó pillanatig maradtak. Valószínűleg mind fedélközi utasok voltak. Velük együtt több mint 1500 ember volt még a hajón! *Már azok is menekülnek, akik eddig kitartottak a helyükön. Elképzzelhetetlen, tömeges menekült-áradat.*

Ekkor a karmester megkopogtatta a hegedűjét. A vidám ragtime abbamaradt, és az Ősz, az episzkopális egyház himnusza csendült fel, eláradva az éjszakában, messze a víz fölött. *A média legvégül betölti azt a szerepet, amit mindig is kellett volna: az Ige közvetítését. Csak pár hete marad rá.* A csónakban ülők megilletődve hallgatták. A messzeségben felcsendült zenében volt valami szívbe markoló. De aki közvetlen közel volt, egészen mással volt elfoglalva, ezek a szerencsétlenek nem is figyeltek rá. *A Teremtő ígését már csak azok hallják meg, akik idejében elmennek.*

A mozgékonyabbak elfutottak a fedélzeten végigsöpörő víz elől, a lassúbbakat utolérte és elnyelte. *A menekülők között széles rendet vág a halál.* A Titanic orra egyre mélyebben fúródott a vízbe, és mintha már siklott volna a szörnyű mélység felé. A tat gyorsan emelkedett. Az emberek kezdtek felismerni, hogy az a menedék, ahol bénultan állnak, csak meghosszabbítja a szenvedésüket. Ekkor már többen ugrottak a tengerbe, másokat meg a víz sodort le a hajóról. Eddig a hanyatlás fokozatos, a világ nagyjából még ismerős volt. *Ez itt a vége, a mi világunk vége.*

Volt, akit a hajóba ömlő víz beszippantott, majd egy lenről feltörő léghullám dobott a felszínre. Volt, akit körben sodort egy

örvény, ezért ösztönösen egy korlátba kapaszkodott, de mivel a hajótest gyorsan csúszott a víz alá, eszébe villant: az óriás magával ragadja a mélybe. Egy erős rúgással kiszabadította magát, és elúszott a hajótól, jó mélyen a víz alatt. Volt, aki a mentőcsónak evezővilláját ragadta meg, amit a hullám lesodort a fedélzetről, és ő maga a felfordult csónak alá szorult. *Vannak, akik a halál torkából, szinte az alsó világból jönnek vissza.*

„Mert mélységbe vetettél engem, tenger közepébe, és körülfogott engem a víz; örvényeid és habjaid mind átmentek rajtam! És én mondom: Elvéitettem a te szemed elől, vajha láthatnám még szentséged templomát? Körülvettek engem a vizek lelkemig, mély ár kerített be engem, hínár szövődött a fejemre. A hegyek alapjáig süllyedtem alá; bezáródtak a föld závárjai felettem örökre! Mindazonáltal kiemelted életemet a mülásból, oh Uram, Istenem!” (Jón 2,4–2,7)

A fedélzet olyan meredeken megdőlt, hogy már nem lehetett rajta megállni. Mindenki elesett, az emberek sorra zuhantak a tengerbe. *Elesnek az életért vívott harcban.* A kötelek, nyugágyak, deszkák és a vadul örvénylő víz forgatagában senki nem tudta, hogy mi történt a társaival. *A tájékozódás megszűnik, teljes a káosz.* A csónakokból látni lehetett, hogyan kapaszkodnak, mint megannyi méhraj: kiugrókon, csigákon, szellőzőnyílásokon, amint a hajó tatja a magasba emelkedik. *Az élethelehetőségek megszűnnek, de az emberek a végsőig kapaszkodnak.* Közvetlen közelből alig lehetett látni mi történik, bár még ekkor is égtek a lámpák, sejtelmes vörös fényt árasztva. *A vörös Mars hadisten színe, egyben a tűz színe, amely által ez a civilizáció végül megsemmisül.*

Ismert emberek és névtelenek egyetlen halomban zuhantak egymásra, amikor a hajó orra még mélyebbre süllyedt, a vége pedig toronymagasra emelkedett. Az Ősz dallamát mintha elvágták volna, amint a zenészek is lezuhantak a hangszereikkel. A lámpák kialudtak, újra fellobbantak, hogy azután végleg sötétségbe boruljanak. Ez 2 óra 18 perckor történt. *Az utolsó közszolgáltatások is megszűnnek, a média végleg elhallgat, tudásunk is darabokra törik és szétesik, „kis és nagy” emberek egyek lesznek a halálban.*

Tompa zuhanások és tvegsörömpölés nyomott el minden más zörejt. Hosszú, mély dübörgést hallottak a fültanúk, mert minden mozdítható tárgy elmozdult a helyéről. *Beláthatatlan jelenségek reszkettetik meg a Földet, mindent lerombolva.*

És most, amint még meredekebbre billent a hajóóriás, a harmadik kéménynél megnyíltak a fedélzet lemezei, a gerinc eltört, a gigász kettévált, az elülső rész lesüllyedt. *Felfoghataatlan kataklizmák.* A kémény leomlott. A hajó jobb oldalán zuhant a vízbe, szikraáradatot okádvá. *Tűzáradat.* A zuhanás dőreje még az általános hangzavart is túldübörögte. Sok embert, aki a vízben küszködött, agyonzúzott a több tonnás leomló acéltömeg. Másoknak szerencséjük volt, éppen ez taszította el őket a hajótól. *Óriási csapások.*

A tat függőlegesre tomyosult, közben forgott, mint egy dugóhúzó. A dübörgés egyre erősebb lett. *Minden, amit az anyagi világunkban fontosnak tartottunk, darabjaira esik, keveredik, használhatatlan és értelmetlen romhalmazzá válik.*

A csónakban ülők nem hittek a szemüknek. Tudniuk kellett, hogy közel a vég, de senki sem álmodta, hogy ez így megy végbe: ez a nem is földi dübörgés, a vízből függőlegesen égnek meredő fekete hajótest, olyanak tűnik, mint egy hatalmas fekete ujj, amely az ég felé mutat. *Igen, ez a fekete ujj az Ég felé*

mutat: nem földi dübörgés kíséri a Teremtő tervének megnyilatkozását. Voltak, akik nem tudtak odanézni. Az ítélet elemmentáris erejű kinyilatkoztatása elviselhetetlen.

Két perc vánszorgott el ólomlábakon, mire elült a lárma, és a Titanic tatja kissé visszabillent. Azután lassan merülni kezdett, meredeken megdőlvén. Ahogyan lefelé merült, mintha közben meggyorsult volna a süllyedés, amikor a tengervíz összezapott a tatról kiálló zászlórúd fölött, már olyan sebesen szállt lefelé, hogy szinte hasította a vizet; a helyén vadul csobogott a tenger. *A már összedőlt, megszünt világunk most elmerül a feledés feneketlen vizébe, hogy soha többé ne jöjjön vissza.*

*

Az idő 2 óra 20 perc, két óra és negyven perc telt el az ütközés óta. A Titanic hullámsírja fölött vékony füstös pára lebegett, elhomályosítva a kristálytisza éjszakát. *Lebegő lelkek.* A víz tükrén ládák, nyugágyak, deszkák, falburkolatok törmeléke libegett, mindenféle kacat, ami valahonnan a mélyből tört a felszínre, és most könnyű dugó módjára örvénylett a vízben. *Ennyi marad az egészből.*

Úszók százai kapálóztak a vízben, roncsokba és egymásba kapaszkodva, és kiáltozott segítségért. Az egyes hangok belevesztek az állandó sikoltozás hangzavarába. A csónakokból úgy hallatszott, mintha sok ezer szurkoló kiabálna egy meccsen. *A veszendőben levő lelkek sikolyaival telik meg a világ.*

Fáradt vagyok, alig tudom folytatni.

Ha más nem, a tengervíz hőfoka is elég ahhoz, hogy megtörje a legszívósabb emberi ellenállást. A víz hőmérséklete –2,2 Celsius fok. Ez a sós tengervíz fagyáspontja, a víz tehát a lehető leghidegebb. Akik végül megmenekültek, évtizedek múlva is borzongva emlékeztek a víz metsző hidegéről. *Ha a kegyelmi időszak elmúlik, az ítélet kemény világa köszönt az emberiségre.*

„Akkora lesz a gyötrelmem, amilyen még nem volt a világ kezdetétől mindmáig és nem is lesz. Ha nem rövidülnének meg azok a napok, nem menekülne meg egyetlen ember sem. De a választottak kedvéért megrövidülnek azok a napok.” (Mt 24,21)

Mégis több tucat menekülő megőrizte az önuralmát. Ezek számára két reménysugár mutatkozott a törmelékkel teleszórt vízben: a két összecukható csónak. Mindkettő végül elszabadult a süllyedő fedélzetről, de az egyik félig megtelt vízzel, a másik a gerincével fölfelé lebegett. Most a legerősebb és a legszerencsésebb úszók gyülekeztek a két csónak körül. *Most már mindenki magára van hagyatva. Vannak, akik a legkegyetlenebb, legkilátástalanabb körülmények között is megtartják önuralmukat, tehát önmagukat.*

Egy bátor gentleman, aki sok nő életét mentette meg önzetlenül, csodálatos módon menekült meg. A Titanic magával ragadta a mélybe, majd egy áramlás visszadobta a felszínre. Először egy deszkába kapaszkodott, majd egy faládába, végül megpillantotta a felborult csónakot. Amikor odaért, senki sem nyújtotta a kezét, hogy segítsen neki. Nem adta fel a harcot: megragadta valakinek a karját, aki a csónak hátán feküdt, és nagy lendülettel feldobta magát a gerincre. Ezzel még nem került biztonságba: a felborult csónak bármikor elsüllyedhetett. *Az alvilágtól való megszabadulás stációi. Bátor és önfeláldozó férfiak menekültek meg ilyen módon, akik az utolsó pillanatig küzdöttek mások életének megmentéséért, magukkal nem törődve. Lelkükben nemes emberekről van szó, ez az új idők nemessége.*

„Eljön az óra, sőt már itt is van, amikor igazi imádói lélekben és igazságban imádják az Atyát. Az Atya ilyen imádkot kíván. Lélek az Isten, ezért akik imádják, lélekben és igazságban kell imádniuk.” (Jn 4,23)

A megmerült mentőcsónak hamar elsodródott, ezért kevesebben érték el, de a felfordult csónak gerincére végül vagy harminc férfi kapaszkodott fel, az meg minden eresztékében recsegett. Voltak olyan úszók, akik ezért nem is próbálkoztak, sőt még buzdították is őket. *Egyesek óriási lelkierőről tesznek tanúságot.* Amint tovább lebegtek az éjszakában, egyre távolabb a roncsoktól és a vergődő emberektől, az egyik matróz, aki a gerincen feküdt, bizonytalan hangon megkérdezte: – Nem gondolják, hogy imádkoznunk kellene? Ezt mindenki jó ötletnek találta. Kiderült, hogy különböző keresztény egyházak hívei verődtek össze, így azután megegyeztek a Miatyánkban; kórusban mondták el annak a matróznak a vezetésével, aki az imát javasolta. *A végveszélybe került emberek Istenhez fordulnak.*

Több csónakban is felmerült, hogy segíteniük kellene a vízben küszködőknek, de vagy az utasok, vagy a személyzet tiltakozására rendre elálltak ettől. *A nemegyszer hallatlan önfeláldozás árán megmentett túlélők maguk nem mutatnak hasonló együttérzést, amikor nekik kellene segíteniük.* Egy, csak egy csónak fordult vissza, az is későn: legalább egy óra eltelt a süllyedés óta, mire a helyszínre ért. Körülbelül egy óra hosszat játszották a reménytelen szembekötődést, arra igyekezve, ameről sikoly hallatszott a vaksötétben, de nem sikerült elérni azokat, akik segítségért rimádkodtak. Mindössze négy embert sikerült élve kiszedni a vízből, közülük is egy meghalt. *A varázslat sötétjében élő emberiségnek immár a profán tudása is felbomlott, teljes a káosz. A tájékozódás megszűnik, nem találunk egymásra, nem tudunk segíteni embertársainkon.*

A csónakokban ülők többsége dermedten gubbasztott, néhányan rettentően fáztak: egész testükben reszkettek, a foguk vacogott, volt, aki annyira meggémberedett, hogy lefordult az ülésről. Sorstársaik megpróbálták nekik segíteni, önzetlenül átadták egyes ruhadarabjaikat. Volt olyan férfi, aki – bár csak egy vékony sportblúzt viselt – a neki felajánlott kabátot továbbadta egy fiatal lánynak. *A készületlenek a többi menekülő segítségére szorílnak. A nagylelkűség és a szolidaritás nehéz helyzetben is megnyilvánul, sőt ott nyilvánul meg igazán.*

Csikorogtak az evezők fémvilláikban, fröcskölték a vizet, kiáltások harsantak, amint a csónakok közeledtek egymáshoz a sötétségben. *A szétesett világ maradványai.* Ahol nem volt elég matróz, ott még az előkelő dámaknak is evezniük kellett. *A túlélésért mindenkinek tennie kell, függetlenül attól, ki volt előtte.*

Egyes csónakokban kisebb-nagyobb civakodások támadtak. *Egyesek kivetkőznek magukból, a megszokott modorukból. Az összezárt emberek között helyenként sírlődások, viszályok alakulnak ki. Az emberek egy része elvadul.* Néhány csónak elsodródott. Négy-öt mérföld sugarú körben tizenkilenc csónak lebegett, sodródott a tenger színén. Egyeseket közülük összekötötték, tettekész tiszták vezetése alatt. *Bátor és tehetséges egyéniségek vezetése alatt vonnak egyes túlélő csoportokat.*

Amint a felfordult csónak alól kiszivárgott a levegő, a jármű percről percre mélyebben merült a vízbe. A hullámok néha már át is csaptak a gerinc fölött, és valakinek egy hevesebb

mozdulatára valamennyien a tengerbe zuhanhattak volna. Szerencsére rájöttek, hogy velük van a második tiszt, erre egy matróz azt kiáltotta: – Tessék parancsot adni, mi engedelmessé válnék! A tiszt belátta, hogy csak szervezett együttműködéssel lehet egyensúlyban tartani a csónakot. Kiadta tehát a parancsot, hogy mindenki álljon fel. A harminc férfi imbolyogva felállt. A tiszt párosával oszlopba rendezte őket, arccal az orr felé. Ezután a víz mozgása szerint harsányan vezényelte őket, hogy merre hajoljanak. *A szélsőséges helyzetbe kerülő emberek túlélésének egyetlen esélye a szervezett és fegyelmezett együttműködés.*

A segélykiáltások lassan elhaltak, az éjszaka elcsendesült. A Titanic, a lélegzetelállító izgalom okozója – nem volt többé. A döbbenet, hogy mi történt valójában, a zavarodottság még előttük állt, azt pedig, hogy rokonok, jó barátok, ismerősök veszték oda, a menekültek még fel sem fogták. Különös nyugalom lett úrrá azokon, akik a csónakokban vacogtak. Hatalmas csönd vette körül őket. Olyan volt az Atlanti-óceán, akár egy csiszolt tükör: a szemtanúk később azt mondták, hogy soha sem látták ilyen simának a vizet. A Hold nem világított, a felhőtlen égbolton tündökölték a csillagok. Volt, aki a hullócsillagokat bámulta a tiszta kék éjszakában: soha életében nem látott ennyit. *A mechanizmus pusztulásával különös csönd és nyugalom ereszkedik a megmaradt lelkekre. A mélykék csöndben a látók előtt megnyílik az Ég, és megnyilatkozik a Világ rendje.*

„A semmi ágán ül szívem
kis teste hangtalan vacog;
köréje gyűlnek szelíden
s nézik, nézik a csillagok.”

(József Attila: Reménytelenül)

*

„Sötét éjszakád során rád törhet egyfajta óceános érzés, mintha egy tengeren, tengerben lebegnél vagy magzatvízbe merülnél. Az óceán az élet hatalmas tárháza, csakúgy, mint saját sötét éjjeled, amely az általad összegyűjtött tudás egy részének feladására kényszeríthet. Segít következetesen lebontani a nagy nehezen felépített egót, és kibogozni személyiséged és kultúrád hosszú évek alatt szőtt szálait. Az éjszakai tengeri utazás őseredeti önmagadhoz visz vissza téged, nem hősiesség lényedhez, mely kiég, s megítéltetik, hanem valódi lényedhez, magadhoz, mint a lehetőségek tengeréhez, léted hatalmasabb és mélyebb rétegeibe.

A modern kor követelménye, mely szerint minden áron fejlődni kell, olyan erősen hat rád, hogy talán egyáltalán nem érzékeled a visszaesésben rejlő értékeket. A hátrafelé haladás ugyanakkor bizonyos szempontból az eredetünkhöz való visszatérést jelenti, az élet harcvonalából kilépést, és a természet életető elemeinek, szellemeinek felidézését, beleértve a te hajdani természetedet, a személyt, aki a kezdetek kezdetén voltál. A szárnyaló képzelet anyaméhébe térsz vissza, mely által termékenységed lüktetése újraindulhat. Jelenleg folyamatosan megszületsz, és égsz a vágytól, hogy megleld az éjszaka helyreállító vizét.” (Thomas Moore: *A Lélek Sötét Éjszakái*)

Ez a beavatás egyénileg is nagyon nehéz, keserves és hosszú, tanúsíthatom. Az emberiség szintjén összehasonlíthatatlanul nehezebb, hosszabb és keservebb.

MÁSODIK RÉSZ

Figyelmünk most áttevődik a túlélőket megmentő hajóra.

1903-ban a magyar kormány törvényben szabályozta a kivándorlás rendjét. A kivándorlók megpróbáltatásainak mérseklése érdekében egyetlen hajóstársaságot, az angol *Cunard Line*-t bízták meg az utasok szállításával, a Belügyminisztériumot pedig felhatalmazták, hogy a társaságot és a kivándorlókat szállító hajók szolgáltatásainak minőségét ellenőrizze.

A társaság egyik hajója, a *Carpathia* a magyar kivándorlók számára épült, és attól kezdve főleg őket szállította. Rendszeres ingajáratokat bonyolított le New York és Fiume között. Fedélzetén több magyar is szolgált: az egyik tiszt, az egyik orvos, és a személyzet több tagja.

A *Carpathia* 1912. április 11-én futott ki New Yorkból, nagyjából azzal egy időben, amikor a *Titanic* – a szárazföldet végleg elhagyva – elindult utolsó útjára írországi Queenstownból. Útvonala: Gibraltár, Genova, Nápoly, Trieszt és Fiume. Összesen 725 utast szállított, ebből 575 fedélközi volt, köztük mintegy 300 visszavándorló magyar. Rajtuk kívül 150-en utaztak első osztályon, főként idősebb amerikaiak, akik napsütésre és óvilági romantikára vágytak.

A továbbiakban Walter Lord művén kívül a *National Geographic Magazine* 2004. decemberi számát is figyelembe véve idézem az eseményeket.

*

Morzejelek szálltak az éjszakában. A hír egyre szélesedő körben terjedt a hajók között, sőt a szárazföldre is eljutott. Miközben a fél világ lélegzetvisszafojtva várta a fejleményeket, a *Carpathia* továbbra is délnek tartott. Egyetlen rádióosztíjja a parancsnoki hídon tartózkodott az első vészjelzések alatt. Cigarettaszünetet tartott, de pár perc múlva visszatért készülékéhez. Már megkérdezte a *Titanic*-től: tudják-e, hogy üzenetek érkeztek számukra a szárazföldről? 12 óra 25-kor, az ütközés után 45 perccel, az első vészjelzések után tíz perccel választ kapott, és ebből kiderült, hogy jóval többet várnak a *Carpathia*-tól udvarias gesztusnál. *Meglehetősen sokára vesznek tudomást a katasztrófáról.*

Pillanatnyi dermedt csend után a *Carpathia* rádiója visszakopogta: értesítse-e a kapitányát. A válasz: igen, gyorsan. *A katasztrófa híre diplomáciai csatornákon megérkezik.* Amikor a vészjelzés befutott, a *Carpathia* kapitánya már visszavonult éjszakára. Az *Uralkodó* alszik, öntudatlan. A szikratávírász az első tisztnek tett jelentést a parancsnoki hídon. *Az aktuális vezető megkapja a hírt.* Nagyon fontos elágazási ponthoz érkezünk: *az aktuális vezető felismeri a veszélyt. Belátja, hogy az ő ereje és tudása kevés annak elhárításához: a hatalmat nála avatottabb kézbe kell adni.*

Most már együtt kúsztak le a létrán és a térképszobán át berontottak a kapitány kabinjába. *Létra: az alsó és felső világok összekötője. Ezen ereszkednek le az alsó világba, ahová az uralkodó van száműzve és elvárásolva.* A kapitány az első pillanatban bosszúsan könyökölt fel az ágyban: mi baj lehet a hajón, hogy így rátörnek a kabinjában? *Először nem akarja feladni addigi életét.* Az első tiszt közli a vész hírt. A kapitány villámgyorsan kiugrott az ágyából és azonnal elrendelte, hogy forduljanak meg. *Az uralkodó – megismerve a helyzetet – vállalja a feladatot. Még nincs a helyén, de átveszi az irányítást, és rögtön radikális irányváltásról intézkedik.* Miután

továbbították a parancsot, keresztkérdések alá fogta a távírászt: bizonyos benne, hogy valóban a *Titanic* az, és sürgős segítséget kér? *Az uralkodó bizonyosságot kér és kap.*

Fél egykor, az első üzenetváltás után öt perccel, az ütközéstől számított 50 perc elteltével a *Carpathia* küldte a választ: csak 58 mérföldre van a *Titanic*-tól, és keményen igyekeznek. *Közlés a segítségéről.*

A kapitány a térképszobába sietett, hogy kijelölje a *Carpathia* módosított útirányát. *A helyzet áttekintése.* Számolgotott és jegyzetelt, közben kitekintett a kajütablakon és meglátta a helyettes fedélzetmestert, amint egy csapat matrózt vezet, hogy felsúroltassa a fedélzetet. Kiszólt az embereinek, hogy a takarítás ezúttal elmarad, készítsék elő inkább a mentőcsónakokat. A helyettes fedélzetmester elképedt. *Beavatkozás a dolgok menetébe.* Az első intézkedések máris szokatlanok. A kapitány ekkor közölte vele, hogy itt minden rendben, egy másik hajó van veszélyben. Megkezdődik a felkészülés a mentésre.

Pár perc múlva a kapitány berajzolta a térképre a módosított útvonalat. *Az uralkodó az áttekintés nyomán pontosítja az új irányt.* A *Carpathia* 58 mérföldre (107,4 km) van a katasztrófa helyszínétől, ha a szokásos 14 csomós sebességgel mennek, csak négy óra múlva érnek oda. Ez túlságosan sok idő. Ezért hívta a főgépészt, és közölte vele: rendelje be a szolgálaton kívüli fűtőket is, hogy kettőzött erővel táplálják a hajó kazánjait. Állítsák le a kabinok fűtését és a meleg vizet, minden gőzt a gépekbe! *A teljesítményt magasabb sebességfokozatra állítják, egyes jóléti szolgáltatásokat leállítanak.*

A kapitány ezután az első tisztet hívta, és közölte, hogy a hajón minden rutinmunkát azonnal abba kell hagyni. Az első feladat: megszervezni a mentési munkálatokat, ennek kell mindent alárendelni. Majd a hajóorvost hívta és figyelmeztette, hogy készítse elő minden erősítő és élénkítő orvosságát, állítson fel elsősegélyhelyeket, állítsa szolgálatba az olasz orvost a másodosztályon és a magyar orvost a harmadosztályon. Ezután a számvevőbizottságra került sor: álljanak készenlétbe a feljáróknál, fogadják a *Titanic* utasait, vegyék listába a nevüket, majd vezessék őket az elsősegélyhelynek kialakított ebédlőszalonokba. Végül maradt még egy csomó tennivalója a főstewardnak is: hívja össze minden emberét, a legénységnek főzzenek jó erős kávé, a túlélők számára álljon készenlétben meleg leves, kávé, tea. A dohányzót, a társalgót és a könyvtárat alakítsák át hálótermekké a hajótörtek részére, a fedélközi utasokat pedig szorítsák össze szűkebb helyre, hogy a *Titanic* fedélközi utasait el lehessen helyezni. Rengeteg a feladat. *A közigazgatást teljes egészében átállítják. Az átállás az élet minden területére kiterjed.*

Amint kiosztotta a parancsait, a kapitány mindenkit nyugalomra intett. Elég munka vár rájuk, a *Carpathia* utasai ne lábatlanodjanak a legénység körül. Minél tovább alusznak, annál jobb. Általános mozgósítás nincs, a feladatokat a megbízott felelősök végzik. Óvintézkedésként minden folyosóra egy stewardot állított. Az volt a feladatuk, hogy megnyugtassák a folyosón kószáló utasokat, és udvariasan megkérni őket, hogy szíveskedjenek visszafáradni a kabinjukba. *Nem erőszakos, de igen határozott és jól szervezett diktátum a fennmaradás érdekében.*

A tulajdonképpeni urak: az utasok. Őértük van minden, ők fizetik a költségeket és a személyzetet is. Most azonban nem engedik elhagyni a helyüket. *A kabinok az elkülönült szegmenstumokat jelölik, amelyekre Kárpátia bomlik. Ezek urai most a helyükön kell maradniuk, nem szólhatnak bele a folyamat-*

ba és immár az irányt sem ők határozzák meg. Jobb, ha erre minél később jönnek rá, ezért addig hagyják őket öntudatlan állapotukban, amíg lehet. A demokráciának vége, Kárpátiát egy sztratégosz irányítja.

*

A hajó élettől lüktetett. *Kemény munka folyik.* Lent a gépházban mindenki lelkesen lapátolta a szenet a tűzre. A pihenő legénység kérés nélkül elhagyta hálóhelyét, hogy segítsen, amiben tud. Legtöbben föl sem öltözködtek rendesen. A köz szolgálatát vállaló emberek és a hozzájuk csatlakozó önkéntesek mindent megtesznek a fennmaradás érdekében.

Az egyik stewardot azzal ébreszti álmából egy társa, hogy a Carpathia jéghegynék ütközött. Erre kinézett a kajütblakon, és megállapította, hogy a hajó nagy sebességgel halad, az orra kétoldalt tajtékos hullámokat vet. Nyilvánvalóan látszott, hogy a hajónak semmi baja. A steward és társai értetlenül kapkodják magukra a ruhadarabjaikat, ami elég nehezen megy, mert valaki összetörte az egyetlen villanyégőt, és most sötétben kell öltöznük. *A köz szolgálói már felébredtek öntudatlanságukból, de még tájékozatlanok, szellemi sötétben vannak. Ez rémhíreket szül.* A fedélzeten egy tiszt nyomban munkára fogja őket. Végzik a dolgukat, bár sejtelmük sincs arról, hogy mire való ez az egész. Így is teszik, amit kell.

A vén hajó egyre gyorsabban hasította a vizet. A hajót eredetileg 14,5 csomós végsebességre tervezték, de most elérte a 17 csomót! (31 km/h) Senki sem hitte volna, hogy a Carpathia ilyen teljesítményre képes. *Kárpátia hihetetlen teljesítményeket produkál.*

A kapitány a hajó őrtisztjét és néhány stewardot azzal bízott meg, hogy tartsák kordában a fedélközieteket, nem lehet tudni, nem bőszi-e fel őket az összelepités. *Megelőző óvintézkedésként egyes területek és közösségek szorosabb biztonsági ellenőrzés alá kerülnek.*

Az éberebb utasok szokatlan dolgokra ébredtek. A máskor unalmas, csöndes hajón meglepő események történtek az éjszaka közepén. Volt, aki a besűrűdő kávéillatot furcsállta, volt, akít a fedélzet kivilágítása ébresztett fel, mások a hangokra, lábdobogásra, fojtott parancsszavakra lettek figyelmesek, ismét mások azt vették észre, hogy a gépek a megszokottnál sokkal gyorsabban dolgoznak. *A be nem avatott emberek kezdik észlelni a dolgok menetének változását.* A legfurcsább a váratlan kemény hideg volt. Előző nap még a Golf-áramlat langyos levegőjét élvezték, most pedig fagyos szél fúj, a fűtés meg nem működött. *A közszolgáltatások és a fogyasztás lényegi csökkenése, az életkörülmények keményedése.*

Egyes utasok kimennek a kabinjukból, és érdeklődnek, hogy mi történt. A válasz egyáltalán nem nyugtatja meg őket: nem hiszik, hogy a Titanic veszélyben lenne, hiszen elsüllyeszthetetlen. Arra kezdenek gyanakodni, hogy a saját hajójuk került veszélybe. *További rémhírek.* Az utasokat felszólítják, hogy maradjanak a kabinjukban, mégis többen kimerészkednek és fellopóznak a fedélzetre. Kis csoportokba verődve bujkálnak a legénység elől, és összevetetik az értesüléseiket. *Illegális szervezkedések.*

Lassacskán észre kellett veyéik, hogy a Carpathiának semmi baja. És bár híre terjedt, hogy a Titanicot baj érte, senki sem akarta elhinni, hogy emiatt rohannak ilyen veszettül az éjszakában. A rémhírek lassan elülnek, a bizonytalanság azonban marad.

De kérdezősködni persze nem lehetett, mert még leküldik őket a kabinjukba. Így azután csak ténferegtek odafönn, meresztgették a szemüket a vaksötétbe. Tulajdonképpen azt sem tudták, hogy mit keressenek. *A szervezkedések a keményen kézben tartott folyamatot érdemben nem tudják megzavarni.*

1 óra 15-kor, az útirány megváltoztatása után 45 perccel a stewardokat felsorakoztatták a nagy ebédlőteremben. A fősteward kis beszédet tartott: közölte, hogy mi történt a Titanic-kal. Elmondta, hogy mi lesz a feladatuk. Végül buzdító szavakat mondott. *A közszolgálatot vállalók teljes körű tájékoztatást és útmutatást kapnak.* Közben folyamatosan kapták a segélykérő jelzéseket. 1 óra 50-kor, a megfordulást követően 1 óra 20 perccel jött a végső könyörgés. Utána csönd, semmi több. *Utolsó üzenetek. A kapcsolat megszakad.*

*

2 óra 35 perckor, a fordulat után két óra öt perccel az első osztályú orvos jelentette a kapitánynak, hogy minden készen áll. Miközben beszélt, a kapitány váratlanul zöld fényt pillantott meg a láthatáron. Ebből arra következtetett, hogy a hajó még a vízen van. 45 perccel az utolsó üzenet után észlelik a menekülő jelzéseit. Akkor talán mégis időben érkezik a Carpathia. Ezek az információk még nem hitelesek.

2 óra 45 perckor a második tiszt halványan derengő objektumot észlelt fél foknyira az orrtőkétől balra. Ez volt az első jéghegy. Utána felbukkant a második, majd a harmadik. A Carpathia jobbra-balra kanyargott, kitérve a jéghegyek elől, de a sebességét nem csökkentette. Így rohantak tovább, az örök lélegzetüket visszafojtva figyelték a jéghegyeket és az egyre sűrűbben felvillanó távoli fényjelzéseket. *Kárpátiát is veszélyezteti az élettelen kristályvilág varázslata. Rendkívüli figyelemmel lehet csak kikerülni a leselkedő veszélyeket. A folyamat intenzitásából ennek ellenére nem vesznek vissza, a kijelölt úton és módon haladnak tovább.*

A hajó most rakétákat bocsátott fel, tizenöt percenként egyet-egyét, közben pedig a Cunard-társaság színes gyertyáit is. *Jelzések a túlélők számára.* Elterjedt a hír, hogy már észrevették őket a másik hajóról. Nincs érdemi kapcsolat.

A nagy ebédlőszalonban a stewardok elfoglalták a helyüket. A gépteremben a kazánfűtők szaporábban táplálták a tüzet, mint bármikor. A kikötőpallóknál és a csónakdaruknál készenlétben álltak a matrózok. Mindenki reszketett az izgalomtól, és a Carpathia is egész testében remegett. Később egy matróz ezt mondta: „A vén teknő éppolyan izgatott volt, mint mi!” *Maximális teljesítmény, teljes készség.*

*

3 óra 10-kor a kapitány lassú menetbe állította a gépeket, már majdnem a helyszínen voltak. *A teljesítmény visszafogása a készség fenntartása mellett.* Ahogy közelebb értek, a kapitány szíve elszorult. 3 óra 35-kor elérték a hajó megjelölt pozíciójának körzetét, de a Titanicnak semmi nyoma. Pontosán négy órakor, a fordulat után három és fél órával a kapitány álljt-vezényelt. Megérkeztek.

Ebben a pillanatban újabb zöld fény kúszott az égre. Pontosan előttük, egészen alacsonyról. Pislákoló fényében egy mentőcsónak körvonalai bontakoztak ki. *Szembesülés a helyzettel.* A kapitány indulást vezényelt és manőverezni kezdett, hogy közelítsen a csónakhoz. Egy pillanattal később hatalmas jéghegy

bukkant fel közvetlenül előttük, ezért kénytelenek voltak oldalt kitérni. Az utolsó pillanatig koncentrált figyelemmel kell lenni, pillanatnyi kihagyás katasztrófát okozhat.

Minden szem a mentőcsónakot figyelte, amint a feljáróhoz siklott. A mentőmellények miatt úgy látszott, mintha mindenki fehérbe öltözött volna. Nézték a sápadt, elgyötört arcokat, amint valamennyien fölfelé tekintettek a fedélzetekre. Szótlanul libegtek közelebb, csak egy csecsemő sírt keservesen a csónakban. *Fehér öltözet és csecsemősírás: az újjászületés jelképei. A másik partra azok mennek át, akik újjászületnek. Ehhez előtte meg kell hálnia a réginek.*

„Bizony, bizony mondom neked: aki nem születik újjá vízből és lélekből, nem mehet be az Isten országába. Ami testből születik, az test, de ami a Lélekből születik, az lélek. Ne csodálkozzál, hogy azt mondtam neked: újjá kell születnie.” (Jn 3,5-7)

Az ego önfenntartó konstrukció, amely maszkokkal, felvett szerepekkel fedt el a corpus vivens-t, az élő testet – a lelket. Az ego meghaladása a maszkok levétele. Így fordulhatunk a nagy énhez, égi szülőhöz, tehát a teremtett világ rendjéhez (megtérés). Ez Hísvét igazi üzenete.

Ennek a konstrukció végsőkéig ellenáll, hiszen a végét jelentené. Nem a lélek kötődik az anyaghoz: egy magasabb rendű hogy is kötődhetne egy alacsonyabb rendűhöz? A lélek számára a leszületés önkéntes áldozat és feladat. Valójában az anyag kötődik tíz körömmel a lélekhez: azért hozza létre az ego konstrukcióját, hogy megtartsa, hiszen az élet a legmagasabb formája. Az újjászületés így egyénileg is nagyon nehéz.

Kollektív újjászületés akkor történik, amikor megnyilatkozik a világ rendje. Ez más szóval: az apokalipszis.

A matrózok köteleket dobtak le, odalent pedig megkötötték a csónakot. Egy percnyi habozás, majd 4 óra 10 perckor az első menekült felkapaszkodott az ingatag hágcsón és a hajóra lépett. A Titanic elsüllyedése óta 1 óra 50 perc, a Carpathia megfordulása óta 3 óra 40 perc telt el. *Hágcsó: világok összekötője. Felkapaszkodás: feljutás az alsó világból.*

Lassan kivilágosodott, és a fedélzeten állók egymás után pillantották meg a közeledő mentőcsónakok sziluettjeit. *Világosodás: a varázslat eloszlása, a teremtett Világ világgóságának visszatérése.*

„Legnevezetesebb a dologban az volt,
Hogy valahányszor egy-egy boszorkány megholt,
Mindannyiszor oszlott az égnek homálya,
S derült lassanként a sötétség országa.”
(Petőfi Sándor: János vitéz)

A csónakok négy mérföldes területen lebegtek szétszórta, a szürke reggeli fényben nehezen lehetett megkülönböztetni őket az úszkáló jéghegyek tucatjaitól. *A varázslat még nem oszlott el egészen, nehéz megkülönböztetni az élő az élettelenről. Az élők még a maguk által előidézett élettelen kristályvilág foglyai. De legalább már szabadulni akarnak tőle.*

Észak és nyugat felé összefüggő jégvilág húzódott, ameddig csak ellátott a szem. A jégmezőt itt-ott hatalmas jéghegyek szaggatták meg, élesen rajzolódva ki a horizonton. – Amikor megláttam, hogy milyen rengeteg jég között haladtam teljes gőzzel, kivert a veríték – mondta később egy barátjának a kapitány. – Megborzongtam, és arra gondoltam: az Ő keze tartotta a kormányt egész éjszaka, nem az enyém!

„Bizony, bizony mondom nektek: Aki hallja szavamat és hisz annak, aki küldött, az örökké él, nem esik ítélet alá, hanem már át is ment a halálból az életre.” (Jn 5,24)

*

Figyelmünket most a menekülők felé fordítjuk.

Amint a hajnal első fénypázmája megjelent az égbolton, az életnek semmi jele nem mutatkozott a sima óceánon. De mégis: ott úszott valaki, egyetlen magányos ember, aki a merészségének, a szerencsésének, no meg az alkoholnak, illetve a három tényező együttes hatásának köszönhető az életét. A hajó pékmesteréről van szó, aki, miután a fedélzetre szólítottak mindenkit, előbb kihordatott a raktárból minden kenyeret, hogy legyen a menekülőknek ételmük. Ezután visszatért a kabinjába, hogy egy kis whiskyt igyon szíverősítőként. Fél egy tájban elég erősnek érezte magát, hogy ismét felkapaszkodjon a lépcsőn a mentőcsónakhoz, ahová beosztották. Ekkor még nehéz volt rávenni a nőket a beszállásra, tehát erőteljes módszerhez folyamodott: lement a sétafedélzetre és néhány nőt a karjánál fogva erőszakkal felvonszolt. Azután, a saját szavai szerint, egyenként behajította őket a csónakba. Őt ugyan csónakparancsnoknak jelölték ki, de úgy gondolta, lesz elég erős férfi, aki rendet tartson, kiugrott hát, hogy segítsen vízre bocsátani. Azért nem akart beszállni, mondta, nehogy rossz példával szolgáljon, mint férfi.

Ekkor egy óra húsz perc volt az idő. A pékmester megint visszacammogott a kabinjába a rézsútosra dőlt lépcsőkön, és újra magához vett egy kis szíverősítőt. Azután leült a fekhelyére, és „kissé ölelgette még az üveget”. Láta ugyan, hogy a víz beszívárog a kabinja ajtaja alatt, de ez nem izgatta különösebben. Háromnegyed kettőkor visszament a csónakfedélzetre. Éppen idejében, mert a Titanic addigra csúnyán megdőlt, és ha tovább késlekedik, fel sem tudott volna már jutni a lépcsőn.

Jöllehet már valamennyi csónak eltávolodott, a pékmester nem esett kétségbe. Lement egy szinttel lejjebb, és nyugszékeket hajigált ki a fedett sétafolyosó egyik ablakán. Sokan nézték, hogy mit csinál, de senkinek sem jutott eszébe segíteni. Összesen ötven széket dobott ki abban a reményben, hogy néhány emberéletet ezzel is megment. Fárasztó munka volt, az utolsó széket alig tudta kifelé erőszakolni. Ekkor – 2 óra 10 körül – visszament az éléskamrához. Nagyon megszomjazott, de ezúttal vízzel oltotta a szomjúságát. Egyszer csak óriási hangzavar támadt, súlyos zuhanások, robaj, csészék és tányérok repkedtek a feje körül, a lámpák vörösen hunyorogtak. A pék lábdobogást hallott a feje fölött, mindenki a tat felé rohant. Kibotorkált a kamrából, és megindult hátrafelé. Előtte nagy tömegben futottak az emberek, de ő a tülekedők mögött maradt.

Amikor a tat hevesen megpördült és a magasba emelkedett, az emberek egyetlen óriási halomba dőltek. Egyedül ő állt meg a lábán. A fedélzet most már annyira megdőlt, hogy képtelenség volt megállni rajta, ezért átmászott a korlátan, és a hajó oldalán állt ismét lábra. A korlátba kapaszkodva mászott előre, amíg elérte a tatot. Most a hajó legömbölyített végén állt, amely mintegy 150 láb (45 méter) magasságban meredt a víz fölé.

Hősünk nyugodtan összehúzta magán a mentőmellényt, és éppen gondolkodni kezdett, hogy mitévő legyen, amikor érezte, hogy megindul alatta az iszonyú tömeg. Gyorsan süllyedt lefelé, mintha felvonóban állt volna. Amikor a tenger összezsapott a hajótat fölött, szépen belesiklott a vízbe, a feje nem is lett nedves.

Lassan úszni kezdett az éjszakában, kevésbé zavarta a jég-hideg víz. Több mint egy óráig taposta a vizet, és csak annyira mozgatta a végtagjait, hogy el ne merüljön. Nem volt abban semmi trükk – magyarázta később derűsen.

Négy óra tájban a szürke hajnali derengésben megpillantott valamit, amit roncsnak nézett. Odaúszott: a felborult csónak volt az. Gerincén olyan sokan szorongtak, hogy nem tudott felkapaszkodni rá. Ott kapálózott hát, amíg fel nem fedezett egy régi kollégát a konyháról, aki a karját nyújtotta. A pékmester belekapaszkodott és tovább taposta a vizet. Senki sem vetett ügyet rá, a délkeleti láthatárt figyelték, ahol észrevettek valamit.

Íme a Tarot 22. lapja, a Bolond! Aki kivezet a Tarot magasrendű, de kötött rendszeréből. Ő az alany, aki végigjárja a beavatás stációit, ő játssza el annak szerepeit úgy, hogy közben önmaga marad, vagy ismét önmagára talál. Ennek a beavatásnak és átváltozásnak, pontosabban – az önmagunkhoz és a teremtett világ rendjéhez való – megtérésnek megidézője az új világba való átkelés a nagy vízen.

A Bolond vándorként jelenik meg, batyuval a vállán, amint előre és fölfelé tekint, és nem vesz tudomást sem a külvilágról, sem a nadrágját szaggató kutyáról. A világ nem hordozhat veszélyeket a számára, mert vagy még az út elején jár, és fel sem fogja a működését, vagy már régen tiltette magát rajta, így az nem is érhet fel hozzá. Szimbolikus tartalma a rácsodálkozás, a kíváncsiság, az újrakezdés. Archetípusa a gyermek és az udvari bolond, akire nem érvényesek a társadalmi szabályok, akinek mindent megengednek.

A bolond – mi magunk vagyunk. Én, és Te, kedves olvasóm. Legbelül ez a valódi éntünk, maszkok, felvett minták és szerepek nélküli önmagunk. Az ilyen ember Isten kedves teremtménye: vagy azért, mert még gyermeketeg lelki és ily módon szemléli mágiikusan egységben a világot, vagy azért, mert olyan magas szinten beavatott és megvilágosodott, hogy önmagát a többi lélektől és a világtól immár nem különbözteti meg. Az ilyen embernek valóban nincs mítől tartania.

„Bizony mondom nektek: ha meg nem változtok, s olyanok nem lesztek, mint a gyermek, nem mentek be a mennyek országába.” (Mt 18,3)

*

Fél négykor, a süllyedés után 1 óra 10 perccel (világidőre átszámítva három és fél év) a délkeleti látóhatáron távoli fény csillant. Ez a három és fél év az ítélet legkeményebb, reménytelen időszak. Most fénypont csillan az alagút végén. A felvillanást dübörgés követte. Volt, aki villámlásra gondolt, más hullócsillagra. Az első jelzéseket nem tudják értelmezni.

Egyesek nem mertek hinni a szemüknek, és csak akkor szóltak a többieknek, amikor megbizonyosodtak róla, hogy ez nem káprázat. *A túlpörgetett anyagi világ káprázatával elvakított, majd magukra hagyott emberek elvesztették a hitüket.*

A kis fény egyre erősebben világított, azután felvillant egy másik, majd egy egész lámpasor: nagy gőzhajó közeledett. Most már rakétákat lőtt fel, hogy megnyugtassa a Titanic menekülteit: közel a segítség. *Kárpátia siet a civilizáció túlélőinek segítségére.* Egy fedélzeti munkás felkiáltott: – *Imádkozzunk Istenhez! Hajó a láthatáron! Közeledik felénk! „Hittél, mert láttál. Boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek.” (Jn 20,29)*

A felborult csónakon álló férfiak csatakiáltást hallattak örömmükben, újra mindenki beszélni kezdett. A többi csónakban

mindenfélét meggyújtottak, ami a kezük ügyébe került, így adva fényjeleket. Az egyikben előbb újságot égettek, majd szalmakalapot. *Az újság a profán tudást jelképezi, a kalap pedig a szemléletet. Mindkettőnek vége.* Egy másikban levelekből sodortak papírfáklyát, azzal integettek. *A levél értékpapírt jelent (a papírpénz is az). Ezek már értéktelenek, de másra még használhatók.*

A víz fölött örömujjongást, felszabadult kiáltásokat sodort a szél. A civilizáció túlélői most éreznek először felszabadult örömet. Mintha a természet is velük örvendezne, a zord éjszakára most bíborszínekben pompázó gyönyörű hajnal virradt. *A lélek sötét éjszakája véget ér, és teljes pompájában megmutatkozik a teremtett Világ világossága.*

Kurjantások és a megkönnyebbülés kiáltásai szakadtak fel valamennyi csónakban, és most már igyekeztek megelőzni egymást, hogy mielőbb elérjék a Carpathiát. Az egyik csónakban énekeltek az evezősök. Mások kórusban üdvözölték a gőzhajót. *„Minden felszabadulás természetes megnyilatkozása az ujjongás.” (Hamvas Béla: Mágia szútra).*

A legtöbben azonban mély hallgatásba merültek, fásultan, szótlanul meredtek maguk elé. Az elsüllyedt hajó, vagy a csodával határos menekülés járt az eszükben. A felborult csónak tetején sem ujjongtak már a férfiak, azon fáradoztak, hogy a víz színén tartsák a csónakot. A reggeli szellő hullámokat keltett, és a hajótestet minden irányban ingatta. Valahányszor megemelte a víz a domború testet, mindig kiszökkent alóla egy kis levegő, a gerinc pedig mélyebbre süllyedt. A tiszt vezényszavaira az emberek még mindig ide-oda billegtek, de már egy órája csinálták, és holtfáradtak voltak. *A menekülők fizikai és lelki erejük végső határán járnak.*

Lassan közeledett a pirkadat és enyhe szellő kerekedett. A hideg még metszőbbnek tűnt, a tenger egyre erősebben hullámzott. A csónakokban didergők közül többen is halálra fagytak. *Az elemeknek kiszolgáltatott menekülők között az esendőbbek életüket vesztik.*

A dermesztő tengervíz csapkodni kezdte a felfordult csónakon állók lábát, térdét, combját. A sós víz a szemükbe fröcscent, elvakítva őket. Előbb egy, azután egy második, majd egy harmadik ember szédült le a csónakról, mindhárom eltűnt nyomtalanul. A többiek most már hallgattak, semmi sem érdekelte őket, az életükért viaskodtak. *A menekülők amúgy is drámai sorsa még nehezebbé válik, sokan meghalnak közülnk, a többiek élete is hajszálon múlik.*

A Carpathia négy mérföldre (7,4 km) állt, ők pedig nem hitték, hogy bírják erővel, amíg észreveszik őket. De amint a napfény szétáradt a víz fölött, egyszeriben új reménység ébredt bennük: felbukkant négy, sorban összekötött csónak. A felborult csónak elcsigázott legénysége kiabálni kezdett, de nem hallották meg a hangjukat. A tiszt ekkor elővette a sípját és jó erősen belefújt. *Sípszó: segítő erők megidézése.*

*„Vidd, kegyelmes urunk, magaddal e sípot,
S ott leszünk, mihelyst jobbagyvidat hívod.
Az öreg óriás ezeket mondotta,
S János vitéznek a sípot általadta”
(Petőfi Sándor: János vitéz)*

Két csónakban is felfigyeltek a sípszóra. Kiváltak a kötél-láncból és feléjük indultak. *Eddig létrejött kötelek feloldása a mentés érdekében.* Lassan eveztek, mégis közeledtek. Éppen

idejében érkeztek: a csónaknak már annyira labilis volt az egyensúlya, hogy a mentésre érkezők minden tapasztalata és hozzáértése kellett hozzá, hogy le ne sodorják őket. *A menekülők egy része annyira kimerül, hogy csak a leggondosabb szakaszerű ellátással menthető meg.*

Egy fiatal ember olyan erősen koncentrált, hogy épségben jusson át, hogy nem vette észre a szomszédos csónakban ülő édesanyját. Édesanyját pedig annyira kínoztta a hideg, meg az aggodalom a szeretteiért, hogy ugyancsak nem vette észre a fiát. Majd csak a Carpathián fognak találkozni.

„Senki sem ismeri meg majd saját testvérét és az apa nem ismeri meg fiát és a fiú az anyját, amíg a holtak száma a mértéket eléri és az ítélet fölöttük megkezdődik.” (Hénoch Apokalypsis)

Ne feledkezzünk meg kedvenc hősről, a pékmesterről. Ő – hála a szíverősítőnek – még mindig a vizet tapossa, még hozzá a legnagyobb nyugalommal, bár legalább két órát töltött a mínusz két fokos tengervízben. Eddig kollégája karját fogta, most szépen elengedi, és átúszik a másik csónakhoz, ahová beemelik, még mindig erősen „telített” állapotban. *Egyesek emberei ésszel felfoghatatlan, csodálatos módon menekülnek meg.*

Egyetlen csónak fordult vissza a vízben vergődőkért. Mostanra felhagynak az úszók kutatásával a roncsok között. Látnivaló volt, hogy nincs több túlélő. Fölkelt a Nap, és ők is meglátták a Carpathiát. A tiszt úgy döntött, hogy visszamegy az általa összeállított csónaklánchoz, és odatereli őket a hajóhoz. Mivel feltámadt a szél, utasítást adott a vitorla felhúzására. Ez minden csónakban volt, de a többieknél csak útban volt, mivel nem értettek hozzá. A csónak orra sebesen szelte a hullámokat, a tajték csillogott a hajnali fényben. *A legbátrabbak a legnagyobb bajban sem vesztik el a józan eszüket.*

Mire a tiszt visszaérkezett kis flottillájához, az közben már szétszóródott. Kettő közülük felszedte a felfordult csónak utasait, a másik kettő külön-külön igyekezett a Carpathia felé. Az egyik lassan vánszorgott, mert sokan voltak, de kevesen eveztek. Ezt vontatókötélre vette. Azután egy mérföld távolságban észrevette a másik összecsucskható csónakot, amely félig megtelt vízzel, és alig haladt előre. Az utasok, akik a katasztrófa után odaúsztak és megkapaszkodtak, dermedten kuporogtak, térdig a jeges vízben. Őket átsegítette a saját csónakjába, majd ismét a Carpathia felé vette az irányt, egy csónakot kötélen vonatva. *Akinek helyén van az esze és a szíve, sok embert ment meg nehéz körülmények között is.*

*

A Nap a horizont fölé emelkedett, a jég szikrázott. A jéghegyek fehér, rózsaszín és mélykék színekben játszottak szerint, hogy sugarak, vagy árnyékoltok vetődtek rájuk. A tenger is derűs kék volt, kis jégtömbök úszkáltak a fodrozódó felszínen. Oda-fenn a keleti égbolt kék és arany színekben játszott, derült nap ígéretével. Olyan volt a táj, mint valami Sarkvidékről szóló gyerekkönyv illusztrációja. *A Világ világossága megtöri a varázslatot, elűzi a sötétet, és a maga valójában megmutatja Hókirálynő csábítóan szép, de élettelen kristály-birodalmát.*

Az éjszaka árnyai még ott lappangtak a nyugati égen. A Hajnalcillag még akkor is arany fényvel világított, amikor a többi fénypont már mind elhalványodott. A látóhatár szélén feltűnt az Újhold keskeny sarlója. *Mind a Hajnalcillag, mind az Újhold az újrakezdés jelképei.*

Egymás után vánszorgtak a csónakok a Carpathia oldalához. S amint sorra odasimultak a hajó mellé, a már megérkezett túlélők a sétatédről figyeltek, ismerősöket keresve. Egyre sűrűbben állt a korlát mellett a tömeg, ahogy a Carpathia utasai is előjöttek a kabinjukból. A menekültek a legkülönbözőbb ruhákat viselték. *Igen különböző emberek jönnek.*

És mindenkifelett a kísérteties csönd. Alig beszélt valaki. A hajótörötteket annyira megviselték a borzalmak, hogy valósággal megnémultak. *Vox faucibus haesit: az ember torkán megakad a szó.*

„Egymást szedtük rá azzal, hogy tudunk: Most a valónál mind elámulunk”

(Madách Imre: Az ember tragédiája – Londoni színi)

8 óra 15 perckor már csak egy mentőcsónak volt a vízen, az, amelyik felszedte a felborult csónak tetején álló férfiakat. Körülbelül hetvenöten szorongtak benne, és alig vánszorgott. A szél fölerősödött, a tenger is egyre jobban hullámozott. A zsúfolt csónak majdnem a pereméig merült, már be-bezúdult a víz. A Carpathia korlátja mellett lélegzetviasszafojtva figyelte a tömeg a küszködésüket. A tiszt csaknem megfagyott már, uniformisát kemény jégpáncél borította. A csónak utasai szorosan egymás mellé bújtak, hogy a ruhájuk száraz maradjon és imádkoztak a megmenekülésért. Ők ekkor már 6-7 óraja voltak a vízen. *Sokan csak igen hosszú szenvedés után jutnak biztonságba. Az életveszélyben levő emberek szorosan összetartanak. Vezetőjük emberfeletti küzdelmet vív a menekülésükért. A körülmények tovább romlanak, már nem tartanának ki sokáig. A pusztulás fenyegető árnyékában az emberek megtérnek.*

A kapitány segíteni akart nekik és 8 óra 20-kor közelebb vitte a hajót. *Kárpátia nemcsak fogadja a menekülteket, hanem a végveszélyben levők segítségére siet.* A csónakkal a hajó szélárnyékos oldala felé igyekeztek, amikor egy szélroham felkorbácsolta a tengert. Előbb egy, majd egy másik hullám csapott be a csónakba. A harmadik épp csak elérte. De ezután már fedezte őket a hatalmas gőzhajó: révbe értek. *A legnagyobb veszély az utolsó pillanatokban jelentkezik, amikor a menekülés már biztosnak látszik. A túlélésért mindvégig harcolni kell. Csak az nyugodhat meg, aki már ténylegesen biztonságba került.*

8 óra 30-kor a csónak megérkezett, és gyorsan megkezdődött a kirakodás. Megtörténik az újraintegrálódás. Az első mentőcsónak beérkezése óta 4 óra 20 perc, a Titanic elsüllyedése óta 6 óra 10 perc, a Carpathia megfordulása óta 8 óra telt el.

*

A kanadai Halifax volt a legközelebbi kikötő, de a kapitány a rádióhírekből tudta, hogy a kanadai partok előtt jég borítja a tengert, és úgy gondolta, hogy a hajótöröttek már elég jeget láttak. A Carpathia úticélja szempontjából logikus lett volna, ha az Azori-szigetekre mennek, de sem élelmiszerrel, sem ágyennel nem bírta volna ellátni a túlélőket. A hajótöröttek persze New Yorkba mennének legszívesebben, csak hogy ez túl sokba kerül a Cunard társaságnak. Eddig a cél egyértelmű volt: menteni, ami menthető. Most el kell dönteni, merre és hogyan tovább.

A kapitány a Titanicot üzemeltető társaság elnökét kérdezte meg, aki szintén a menekültek között volt. Ő azonban teljesen össze volt törve, akármit kérdezett tőle, mindig csak gépiesen bólogatott. A kapitány tehát maga döntött: előre New Yorkba! *A nagyító – formális hatalma veszével – informális hatalmát*

is elveszíti. Az uralkodó szuverén döntést hoz: az eredeti iránnyal pont ellentétesen haladnak tovább. Kárpátia tehát megfordul, elfordul a múlt árnyaitól, és immár maga is az új világba igyekszik.

Ekkor fogták az Olympic rádiójeleit: szállítsák át hozzájuk a hajótörötteket. A kapitány ezt elképesztően ostoba ötletnek tartotta. El sem tudta képzelni, hogy a sokat szenvedett túlélőket kitegye egy újabb tengeri átszállás megpróbáltatásainak. Nem is szólva arról, hogy az Olympic testvérhajója a Titanicnak, így már a pusztá látvány is borzalmas hatással lenne rájuk: mint valami kísértet! Ismét megkérdezte az – Olympicot is üzemeltető – társaság elnökét, aki megborzongott, és némán rázta a fejét. Tehát New York, minél előbb, annál jobb. *A testvérhajóra való átszállás: az elpusztult civilizáció restaurálása. Ez azt jelentené, hogy hiába volt a sok szenvedés, lényegileg minden úgy fog folytatódni, ahogyan volt. Ekkor már ennek gondolatától is mindenki irtózik, még a nagytőke túlélői sem akarják. Az uralkodó pedig határozottan elhárítja.*

Ekkorra – jökora késéssel – megjelent az egész éjszaka látótávolságon belül álló Californian is. A hajó, amely mindenkit megmenthetett volna. A kapitány rájuk bízta, hogy kutassák át a katasztrófa körzetét. Ezután még felvett a fedélzetre a Titanic mentőcsónakjaiból annyit, amennyit csak tudott. Hatot elhelyezett a felső fedélzeten, hetet a Carpathia daruira függesztett, a többi kötélvégre fogta. *Ez a Kárpátiához különböző módon és mértékben csatlakozó térségeket jelöli.*

Mielőtt visszaindult volna New Yorkba, a kapitány végigjárta hajójával a színhelyet. Pontos ember volt, a legcsekélyebb lehetőséget sem akarta kihagyni. A Californian majd kutassa át a tengert, de ha bármilyen halvány remény van arra, hogy még kimenthetnek valakit, akkor az a Carpathia dolga. *Nem engedhető meg a lehetősége sem, hogy az új világba régi emberek érkezzenek.*

Miközben cirkálni kezdtek, a kapitány úgy gondolta, helyénvaló lenne egy istentisztelet. Hívatta az epizkopális egyház papját, és a nagy társalgóba kérte a Carpathia valamint a Titanic utasait. Hálaadó istentisztelet volt ez, ugyanakkor rekviem a halottakért. *Megvalósul a hamvasi értelemben vett Egyház, amely immár valóban egy. A túlélők, bárholman jönnek is, együtt fordulnak Istenhez. Létrejön a nagy spirituális egység, a Communio.* Miközben mondták az imát, elhaladtak a Titanic hullámsírja fölött. Alig maradt nyoma a gigásznak: néhány parafalemez, néhány nyugágy, takarók, szőnyegek, mentőmelények és az elhagyott csónakok. *Ennyi marad az egészből.*

8 óra 50 perckor a kapitány belátta, hogy eleven emberre már nem akadnak. Csöngetett a gépháznak: teljes gőzzel előre! A hajó orra lassan New York felé fordult. A megfordulás óta 8 óra 20 perc, az első mentőcsónak beérkezése óta 4 óra 40 perc, az utolsó beérkezése óta 20 perc telt el. *Folytatódik az átkelés a nagy vízen az új világba – Új emberekkel.*

„Vessétek le tehát a régi embert, akit a megtévesztő kívánság romlásba dönt. Újulatok meg lélekben és érziületben, s öltözzétek magatokra az új embert, aki az Istenhez hasonlónak alkotott, megigazult és valóban szent teremtmény.” (Ef 4,22)

*

A kapitány azon törte a fejét, hogyan helyezze el 705 váratlan vendégét a 725 meglevő utas mellé. *Komoly gondot jelent a menekültek elhelyezése, akik közel annyian vannak, mint*

az eredeti lakosság. Az életmód visszafogottá válik, a régi fogyasztási szokások nem térhetnek vissza.

Bár embertelen volt a zsúfoltság, a Carpathia utasai rendkívüli együttérzést tanúsítottak: minden lehetséges módon igyekeztek segíteni. Ruhát kölcsönöztek, a mentőcsónakokban hozott takarókból mackóruhát varrtak a gyerekeknek. Gondoskodtak róluk, ápolták őket: pl. a Titanic helyettes rádiótávírása úgy éledt, hogy luxuskabinban fekszik és egy ismeretlen nő ápolja. Többen is átengedték a kabinjukat, fekhelyüket. *A szolidaritás számtalan formája nyilvánul meg a menekültek iránt, vagyontól és származástól függetlenül. Ez nem csak anyagi segítséget jelent, hanem lelki támaszt is. Sokan még a lakhelyüket is önként megosztják velük: az emberek összesség húzódnak.*

Néhány későn ébredő első osztályú utas, amikor meglátta az ismeretlen ágrólszakadtakat, felháborodva igyekezett megtudni, hogy miért engedtek fel közéjük annyi harmadosztályút. Nagy volt a meglepetésük, amikor a stewardok közölték velük, hogy azok bizony náluk is jobb módú menekültek. *Egyesek csak most ébrednek a valóra. Nagy lesz a meglepetésük. A civilizáció túlélői egyformán nyomorultak lesznek, függetlenül attól, hogy kik voltak és mekkora vagyomuk volt.* Egy felháborodott utas a stewardessétől akart kémi valamit a folyosón, de az nem hagyta szóhoz jutni. Rámutatott az ebédlőszalonba vándorszorgó nőkre és sírva mondta: – A Titanicról jönnek. A hajó az óceán fenekén van! *Aki magától nem realizálta volna a helyzetet, azzal tudatják, hogy a megszokott életmódnak vége.*

A harmadosztályon is nagy volt a nyüzsgés. „Alig győztük a sok munkát és vigasztalást” – emlékezett a magyar orvos. Az elgyötört túlélők szenvedése örök emléke maradt: egy szerencsétlen fiatalasszony benne vélte felismerni elveszett férjét. *A testi szenvedéseket meghaladják a lelki gyötrelmek: a test sebei begyógyulnak, de a lélek?* A nászutasoknak volt a legnehezebb. Nyolc frissen egybekelt pár döntött úgy, hogy a Titanic fedélzetén ünnepli élete nagy eseményét. Két pár élte túl.

„Ha ketten lesznek a mezőn, az egyiket fölveszik, a másikat otthagyják. Ha két asszony örül a malomban, az egyiket fölveszik, a másikat otthagyják.” (Mt 24,40)

A New Yorkba vezető út további megpróbáltatásokat tartogatott. A több mint 700 ember súlya, a leereszkedő sűrű köd és a feltámadó vihar alaposan igénybe vette a Carpathia állóképességét. Egyszer annyira megdőlt a hajó, hogy az utasokat át kellett vezényelni az ellenkező oldalra. *Súlytöbblet: ellátandó emberek tömege. Köd: félrevezető információk, irányítási nehézségek. Vihar: konfliktusok, megpróbáltatások. Dőlés: a terv borulásával fenyegető veszélyes helyzetek. Átvezénylés: diktátum. Mindez alaposan igénybe veszi Kárpátia állóképességét.*

*

Az Új világba érkezés nem egyszerre, hanem több stációban történik meg. New York már az izgalom lázában égett, de hiába ostromolták kérdésekkel a Carpathiát, nem érkezett jelentés, mert a kapitány a rádióadót hivatalos közlések és a hajótöröttek üzenetei számára tartotta fenn. Egyes újságírókat már bosszantott a hajó hallgatása. *Első stáció: hallgatás. Avatatlanok nem ismerhetik meg az Új ember számára kinyilatkoztatott titkokat.*

Április 18-án, csütörtökön este vége szakadt a várakozásnak. A Carpathia elhaladt a Szabadság fátylós szobra mellett, érkezését tízezer ember nézte végig a Batteryről. *Második stáció: szabadság. „Fontos a tulajdonságok egészének monumentális*

felszabadítása, mert az előzmény és a következmény: a Szabadság.” (Hamvas Béla: Mágia szútra)

*Jöjj el, szabadság! Te szülsz nekem rendet,
jó szóval oktasd, játsszani is engedd
szép, komoly fiadat!*

(József Attila: Levegőt!)

Amikor a hajó elhaladt a móló előtt, harmincezres tömeg szorongott az esőben. *Harmadik stáció: az Új világ köszönti az Új embert. Az eső: áldás.*

A kapitány nem engedte fel a hajóra a riportereket, ezért kisebb gőzösökkel kísérték, és megafonokon harsogták a kérdéseiket. *Negyedik stáció: a szellem próbája.*

8 óra 37 perckor, a visszaindulástól számított három és fél nap elteltével érte el a hajó a horgonyzóhelyet, és kezdte leeresztetni a Titanic mentőcsónakjait, hogy ne akadályozzák a kikötésben. *Ötödik stáció: a nagy beavatás megtörtént, a lelkek megmentésének és beavatásának eszközeire immár nincs szükség, mert akadályoznák az Új világba érkezést.*

9 óra 35 perckor kötött ki a Carpathia. Leeresztették a hajóhidat, és először a túlélők léptek partra. *Hatodik stáció: beteljesedett, a nagy átkelés sikerült.*

*

Történetünk itt véget ér, a további történések már nem ide tartoznak. Afféle ráadásként azonban érdemes még a Carpathia további sorsára pillantanunk. A példátlan mentésben részt vevő hajót és legénységét mindenhol megkülönböztetett tisztelettel fogadták. Így volt ez Magyarországon is, ahová – a rendkívüli kiterő miatti késéssel – május 7-én érkezett meg. Május 10-én Budapesten fogadták a tisztikart és a legénységet. A kapitány magas állami kitüntetést kapott. A személyzet tagjait pedig jótékonyági futballmérkőzésre hívta ki az MTK.

A Carpathia fiumei útjai az I. világháború kitéréséig folytatódtak. 1914 után az antant hatalmak csapatszallító hajóként használták Boston és Liverpool között. 1918. július 17-én egy német tengeralattjáró megtorpedozta és elsüllyesztette. Körülbelül ekkor, talán éppen ezen a napon hoztak a nagyhatalmak végleges döntést a Monarchia megszüntetéséről és Magyarország feldarabolásáról. Ezen a napon nem csak a Carpathia, hanem *Kárpátia* is elsüllyedt. Mégis: *harmadnapra feltámad*, és az őt keresztre feszítő nyugati civilizáció túlélőinek megmentője lesz.

HARMADIK RÉSZ

Három természetes időegység van. Egyik a nap, amely alatt a Föld megfordul a saját tengelye körül. Másik az év, amely alatt a Föld egy teljes keringést végez a Nap körül. (Ilyen természetes időegység lenne még a hónap (a Hold-nap), amely alatt a Hold tesz meg egy teljes kört a Föld körül, de ennek 28 napos ciklusát a – férfinemhez tartozó – naptárkészítők az év hosszához igazítva megváltoztatták.)

Van azonban még egy természetes időegység, erről viszonylag kevesen tudnak. Ezt a Föld tengelyének mozgása határozza meg. A Föld tengelye lassú körző mozgást végez: 25 920 év alatt ír le egy teljes kört. Ezt platóni nagyévnak nevezzük. Ennek tizenketted része 2160 év, ezt hívjuk világhónapnak.

A Föld tengelyének ez a mozgása okozza a precesszió jelenségét. A Nap éves útján nem mindig ugyanakkor tartózkodik az egyes csillagképekben. Az idő múlásával lassan hátrálni látszik: 2160 évenként 30 fokot megy visszafelé, tehát ennyi idő alatt tesz meg egy teljes állatövi jegyet. Ez szabad szemmel csak teljes napfogyatkozáskor követhető, hiszen nap közben nem láthatók a csillagok. Amikor 1999. augusztus 11-én teljes napfogyatkozás volt Magyarországon, látni lehetett, hogy a Nap még nem hagyta el a Rák csillagképet, pedig „hivatalosan” már három hete az Oroszlánban kellett volna lennie. Hogy az asztrológusok miért nem néznek fel papírjaikból az égre, miért dolgoznak ma is kétezer éves adatokkal, azt ők tudják megmondani.

A világhónap 30-ad része 72 év, ezt hívhatjuk világnapnak (egy emberéletnyi idő), a világnap 24-ed része 3 év (világóra). Ez a számolgatás korántsem öncélú. *Az eseményeket világidőre átszámolva az időpontok történelmi távlatba kerülnek.*

A Titanic április 10-én déli 12 órakor indult el. A Carpathia április 18-án este 8 körül érkezett New York kikötőjébe, azaz révbbe. Az út teljes időtartama: 8 nap 8 óra, azaz világidőre visszaszámolva 600 év. Ebből a katasztrófaig 107 óra és 40 perc telt el: *úgy is mondhatjuk, hogy a katasztrófa a száznyolcadik óra negyvenedik percében történt.* Ez átszámolva 323 év: az időben visszamenve az „egzakt” tudomány születésénél vagyunk (*a 323 két prímszám szorzata: 19×17, vagy másképpen 153+170*).

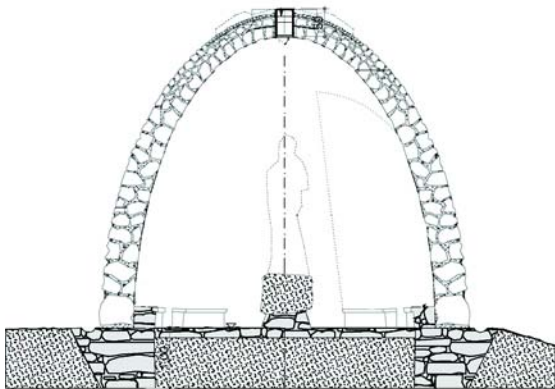
Maga az átkelés április 11-én délután 2 órakor kezdődött. Az eredeti terv szerint április 17-én reggel, tehát öt és háromnegyed nap (*414 év*) múlva kellett volna New Yorkba érkezni. A Carpathia végül április 18-án, csütörtökön este érkezett meg, az átkelés teljes időtartama tehát 7 nap 6 óra, azaz 522 év lett, ez másfél nappal (*108 év*) haladta meg a tervezettet. Ebből a katasztrófaig szűk három és fél nap, azaz 245 év telik el (*7×7×5*). Visszaszámolva az ipari forradalom kezdetén vagyunk.

A Titanic katasztrófájától az utolsó menekültek kimentéséig 9 óra, azaz 27 év (*3×3×3*), a Carpathia visszaindulásától a megérkezésig mintegy három és fél nap, azaz 250 év telik el. Az út nagyjából szimmetrikus: körülbelül annyi idő telik el az átkelés kezdetétől a katasztrófaig, mint a továbbindulástól az érkezésig. Középen a katasztrófa, a szinguláris pont.

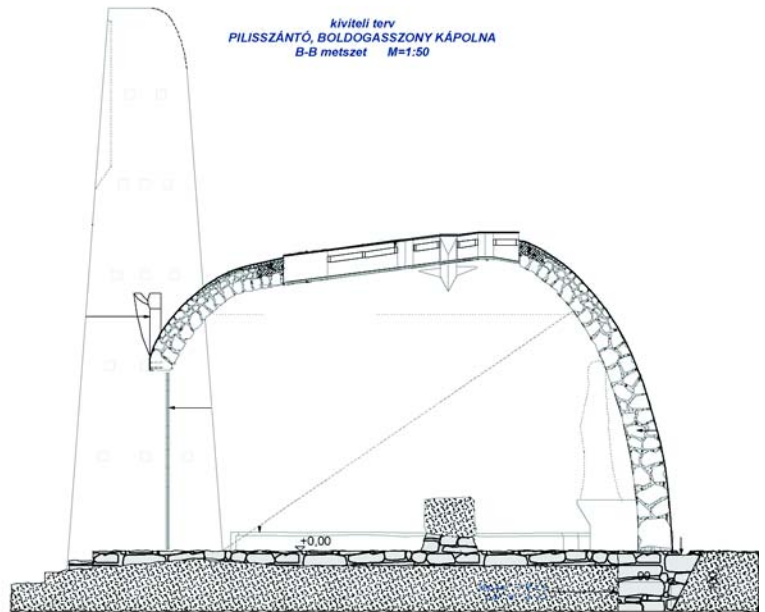
A történet több síkon zajlik. Első, kézenfekvő szintje a történelem, az események egymásutánisága. A második a lélek beavatásáról szól. A harmadik sík a szellemtörténeté, végül a legmagasabb szint a Teremtő tervének kinyilatkoztatása. Ezek együtt nyilvánulnak meg a valóságban, így együtt jelentek meg a jelen írásban is.

Éz az időszak az emberiség sötét éjszakája, beavatása és újjászületése; történetének legválságosabb és legintenzívebb kora.

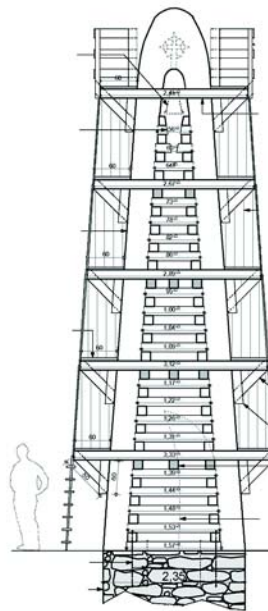
kiviteli terv
 PILISSZÁNTÓ, BOLDOGASSZONY KÁPOLNA
 A-A metszet M=1:50

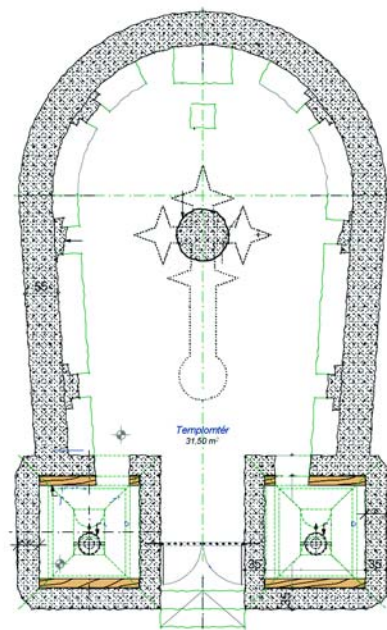
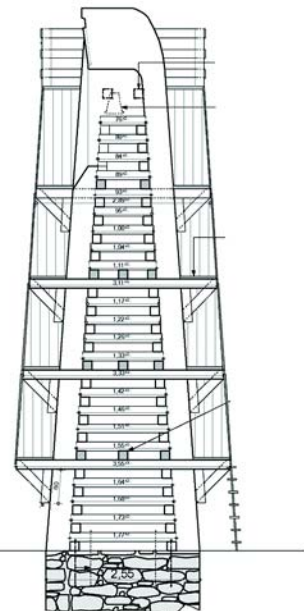
kiviteli terv
 PILISSZÁNTÓ, BOLDOGASSZONY KÁPOLNA
 B-B metszet M=1:50

TORONY ÁLLVÁNYOZÁS ANYAGSZÜKSÉGLETE
 1-1 METSZET M=1:50

TORONY ÁLLVÁNYOZÁS ANYAGSZÜKSÉGLETE
 2-2 METSZET M=1:50

kiviteli terv
 PILISSZÁNTÓ, BOLDOGASSZONY KÁPOLNA
 alaprajz M=1:50

Makovecz Imre: Dobogókő, felvonó fogadóépület, Fábíán Rigó Tamás rajzai

